

Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-
en Letterkunde en Geschiedenis

(Gesticht in 1870)

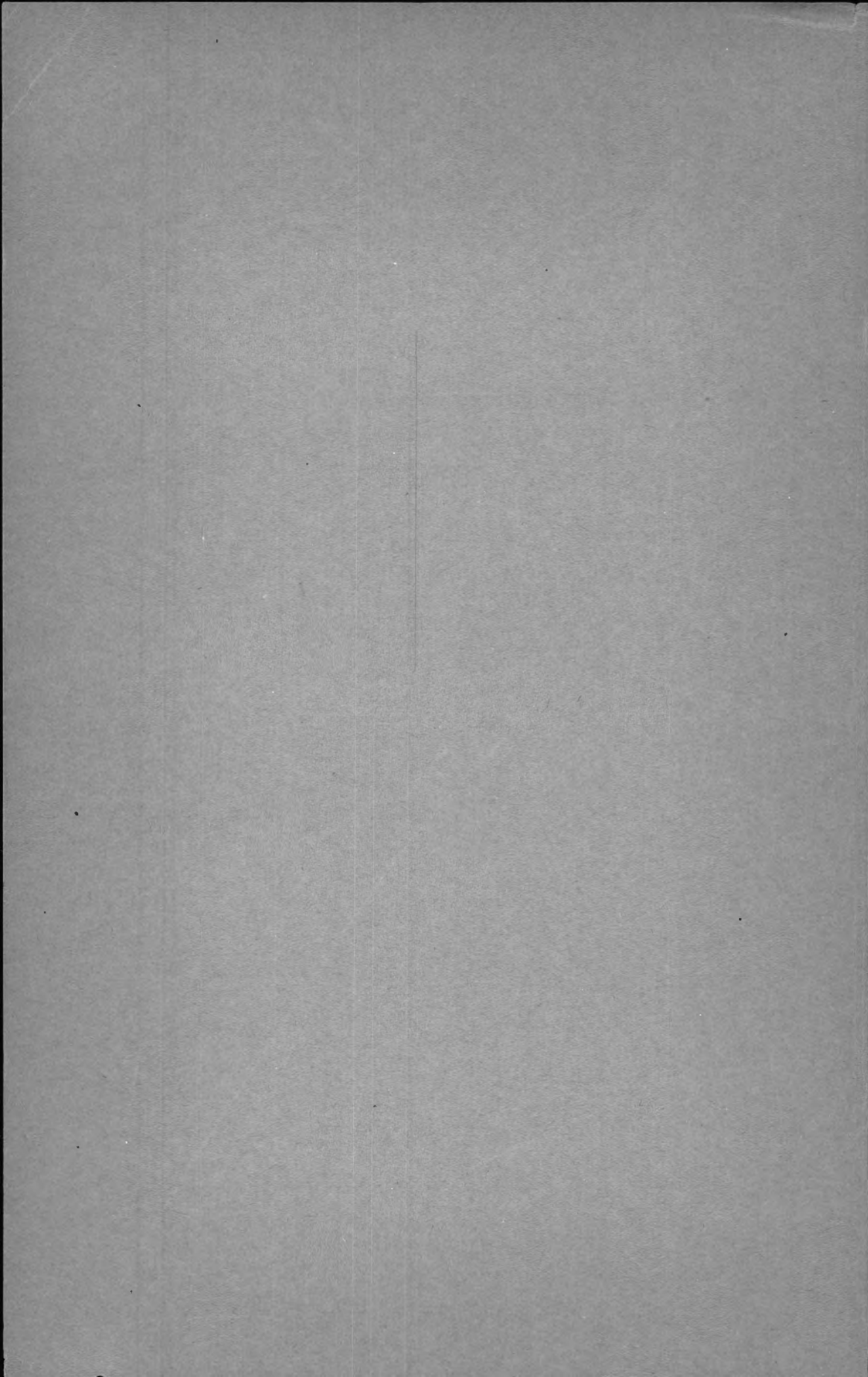
HANDELINGEN

(UITGEGEVEN MET STEUN VAN DE REGERING)

VIII

1954

DRUKKERIJ SANDERUS, OUDENAARDE

Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-
en Letterkunde en Geschiedenis

(Gesticht in 1870)

HANDELINGEN

(UITGEGEVEN MET STEUN VAN DE REGERING)

VIII
1954

Secretariaat : Leopold I-straat 327, Jette-Brussel

INHOUD

	Blz.
1. <i>Toespraak bij de hulde aan Dr. C. De Baere, secretaris,</i> door DR. R. STERKENS	3
2. <i>Bibliografie van Dr. Cyriel De Baere,</i> door DR. ROB. ROEMANS	13
3. <i>De nieuwe P. C. Hooft - editie; over winst en verlies,</i> door W. GS. HELLINGA	47
4. <i>Kiliaan en de Batavia van Hadrianus Junius,</i> door DR. G. DE SMET	61
5. <i>Pignora Imperii, de goddelijke symbolen van het Romeinse Rijk,</i> door DR. M. VAN DOREN	75
6. <i>Dialectgeografie en Archief,</i> door DR. V. VERSTEGEN OFM	83
7. <i>Koetsjische literaire fragmenten uit de Berlijnse verzameling</i> door PROF. DR. W. COUVREUR	97
8. <i>Werkaambeden van de Maatschappij</i>	118
9. <i>In Memoriam</i>	123
10. <i>Ledenlijst</i>	124

Exemplaren van de HANDELINGEN zijn te bekomen ter Secretarie :
Leopold I - straat 327, St.-Pieters-Jette (Brussel).

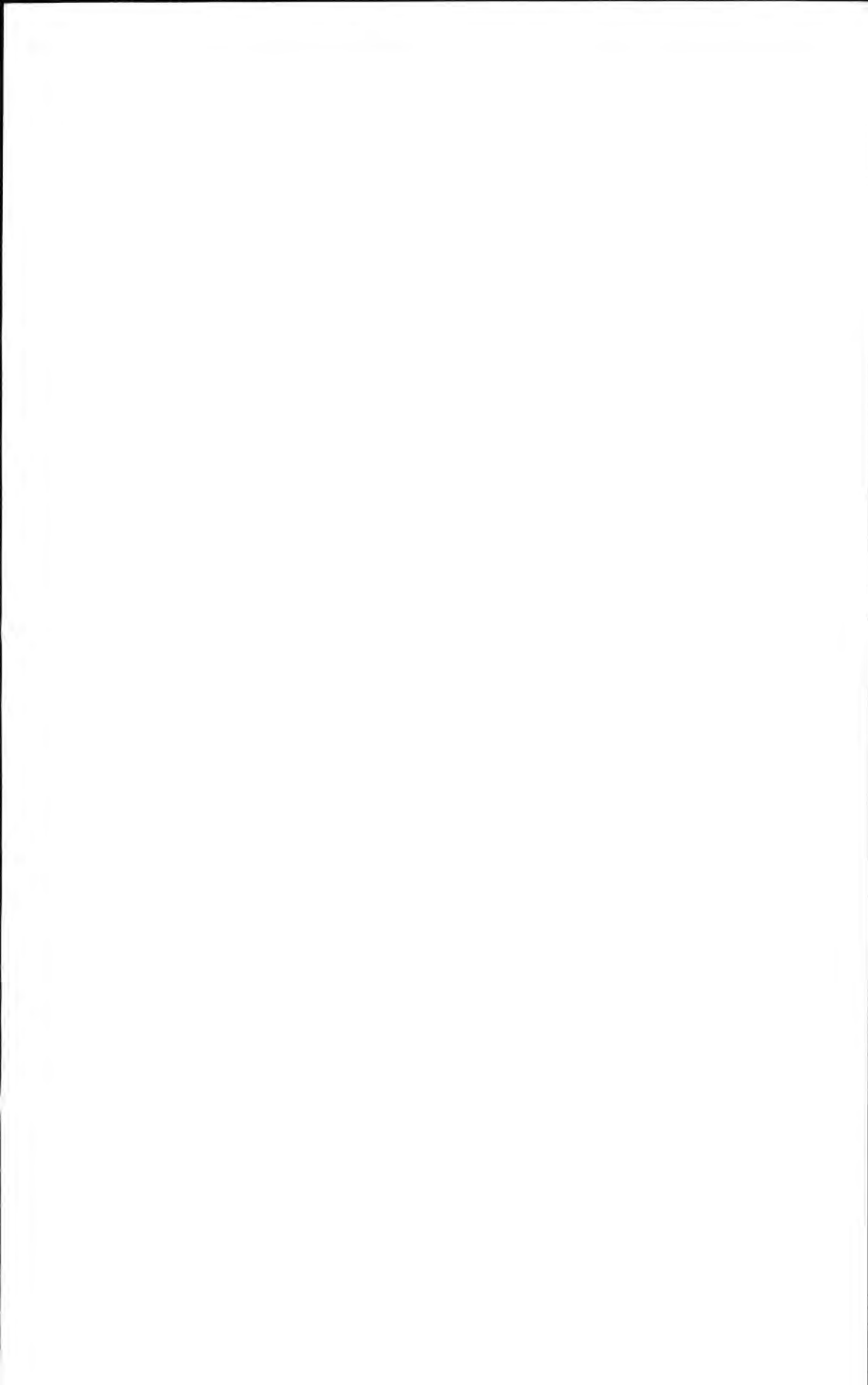
HANDELINGEN I en II zijn uitverkocht.

HANDELINGEN III (1948-1949) Fr. 25

HANDELINGEN IV (1950); V (1951); VI (1952)
VII (1953) en VIII (1954) per bundel Fr. 100

Het bedrag te storten op- P. R. nr. 4051.77 van de Zuidnederlandse
Maatschappij voor Taal- en Letterkunde, Jette.

— RECENSIE-EXEMPLAREN te sturen aan voormeld adres. —

"De Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis"
aan Dr. C. DE BAERE
Brussel 24 Oktober 1954

TOESPRAAK

bij de hulde aan Dr. C. DE BAERE, secretaris

DOOR

DR. R. STERKENS,

penningmeester der Maatschappij

Geachte Dr. De Baere,
Geachte Vergadering,

De Heer Voorzitter, Prof. Peremans, heeft me gevraagd een kort overzicht te willen geven van het werk van Dr. C. De Baere.

Het is een zeer vererende opdracht, die ik graag op mij heb genomen, omdat me hierdoor de gelegenheid wordt geboden, aan de Heer De Baere mijn erkentelijkheid te betuigen — en tevens die van vele leraren uit het M.O. — voor de buitengewone hulp die wij in onze leraarsloopbaan van hem mochten ontvangen.

Het is ook een moeilijke opdracht, want het werk dat Dr. De Baere presteerde is zo omvangrijk en zo verscheiden, dat het niet gemakkelijk is er hier een volledig en tevens synthetisch beeld van te geven. Gelieve me dus bij voorbaat voor eventuele tekortkomingen te verontschuldigen, en laten we hopen, dat een specialist in de wetenschappelijke bibliografie als een Dr. Roemans zich eens over het werk van Dr. De Baere moge ontfermen.

Cyriel De Baere werd geboren te Baasrode op 9 april 1884, en het is dan ook terecht dat we hem nu bij zijn zeventigste verjaardag onze hulde brengen. Hij studeerde aan het College te Oudenaarde en aan de Universiteit te Leuven, waar hij het doctoraat in de Germaanse Filologie behaalde, en wel met de grootste onderscheiding.

In 1906 wordt hij leraar aan het Gemeentecollege te Nijvel en maakt hier kennis met de hoogstaande vrouw, die zijn lieve, trouwe levensgezellin zal worden. In 1907 wordt hij studiemeester aan het Koninklijk Atheneum te Gent en van 1908 tot 1914 is hij leraar aan het Koninklijk Atheneum te Hasselt.

Hij schijnt zich hier goed in te burgeren en op weg om een echte Limburger te worden. Hij interesseert zich niet alleen voor het Atheneum, maar tevens voor alles wat zich daaromheen beweegt en leeft. En zo schrijft hij, in samenwerking met Dr. Jan

Gessler, de « *Geschiedenis van de Hasseltse Rederijkerskamer De Roode Roos* ». Hij publiceert de « *Geschiedenis van het Onderwijs te Hasselt* », een werk in drie delen, en, in samenwerking met Constant Vanderstraeten de « *Geschiedenis van de Lakennijverheid te Hasselt* ».

Hij werkt mee aan allerlei tijdschriften als : L'Ancien Pays de Looz, Limburg, 't Daghet in den Oosten, Limburgsche Bijdragen en publiceert artikels als b.v. : « *Een blijde intrede te Hasselt* », « *Geschiedenis en Folklore* », « *De Knippersbende te Lummen* », « *De Lorreinen rond Hasselt in 1645* », « *Een Hasseltsch Patriottenlied uit de Luiksche Omwenteling* », « *Rodenbach's Gudrun en het Middelhoogduitsche epos Kudrun* », « *Een woord tot de studenten* », enz. enz.

Dit verklaart dan ook waarschijnlijk het feit, dat we in elk overzicht van de Limburgse letterkunde de naam De Baere aantreffen. Voor Limburg is het voorzeker een groot verlies, dat deze jonge Atheneumleraar in 1914 naar Brussel verhuist, waar hij leraar wordt aan het Koninklijk Atheneum te Elsene. Het is hier dat ik het voorrecht had Dr. De Baere als collega te leren kennen en waarden.

Wel heeft hij een prettige herinnering aan zijn verblijf te Hasselt bewaard. Ik mocht dat ervaren toen we in de jaren twintig samen een fietstocht door Limburg maakten. Maar spoedig eist Brussel heel zijn belangstelling en heel zijn werkkraft op, en hij zal voortaan zijn vrije tijd wijden aan de bevordering van het Vlaams culturele leven te Brussel. Vooral in de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding en in het Davidsfonds treedt hij actief op; hij is in deze en andere Brusselse verenigingen sinds veertig jaar een nooit versagende en een zich steeds opofferende stuwende kracht.

Aan het Atheneum te Elsene begint De Baere zijn buitengewone activiteit op het gebied van de verspreiding van het goede schoolboek.

In 1923 verschijnt zijn: « *Beknopte Nederlandse spraakkunst ten dienste van het middelbaar en het normaal onderwijs in Belgische scholen* ». De auteur zegt zelf in zijn « *Verantwoording* »: « *Deze schoolgrammatica wil de leerlingen zo eenvoudig, zo klaar en zo volledig mogelijk met de voornaamste spraakkundige feiten bekend maken* ». Wie mocht twijfelen of de auteur in zijn opzet is geslaagd, moge bedenken dat dit boek verleden jaar zijn 18^e druk beleefde.

De Baere huldigt in dit werk de moderne opvatting: de spraakkunst moet *beschrijven*, niet *voorschrijven* en daarom aansluiten

bij het levende gesproken woord; de grammatica moet met de taal mee evolueren.

Typisch voor de werkmethode van De Baere, voor zijn voortdurend streven naar meer eenvoud en meer klaarheid, voor zijn bestendige zorg voor een grotere accuratesse is het feit dat bijna elke uitgave van de vorige verschilt. Telkens heeft hij nieuwe overzichtelijke tabellen ingelast, of de stof logischer ingedeeld of sommige regels nauwkeuriger en beknopter geformuleerd. En tegenover de leraren die zich ergeren over deze voortdurende veranderingen, zal hij zich verdedigen door hun ronduit te verklaren: « We blijven de mening toegedaan dat in elke nieuwe uitgave van een schoolboek naar verbetering dient te worden gestreefd en dat ze, zowel wetenschappelijk als pedagogisch, een stap vooruit moet betekenen op de vorige ».

Dr. De Baere meent ook dat de spraakkunst vooral praktisch dient aangeleerd te worden en daarom publiceert hij zijn « *Oefeningen bij de beknopte Nederlandse spraakkunst* », een werk in twee delen, die later, in 1946, weer tot een enkel deel versmolten worden.

Hij beweert zelfs dat de leerlingen slechts dan de regels als les mogen opkrijgen, wanneer ze de oefeningen hebben gemaakt, die er bij horen. Uitgaande van dit principe heeft hij een vrij groot aantal oefeningen bijeengebracht, die deels mondeling, deels schriftelijk te maken zijn. Deze oefeningen zijn meestal zeer eenvoudig en behandelen hoofdzakelijk gegevens van praktische aard. De auteur streeft er naar ze zo aantrekkelijk en zo aangenaam mogelijk te maken, en neemt daarom graag zijn toevlucht tot verhaaltjes of beschrijvingen. Slechts bij uitzondering, als het moeilijk anders gaat, zal hij met losse zinnnetjes werken.

In 1924 publiceert hij zijn « *Beknopte Nederlandse spraakkunst voor Waalse scholen* » en een bundel « *Oefeningen bij de beknopte Nederlandse spraakkunst voor Waalse scholen* ». Beide werken steunen op dezelfde principes als de twee vorige. Alleen worden hier betrekkelijk vele vertalingsoefeningen ingelast, bij voorkeur waar een vergelijking met het Franse taalgebruik deze thema's wenselijk maakte.

Als uitnemende tweetalige was De Baere als aangewezen om deze spraakkunst en deze oefeningen te publiceren. Hij heeft hiermee de studie van het Nederlands in Wallonië en in het Brusselse ten zeerste bevorderd.

Hij streeft er ook naar de Waalse leerlingen te leren Nederlands lezen; hij wil hun leren smaak vinden in 't lezen van goede Nederlandse schrijvers. Hiertoe publiceert hij, in samenwerking

met Dr. Armand Van Hoof « *Langs zonnige Dreven* », een bloemlezing ten dienste van de Waalse inrichtingen voor Middelbaar- en Normaalonderwijs.

De schrijvers kiezen teksten, die de belangstelling van de Waalse leerlingen kunnen opwekken. Ze weten dat de jongeren minder voelen voor een mooie beschrijving dan voor een boeiend verhaal; dat langere uittreksels hen meestal afschrikken; dat de wereld van het « Wonderland » een bijzondere bekoring voor hen heeft. Ze willen het hun jonge lezers zo gemakkelijk mogelijk maken, en daarom worden alle moeilijke woorden verklaard of vertaald. Ze trachten bij de Waalse leerlingen sympathie op te wekken voor Vlaanderen; en daarom ontlene ze bij voorkeur aan levende Vlaamse schrijvers. Ze wensen dat deze bloemlezing een aanleiding en een hulp zou worden tot het inrichten van een klasbibliotheek en zelfs tot het aanleggen van een eigen boekerij. Te dien einde worden steeds enkele bio-bibliografische gegevens over de opgenomen auteurs medegedeeld; de kenmerkende eigenschappen van elke schrijver worden bondig bepaald en op wat er in zijn werk als lectuur voor de jeugd in aanmerking komt wordt bijzonder de nadruk gelegd.

Ongeveer hetzelfde doel heeft De Baere voor ogen bij het samenstellen van zijn « *Keurboeken voor Middelbaar- en Normaalonderwijs* ». Hij wil hiermee aan de Vlaamse studenten van ons Middelbaar- en Normaalonderwijs een reeks keurboeken verschaffen, waardoor ze gemakkelijker op de hoogte zullen komen van de meesterwerken uit onze Nederlandse literatuur.

Reeds vóór 50 jaar waren enkele vlaamsgezinde leraren aan het Klein Seminarie te Hoogstraten met hetzelfde opzet begonnen, door het uitgeven van hun « *Nederlandsche schrijvers voor het Middelbaar Onderwijs* ». Ik herinner me uit mijn jeugd, hoe onze leraren als een De Boeck, een Spaninckx en een Walgrave hiermee trachtten ons interessante klasseliteratuur te bezorgen en ons te leren van jongsaf een eigen bibliotheek te vormen. Deze werkjes kostten toen, geloof ik, 25 centiem.

Dr. De Baere heeft, in samenwerking met Dr. J. Verboven, dit uitstekend initiatief voortgezet. Er zijn in deze reeks « *Keurboeken* » reeds 21 deeltjes verschenen. De meeste werden voorbereid door De Baere. Ze zijn alle voorzien van een inleiding met bio-bibliografische aantekeningen over de behandelde schrijver. Onder aan de bladzijde worden meestal de onontbeerlijke, zakelijke verklaringen geplaatst. Achteraan komen soms aantekeningen over taal en stijl, en altijd een alfabetische woordenlijst, ook ten behoeve van Franstalige leerlingen.

Het zou ons te ver leiden deze 21 Keurboeken ook maar beknopt te willen bespreken. Daar is « voor elc wat wils ». Alle leerlingen, van de 6^e tot de 1^e, krijgen een speciaal voor hen uitgekozen leetuur; zelfs de meisjes worden met een speciaal bundeltje bedacht. De schrijvers houden niet enkel rekening met de literaire waarde, maar ook met de opvoedende kracht die van de tekst uitgaat.

Zo zijn dan in deze rijke verzameling verschenen: *De Familie Stastok*, *De Familie Kegge*, *Vier Vlaamse Novellen* met werk van Hilda Ram, Rosalie en Virginie Loveling, Reimond Stijns en August Snieders, *Stemmen uit eigen Land* met werk van August Vermeylen, Emmanuel De Bom, Felix Timmermans en Toussaint van Boelare, een bloemlezing uit de novellen van *Justus van Maurik*, een keuze uit de lyrische poëzie van *Joost van den Vondel*, *Het wederzijds Huwelijksbedrog* van Pieter Langendijk, een bloemlezing uit het werk van *Ernest Claes*, een keuze uit het proza van *Karel Van de Woestijne*, een bloemlezing uit de Hollandse Spectator van *Justus van Effen*, proza van *Jacobus van Looy*, een speciaal bundeltje *Meisjesfiguren*, keurblad zijden uit het werk van *Arthur van Schendel*, *De Geschiedenis van Saïdjab en Adinda* van Multatuli, *Adam in Ballingschap* van Joost van den Vondel met een zeer uitvoerige inleiding, proza van *Maurits Sabbe*, *Gestalten uit het werk van Gerard Walschap*, *Twaalf Verhalen* van Arthur Van Schendel, *Lucifer* van Joost van den Vondel en een keuze uit het werk van *Aart van der Leeuw*.

Werkelijk het grenst aan het fabelachtige, het werk dat De Baere heeft gepresteerd op het gebied van het onderwijs van het Nederlands in het M.O. Er is in heel onze onderwijswereld wel niemand, die aan het onderwijs van het Nederlands in Vlaanderen en Wallonië zovele diensten heeft bewezen. Niemand die dit onderwijs heeft verrijkt met zulke talrijke en zulke degelijke handboeken. Had ik ongelijk in mijn inleiding te zeggen, dat vele leraren uit het M.O. gelukkig zijn, hun erkentelijkheid te betuigen voor de buitengewone hulp die hun door Dr. De Baere werd geboden bij de voorbereiding en bij het geven van hun lessen in de Moedertaal? En hierom is het misschien enigszins spijtig dat deze hulde enkel plaats heeft in de intieme kring van de Zuidnederlandse. Ik ben overtuigd dat tientallen leraren zich graag bij deze hulde zouden hebben aangesloten.

Dr. De Baere blijft leraar aan het Atheneum te Elsene tot in 1927. In dat jaar gaat hij in dezelfde functie over naar het Atheneum te Brussel en van 1933 tot 1952 is hij taalinspecteur voor het M.O.

Wie het geluk had met De Baere in aanraking te komen gedurende deze 46-jarige lange loopbaan, moet telkens getroffen zijn geworden door zijn hoge opvatting van zijn beroepsplicht en door zijn uitzonderlijke bevoegdheid.

Hiervan getuigt ook het werk dat hij in 1935 uitgaf: *De Wet van 14 Juli 1932, houdende de taalregeling in het lager en het middelbaar onderwijs. Haar toepassing op het middelbaar onderwijs*. De vele ingewikkelde uitzonderingen op de eenvoudige regel: streektaal-onderwijstaal, worden in dit werk met klaarheid en bevoegdheid behandeld. Met overtuigend gezag weet hij in vele gevallen de juiste betekenis en de nauwkeurige draagwijdte van de wet aan te geven.

Maar ook buiten zijn beroep als leraar of inspecteur is Dr. De Baere zeer bedrijvig. Vooral de literatuur, de taalkunde en de folklore wekken zijn belangstelling. Hij publiceert verscheidene essays en kortere bijdragen in wetenschappelijke tijdschriften.

In 1928 verschijnt als verhandeling in de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding: *De Judastragedie in de Nederlandse Letterkunde*. De Baere bestudeert hier de Judasfiguur, zijn uiterlijk, zijn drijfveer, zijn psyche en vooral het tragische van zijn daad, en wel in heel onze letterkunde, vanaf «Vanden Levene ons Heeren» en «Het Maastrichtsche Paaschspel» tot Verschaeves Judas, en hij maakt hierbij dikwijls vergelijkingen met de vreemde literatuur.

Het onderwerp laat hem niet los en het volgend jaar verschijnt een nieuwe verhandeling: *De Judasfiguur in de Legende en de Folklore*. Het is een rijkgedocumenteerde studie over Judas in legende en folklore in de Nederlanden en elders en vult dus de vorige verhandeling goed aan.

Al de benamingen van personen, bomen en planten, die in verband kunnen gebracht worden met Judas heeft hij opgetekend en verklaard; de oude legenden heeft hij opgezocht en hun ontwikkeling nagegaan. Het zijn twee boeiend geschreven verhandelingen, die elke ontwikkelde moeten interesseren, maar die hij toch in de eerste plaats aan zijn collega's aanbiedt, die — zoals hij vriendelijk zegt — ze wellicht bij hun onderwijs in de Nederlandse literatuur zullen kunnen benuttigen.

Rond de jaren '30 treedt De Baere dikwijls op als spreker in afdelingen van Davidsfonds, Willemsfonds of andere kringen voor volksontwikkeling. Het liefst sprak hij over de Ommegangsreuzen. Hij zal hierover ook een rijk-gedocumenteerde en rijkgeïllustreerde studie schrijven: *Onze Ommegangsreuzen*.

Wel zegt de schrijver in zijn « Woordje vooraf »: « Geleerdheid hoeft de lezer hier niet te zoeken. Ik heb alleen getracht de uitkomsten van veel lectuur in simpele woorden samen te brengen ». We vinden hier weer eens een typische karaktertrek van De Baere: zijn drang naar eenvoud en naar synthese en... zijn grote bescheidenheid. Dat belet echter niet dat zijn studies steeds wetenschappelijk streng verantwoord zijn.

In « Onze Ommegangsreuzen » vernemen we allerlei bijzonderheden over deze populaire folkloristische figuren: hun verspreiding, ouderdom en oorsprong, hun families, hun voorkomen en gezelschap, de liederen en de dansen die ter ere van de reuzen worden uitgevoerd, hun uitgangsdagen en... zelfs hun vijanden.

Elf jaar na het verschijnen van « Onze Ommegangsreuzen » publiceert De Baere een nieuw werk over hetzelfde onderwerp: *Onze Vlaamsche Reuskens*. De stof is echter veel omvattender en vollediger uitgewerkt.

Een werk waarin we ook een zekere folkloristische inslag vinden, maar dat toch veel belangrijker is op taalkundig gebied, is zijn bundel: *Krachtpatsers in de Nederlandsche Volkstaal. Een verzameling oudere en jongere bastaardvloeken*.

De auteur geeft echter veel meer dan wat hij in de ondertitel belooft. Het is niet enkel een verzameling, een nuchter-droge opsomming van bastaardvloeken, krachtwoorden en allerlei kleurige losbarstingen van een strak gespannen gemoed.

In de inleiding wordt de strijd geschetst, die door de kerkelijke en de wereldlijke overheid eeuwenlang werd gevoerd, tegen de oorspronkelijk als godslasterend beschouwde woorden en uitdrukkingen. De taalkundige ontwikkeling van de verschillende soorten van bastaardvloeken wordt nagegaan. Van iedere uitdrukking wordt de geschiedenis opgemaakt aan de hand van talloze voorbeelden uit oude en nieuwe teksten, vooral van blijspelen en kluchten. De schrijver maakt dankbaar gebruik van allerlei woordenboeken en idioticons en ook gaat hij grasduinen buiten de grenzen van ons taalgebied. Hij citeert geen vorm, of de bron wordt nauwkeurig aangegeven; elke uitdrukking wordt zo grondig en zo volledig mogelijk besproken en verklaard.

Dr. De Baere heeft hier een reusachtige arbeid geleverd. Deze studie is de vrucht van jarenlange, geduldige, nauwgezette naspeuringen. Hij bewerkt hier met gezag een belangrijk onderdeel van de woordenschat van onze Nederlandse taal.

Buiten deze publicaties in boekvorm verleent De Baere voortdurend zijn medewerking aan allerlei tijdschriften en weekbladen. Het zou ons te ver leiden, hiervan een volledige opsomming te

willen geven. We doen slechts een keuze in deze talrijke bijdragen.

In «*Eigen Schoon en de Brabander*» verschenen o.a.: «Drie Motieven uit de Brabantsche Marialegenden in verband met de legenden van O.L.Vrouw van Alseberg», «Een bladzijde uit de geschiedenis van de stad Brussel», «Het aandeel der Gulden in de ontwikkeling van het Vlaamsch toneel te Brussel», «Het Nederlandsch toneel te Brussel tijdens de regering van Koning Willem I», benevens verschillende bijdragen over «De Brusselsche Kamers van Rhetorica», enz.

In de «*Leuvensche Bijdragen*» publiceerde hij: «Nederlandsche spreekwoorden, spreuken en zegswijzen in verband met opvoeding en onderwijs». In het «*Orgaan van de Touring Club van België*»: «De Brusselsche Ommegang in het verleden». In het weekblad «*De Spectator*» verschenen onder de rubriek: «In den Dwaaltuin van den Taaltuin» 108 bijdragen.

Dr. De Baere verleende zijn medewerking aan allerlei Feestbundels. In de feestbundel Pol Daniëls verscheen: «Een werkstaking in de Hasseltsche Lakenindustrie»; in de feestbundel Prof. Van de Weyer: «Ignatius Vitzthumb en het Vlaamsch Toneel te Brussel»; in Miscellanea Prof. Jan Gessler: «Rhetorische feesten te Brussel», in het Album Dr. Jan Lindemans: «Van voornaam tot schimp- en spotnaam».

In 1947 werd De Baere lid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letteren te Gent en hij is nu de vlijtige adjunct-secretaris van deze Hoge Vergadering¹. In de Verslagen en Mededelingen van de Academie verschenen o.a.: «De Brusselse Refereynen en Liedekens van 1562», «Schimpighe woorden in de oudere toneelliteratuur», «Naamgeving in onze oudste komische spelen» en «Vleinamen uit vrijersmond in onze oude toneelliteratuur».

Dr. De Baere is ook lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden, voorzitter van het Davidsfonds Afdeling Brussel, bestuurslid van de Katholieke Vlaamse Hogeschooluitbreiding, lid van de Raad van Beheer van het Kunst- en Cultuurverbond Brussel, voorzitter van de officiële «Terminologische Commissie» bij het Ministerie van Binnelandse Zaken, lid van de «Centrale Commissie voor de Nederlandse Rechtstaal en Bestuurstaal in België» en... last, not least... secretaris van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis.

Allen die De Baere kennen, weten dat voor hem het lidmaatschap van een vereniging nooit een eretitel of een sinecuur is

(1) Hij werd bij K.B. van 9 mei 1955 tot Vaste Secretaris benoemd.

geweest. Hij staat steeds op de plaats waar ernstig en degelijk werk wordt geleverd. We hoeven niet verder te kijken dan in onze eigen Maatschappij: sinds 34 jaar is hij de spil en het factotum van onze Vereniging. Hij heeft gedurende deze lange periode al het organisatie- en schrijfwerk verricht: de sprekers uitgenodigd, de programma's opgesteld, de vergaderingen bijeengeroepen, de handelingen uitgegeven, de toelagen aangevraagd en wat weet ik al.

Wie zal de invloed berekenen die Dr. De Baere sinds zoveel geslachten op onze studerende jeugd heeft uitgeoefend? Wie durft het aan, de diensten af te wegen die hij gedurende zoveel jaren aan het onderwijs en aan onze cultuur heeft bewezen?

In het « Ter Verantwoording » van « Langs zonnige Dreven » zegt De Baere tot de studenten: « Levensblijheid, levenslust, die daarom geen levensernst uitsluit, is het kenmerk van een gezonde geest, een sterk lichaam, een reine ziel ». Levensblijheid, levenslust, die daarom geen levensernst uitsluit... is ook het kenmerk van dit schone, werkzame leven van Dr. De Baere.

We hopen dat, hoe hard de slagen van het leven soms ook mogen vallen — want rampen en ziekten zijn ook hem en zijn dierbaren niet gespaard gebleven — we hopen dat Dr. De Baere nog vele jaren met optimisme en een nooit versagende werkkraft « Langs zonnige Dreven » moge wandelen... het onderwijs, onze Nederlandse taal en onze cultuur ten bate!

BIBLIOGRAFIE VAN DR. CYRIEL DE BAERE

DOOR

DR. ROB. ROEMANS

1906

DE MASTBLOEM. REDERIJKKAMER VAN CRUYSHAUTEM [door J. Walters pr. en C. de Baere.] Handelingen van de Oudheid en Geschiedkundige Kring van Audenaerde van zijne Kastelnij en van den Lande tusschen Maercque ende Ronne, I, 1906, blzz. 60-72, 85-99, 117-131.

Overdruk : Audenaerde, Drukkerij Bevernaege Gebroeders, 1906, 48 blzz., 22 x 15 cm.

1909

DE LORREINEN ROND HASSELT IN 1654. Limburgsche Bijdragen, VII, 1908-1909, blzz. 117-155.

1910

EENE LEGENDE VAN GODFRIED-MET-DEN-BAARD, HERTOG VAN BRABANT. Bijdragen tot de Geschiedenis, bijzonderlijk van het aloude Hertogdom Brabant, IX, 1910, blzz. 24-40, 209-227.

Overdruk : Eeckeren-Donck, Drukk. Wed^e Leop. Van Hoeydonck, z. j. [1910], 36 blzz., 22,5 x 15 cm.

EEN BLIJDE INTREDE TE HASSELT. L'Ancien Pays de Looz, XIV, 1910, blzz. 18-20.

EEN ZONDERLING PROCES TE HASSELT UIT DE XVIIe EEUW. L'Ancien Pays de Looz, XIV, 1910, blzz. 24-25.

EEN GERUCHTMAKENDE ZAAK TE HASSELT UIT HET MIDDEN DER XVIe EEUW. L'Ancien Pays de Looz, XIV, 1910, blzz. 29-36.

ANNA DE SAVORNIN LOHMAN. Dietsche Warande en Belfort, XI, 1910, blzz. 370-384.

Overdruk : zonder plaats noch drukker, 15 + [I] blzz., 22,5 x 13,5 cm.

1911

GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS TE HASSELT. Limburgsche Bijdragen, IX, 1910-1911, blzz. 13-152.

Overdruk : Hasselt, St. Quintinus-Drukkerij, 1911, 170+ [II] blzz., 22,5 x 15 cm.

OVERZICHT DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS TEN GEBRUIKE DER ATHENEA EN COLLEGES (ZEVENDE KLASSE) DOOR J. ROLAND EN E. DUCHESNE. IN 'T NEDERLANDSCH VERTAALD DOOR C. DE BAERE, Namen, Ad. Wesmael-Charlier, 1911.

ALGEMEENE GESCHIEDENIS. HANDBOEK TEN GEBRUIKE DER ATHE-
NEA EN COLLEGES DOOR J. ROLAND EN E. DUCHESNE. IN 'T NE-
DERLANDSCH VERTAALD DOOR C. DE BAERE, Namen, Ad. Wesmael-
Charlier, 1911.

INHOUDSTAFELS [*door C.D.*] L'Ancien Pays de Looz, XV, 1911.

1912

DE ROODE ROOS. GESCHIEDENIS DER HASSELTSCHER REDERIJ-
KERSKAMER. Limburgsche Bijdragen, X, 1911-1912, blzz. 22-132.
Overdruk : Hasselt, St.-Quintinus-Drukkerij, 1913, 116 + [IV]
blzz., 23 x 15,5 cm.

GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS TE HASSELT ONDER DE
FRANSCHER OVERHEERSCHING. Limburgsche Bijdragen, X, 1911-
1912, blzz. 133-186.

RODENBACH'S GUDRUN EN HET MIDDEL - HOOGDUITSCHER EPOS
KÛDRÛN. 't Daghet in den Oosten, XXVIII, 1912, blzz. 1-26.

EEN WOORD TOT DE STUDENTEN. 't Daghet in den Oosten, XXVIII,
1912, blzz. 164-168.

QUELQUES NOTES RELATIVES AU PEINTRE M. G. TIELEMAN. L'An-
cien Pays de Looz, XVI, 1912, blzz. 3-4.

BOEKBESPREKINGEN :

L'Ancien Pays de Looz, XVI, 1912 : *Bibliographie Lössaine*.

1. *Leodium, onzième Année, nummers 5 en 6*, blz. 16.

2. *Un petit Livre utile. Tongres. Guide illustré*, blzz. 23-24, 30-31.

3. *Vlaanderen door de Eeuwen heen, onder leiding van Max Rooses*, blzz. 31-32.
4. *Leodium, Onzième Année, nummers 7, 8 en 9*, blz. 32.

1913

FRIEDRICH HALM : DER FECHTER VON RAVENNA, TRAUERSPIEL IN FÜNF AUFZÜGEN, ERLÄUTERT VON C. DE BAERE, Gent, Verlagsbuchhandlung I. Vanderpoorten, 1913. [Deutsche Schülerbibliothek unter der Leitung von O. Vandoorselaer.]

LEERBOEK DER AARDRIJKSKUNDE DOOR J. ROLAND EN E. DUCHESNE, VERTAALD DOOR C. DE BAERE. TWEDE DEEL TEN GEBRUIKE VAN HET EERSTE STUDIEJAAR DER MIDDELBARE SCHOLEN EN DE VIJFDE KLAS DER ATHENÆUMS EN COLLEGES. DE WERELDDEELN, Namen, Ad. Wesmael-Charlier, 1913.

LE LANGEMAN OU GÉANT HASSELOIS. In samenwerking met Dr. Jan Gessler. L'Ancien Pays de Looz, XVII, 1913, blzz. 33-45.
Overdruk: Hasselt, Jos. van Langenacker, 1913, 12 blzz., 21 x 13,5 cm.

COMMENT LA VILLE DE HASSELT PERDIT UNE GRANDE PARTIE DE SES ARCHIVES. (D'APRÈS NOTES DE FEU M. LE DÉPUTÉ DJ. ANTEN). (*Ondertekend*: D. B.) L'Ancien Pays de Looz, XVII, 1913, blzz. 25-26.

GESCHIEDENIS VAN HET ONDERWIJS TE HASSELT ONDER HET HOLLANDSCH BEWIND. Limburgsche Bijdragen, XI, 1912-1913, blzz. 171-217.
Overdruk: Tweede en derde Deel, Hasselt, St. Quintinus-Drukkerij, 1914, 107 + [III] blzz., 22 x 15,5 cm.

HET EDEL EN WIJT VERMAART MAROX-HOF OP DE KAMER VAN RHETORICA, TE HASSELT. Bulletin de la Section scientifique et littéraire de la Société des Mélophiles de Hasselt, XLI, 1913, blzz. 95-120.
Overdruk: Hasselt, Drukkerij en Boekhandel Olyff, z.j. [1913], 28 blzz., 22,5 x 14,5 cm.

AUTOUR DE LA NOMINATION D'UN MAÎTRE DE CHANT A HASSELT. L'Ancien Pays de Looz, XVII, 1913, blzz. 21-23.

BOEKBESPREKINGEN :

L'Ancien Pays de Looz, XVII, 1913 : *Bibliographie Lossaine.*

1. *Leodium, Onzième Année, nummers 10, 11 en 12 ; Douzième Année, nummers 1 tot en met 5*, blz. 24.
2. *G. Kempeneers, Hendrik van Veldeke en de Bron van zijn Servatius*, blzz. 38-39.
3. *P. Bellefroid, Levensschets van Ridder Adriaan de Corswarem*, blzz. 39-40.
4. *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg (Tongres, 1912)*.
5. *Limburgsche Bijdragen (1910-1911)*, blz. 48.

1914

ADOLF STERN: DIE FLUT DES LEBENS; DETLEV VON LILIENCRON: DER RICHTUNGSPUNKT, ERLÄUTERT VON C. DE BAERE, Gent, Verlagsbuchhandlung I. Vanderpoorten, 1914. [Deutsche Schülerbibliothek unter der Leitung von O. Vandoorselaer, Nummer 25.]

GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN OVER DE KAPELSTRAAT. *Nagelaten Opstel van Djef Anten, bewerkt door C. d[e] B.[aere] en C.[onstant] V.[anderstraeten]*. Gazet van Hasselt, nummers van 23, 30 mei en 6 juni 1914.

GESCHIEDENIS EN FOLKLORE. L'Ancien Pays de Looz, XVIII, 1914.

1916

EEN PAAR BLADZIJDEN UIT HASSELT'S POLITIEKE GESCHIEDENIS (1768-1769). *Limburgsche Bijdragen*, XIV, 1915-1916, blzz. 13-39.

Overdruk : Hasselt, St. Quintinus-Drukkerij, 1916, 31+[I] blzz., 22,5 x 14,5 cm.

1917

EEN HASSELTSCHE PATRIOTTENLIED UIT DE LUIKSCH E OMWENTELING. *Limburgsche Bijdragen*, XV, 1916-1917, blzz. 43-55.

1919

HET ZEVENDE JAAR. Aankondigingsblad der Provincie Limburg, nummer van 23 augustus 1919.

1920

DE KNIPPERSBENDE TE LUMMEN OP HET EINDE DER XIIIe EEUW.
Limburg, I, 1919-1920, blzz. 237-240.

BOEKBESPREKINGEN :

Tooneelgids, VI, 1920 :

G. Kalff, « *Trou moet blijcken* ». *Tooneelstukken der zeventiende eeuw, voor het eerst naar de Handschriften uitgegeven*, blzz. 22-24.

J. Koopman, *Mariken van Nieumeghen. Uitgegeven en van Toelichtingen en verklarende Aanteekeningen voorzien*, blzz. 56-57.

1921

UIT DE CAMERA OBSCURA VAN HILDEBRAND. MET NOTEN VAN
J. M. ACKET, VOOR BELGISCHE SCHOLEN BEWERKT DOOR DR. C.
DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, EERSTE DEEL, Antwerpen, De
Nederlandsche Boekhandel, 1921. [Keurboeken voor Middelbaar
en Normaal Onderwijs, Nummer 1.]

Van de tweede druk af : 1928, verschenen onder de titel : DE
FAMILIE STASTOK.

Tiende druk : 1954.

UIT DE CAMERA OBSCURA VAN HILDEBRAND. MET NOTEN VAN
J. M. ACKET, VOOR BELGISCHE SCHOLEN BEWERKT DOOR DR. C.
DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, TWEEDE DEEL, Antwerpen, De
Nederlandsche Boekhandel, 1921. [Keurboeken voor Middelbaar
en Normaal Onderwijs, Nummer 2.]

Van de tweede druk af : 1928, verschenen onder de titel : DE
FAMILIE KEGGE.

Achtste druk : 1951.

AARDRIJKSKUNDE VAN BELGIË EN CONGO. HANDBOEK VOOR HET
MIDDELBAAR EN HET NORMAAL ONDERWIJS DOOR F. KRAENTZEL
EN P. MAHY, NAAR DE VIERDE FRANSCH E UITGAVE IN 'T NEDER-
LANDSCH BEWERKT DOOR DR. C. DE BAERE, Brussel, Office de
Publicité, 1921.

GESCHIEDENIS VAN DE LAKENNIJVERHEID TE HASSELT. In sa-
menwerking met C. Vanderstraeten. Limburgsche Bijdragen, XVII,
1921, blzz. 87-154 ; XVIII, 1923, blzz. 13-100.

NEDERLANDSCHE TEKSTUITGAAF VOOR SCHOOLGEBRUIK. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, I, 1921, juni-aflevering, nummer 5.

BOEKBESPREKINGEN :

Tooneelgids, VII, 1921 :

M. Mendes, Een Abel Spel van Lanseloet van Denemarken, blz. 11.

R. J. Spitz, Lanseloet van Denemarken, blzz. 11-12.

Floris Prims, « De Spiegel der Zaligheid van Elckerlick. » Het Spel van Zinnen van P. Dorland, voor het gewone Publiek der XXe eeuw herschreven, blzz. 26-28.

C. G. Kaakebeen en Jan Ligthart, « Esmoreit », Abel Spel uit de XIVe eeuw, blz. 56.

R. J. Spitz, « Esmoreit, sconincs sone van Cecilien. » Ingeleid en van Aanteekeningen voorzien, blzz. 56-57.

M. A. P. C. Poelbekke, Mariken van Nieumeghen. Met Inleiding en Aanteekeningen, blzz. 57-58.

Joost van den Vondel, Jephtha of Offerbelofte. Uitgegeven, en van Inleiding en Aanteekeningen voorzien door T. Terwey, blz. 69.

Joost van den Vondel, Gysbrecht van Aemstel. Uitgave door Dr. C. G. N. de Voofs, blzz. 69-70.

1922

HET NEDERLANDSCH ALS LEERVAK IN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, II, 1922, juni, juli en october-aflevering, nummers 6, 7 en 8.

DE VOLMOLENS IN DE HASSELTSCHE LAKENNIJVERHEID. In samenwerking met C. Vanderstraeten. Limburg, III, 1921-1922, blzz. 221-224 ; IV, 1922-1923, blzz. 5-11.

Overdruk : Maeseyck, Drukkerij Van der Donck-Robyns, 1922, [II] + 11 + [I] blzz., 22,5 x 15,5 cm.

BOEKBESPREKINGEN :

Tooneelgids, VIII, 1922 :

P. C. Hooft, Baeto oft Oorsprong der Hollanderen. Uitgegeven en van Toelichtingen en verklarende Aanteekeningen voorzien door J. Koopman, blzz. 2-3.

Fabies (W. H. Kirberger), *De Julianade*, blzz. 77-78.

Fabies (W. H. Kirberger), *Een Middag te Muiden*, blzz. 78-79.

P. Langendijk, Het wederzijdsch Huwelijksbedrog. Opnieuw uitgegeven door Dr. Jan te Winkel, blzz. 79-80.

1923

VIJF VLAAMSCH E NOVELLEN [Hilda Ram, R. Loveling, V. Loveling, R. Stijns, A. Snieders.] MET AANTEKENINGEN EN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1923. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 3.]

Vijftiende druk : 1955. (Thans: VIER VLAAMSE NOVELLEN). De novelle *Emiliaantje* van Virginie Loveling werd geschrapt.

LEERBOEK DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS TEN GEBRUIKE VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS EN HET LAGER NORMAAL ONDERWIJS. C. DE BAERE EN N. PIRET, I, DE OUDHEID, Luik, H. Dessain, 1923.

Dertiende druk : 1923.

LEERBOEK DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS TEN GEBRUIKE VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS EN HET LAGER NORMAAL ONDERWIJS. C. DE BAERE EN N. PIRET, II. DE MIDDELEEUWEN, Luik, H. Dessain, 1923.

Elfde druk : 1950.

EEN WERKSTAKING IN DE HASSELTSCH E LAKENINDUSTRIE (1511-1512). Van blz. 107 tot en met blz. 111, in : *Verzamelde Opstellen* uitgegeven door den Geschied- en Oudheidkundigen Studiekering te Hasselt ter eere van zijn Voorzitter, den Eerwaarden Heer Pol. Daniëls, Hasselt, Léon Crollen, 1923.

1924

BEKNOPT E NEDERLANDSCH E SPRAAKKUNST VOOR BELGISCHE SCHOLEN, Groningen-Antwerpen, J. B. Wolters - De Nederlandsche Boekhandel, 1924.

Negentiende druk : 1954.

OEFENINGEN BIJ DE BEKNOPT E NEDERLANDSCH E SPRAAKKUNST VOOR BELGISCHE SCHOLEN, Groningen-Antwerpen, J. B. Wolters - De Nederlandsche Boekhandel, 1924.

De eerste uitgave omvatte twee deeltjes. Deze werden tot één deel versmolten, waarvan de eerste druk in 1949 van de pers kwam.

Zesde druk : 1954.

BEKNOPT NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR WAALSCHEN SCHOLEN, Luik, H. Dessain, 1924.

20ste druk : 1952.

OEFENINGEN BIJ DE BEKNOPT NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST VOOR WAALSCHEN SCHOLEN, Luik, H. Dessain, 1924.

21ste druk : 1951.

STEMMEN UIT EIGEN LAND. WERK VAN C. BUYSSE, M. SABBE, F. VERSCHOREN, F. TIMMERMANS, F. V. TOUSSAINT VAN BOELAERE. MET AANTEKENINGEN EN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1924. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 4.] Daaruit zijn sedert de 1e druk weggevallen : *F. Verschoren, M. Sabbe en F. Timmermans. Em. de Bom* is er bijgekomen.

Twaalfde druk : 1953.

LEERBOEK DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS TEN GEBRUIKE VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS EN HET NORMAALONDERWIJS. C. DE BAERE EN N. PIRET, III, NIEUWE EN NIEUWSTE GESCHIEDENIS, Luik, H. Dessain, 1924.

Negende druk : 1950.

BOEKBESPREKING :

Tooneelgids, X, 1924 :

G. Adrsz. Bredero, Bloemlezing uit zijn Gedichten. Met Inleiding door Dr. J. B. Schepers, blzz. 245-246.

1925

BOEKBESPREKINGEN :

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, V, 1925 :

Dr. W. van den Ent, Gedichten lezen. Stilistische Oefeningen, blz. 174.

E. Rijpma en Dr. F. G. Schuringa, Taalverschijnselen, blz. 222.

J. van Ham en Dr. S. Hofker, Een nieuwe Nederlandsche Spraakkunst, Deel I, blzz. 222-223.

1926

JUSTUS VAN MAURIK, BLOEMLEZING UIT ZIJN NOVELLEN : EEN VRIENDENDIENST, EEN JOURNALISTENSTREEK, TIJS DE JOLLEMAN. MET AANTEEKENINGEN EN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1926. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 5.] Thans : JUSTUS VAN MAURIK, DRIE VERHALEN. *Zesde druk* : 1952.

UIT EEN OUD SCHOOLBOEKJE [« Den Spiegel der Jonkheyd ».] O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, VI, 1926, blzz. 106-110.

BOEKBESPREKINGEN :

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, VI, 1926 :

Dr. E. Rijpma en Dr. F. G. Schuringa, Nederlandsche Spraakkunst, blz. 166.

Tooneelgids, XII, 1926 :

Johan de Grieck, Drie Brusselsche Kluchten uit de zeventiende eeuw. Ingeleid, van Aanteekeningen en Woordenlijst voorzien door Dr. Paul de Keyser, blzz. 146-147.

Paginae Bibliographicae, I, 1926 :

G. G. Kloeke, De Ondergang van het Pronomen du, blz. 119.

W. H. Staverman over J. Prinsen, De Roman in de 18e eeuw in West-Europa, blz. 141.

M. Sacré, Bijdragen tot een Folkloristenkalender voor Brabant, blz. 159.

M. Sacré, Uit de Kroniek van Baasrode 1780-1833 door Cornelis Tilley, blz. 159.

P. van den Broeck, Over Lichaamsdeelen in de Folklore, blz. 159.

I. Kosman, Metrum en Rhythme, blz. 761.

J. W. Muller, Bijdragen tot de Geschiedenis onzer Nieuw-Nederlandsche Aanspreekvormen, blzz. 163, 229-231, 339-341.

M. Sacré, De Schilderijen van de Crayer in de O.L.V. kerk te Merchtem, blz. 165.

- P. J. Goyens, O.F.M., Beknopte Geschiedenis van het voormalige Minderbroederklooster te Brussel, blzz. 187-189.*
Ch. L. de Jonghe, De Stevenisten van Leerbeek en omliggende, blz. 229.
E. van der Linden, Kijk op het Dorpsleven te Ukkel in de 18^e eeuw, blz. 229.
H. J. E. Endepols, Het Pronomen doe te Maastricht, blz. 229.
Ph. J. Simons, Oude en nieuwe Namen in Leven en Wetenschap, blz. 231 en blz. 381.
Jan Lindemans, De vierde Oorlog van Lodewijk XIV in de Nederlanden (1683-84). Wat er in West-Brabant voorviel, blz. 247.
Kan. Dr. J. Muyldermans, Eenige Nota's nopens Capellen-op-den-Bosch, blz. 255 en blz. 359.
Dr. Jan Lindemans, De Slag van Waterloo in de Geschiedenis en de Folklore van West-Brabant, blz. 337.
Dr. Jan Gessler, Vondel en Gillis van Vinckenroy, blzz. 351-353.
D. J. Delestré, Nog Waterloosche Herinneringen, blzz. 355-357.
G. G. Kloeke, Oud-Hollandsche Relicten met u-uitspraak voor Germ. û, blz. 381.

1927

LANGS ZONNIGE DREVEN. BLOEMLEZING TEN DIENSTE VAN DE
 WAALSCHEN INRICHTINGEN VOOR MIDDELBAAR ONDERWIJS DOOR
 DR. C. DE BAERE EN DR. A. VAN HOOF, Antwerpen, De Sikkel,
 1927.

Dertiende druk : 1949.

BOEKBESPREKINGEN :

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het
 Officieel Middelbaar Onderwijs, VII, 1927 :

Tb. Lancée en A. L. J. Wytzes, Nederlandsche Spraakkunst, blz. 194.

Tooneelgids, XIII, 1927 :

Aug. Heyting, Het Versdrama en zijn verwaarloozing door het Tooneel in Nederland, blzz. 10-11.

Paginae Bibliographicae, II, 1927 :

H. Vermeir, Bijdrage tot de Folklore der Ambachten, blz. 421.

A. Waumans, De Belgo-Romeinsche Nederzetting te Elewijt, blz. 443.

- Dr. Jan Lindemans, *De Naam Payottenland*, blz. 447.
 Dr. C. Vandemaele, *Oud Moerseke*, blz. 447.
 Dr. J. B. Schepers, *Taal en Taalonderwijs*, blzz. 455-457.
 W. de Vries, *Losse Opmerkingen over het Werkwoord*, blz. 457.
 N.V. Donkersloot, *De Invloed van Keats en Shelley in Nederland gedurende de negentiende eeuw*, blz. 463.
 Ph. J. Simons, *Stijl*, blzz. 465, 531-533.
 W. van den Ent, *Bredero en de Engelse Toneelspelers*, blz. 467.
 A. Verwey, *Vers-studie in Van Ginneken's Publicaties*, blzz. 467-469.
 A. Borgeld, *In zee dragen*, blz. 557.
 Dr. Jan Lindemans, *'t Heilig « Jenniken van 't Eeksken »*, blz. 559.
 Paul Lindemans, *Folklore van de Hop*, blz. 559.
 Dr. Jan Lindemans, *Een verdwenen Kunstvoorwerp : Het Mausoleum van Jan de Cotereau, te Assche*, blz. 561.
 Dr. E. Vanderlinden, *Ukkelsche Kantteekeningen*, blz. 573.
 Paul Lindemans, *Kludden en Boerenknechten*, blz. 617.
 Em. Torfs, *De Vereering van St. Lenaart en zijne Broederschap te Peuthy*, blz. 617.
 C. G. N. de Vooy, *Duitse Invloed op Nederlands Purisme omstreeks 1800*, blzz. 617-619.
 J. J. Salverda de Grave, *Taal en Compositie bij Husken Huet*, blz. 633.
 L. de Weerdt, *De Kapel van de Woestijn te Goyck*, blz. 637.
 A. A. Verdenius, *Vreemde Taalelementen in onze Kluchten en Blijspelen*, blz. 717.
 Kan. Dr. J. Muyldermans, *Eenige Nota's nopens Capellen-op-den-Bosch*, blz. 729 en blz. 797.
 Dr. Jan Lindemans, *Het Kasteel Boekhout te Meise*, blzz. 733-735.
 C. B. van Haeringen, *Relict of Ontleening ?*, blz. 753.
 A. A. Verdenius, *Bredero's Spaansche Brabander, vs. 5*, blz. 753.
 J. W. Muller, *West-Vlaamsche Dialectstudie*, blzz. 777-779.

1928

DE JUDASTRAGEDIE IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE, Antwerpen, Drukkerij K. Dirix-Van Riet, 1928, 128 blzz., 19,5 x 13 cm. [Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding, Verhandeling nr. 265-266.]

LYRISCHE POËZIE VAN JOOST VAN DEN VONDEL. MET AANTEEKINGEN EN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1928. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 6.]
Tweede herziene druk : 1942.

NAAR MEER EENHEID IN DE GRAMMATICALE TERMINOLOGIE. O. M. O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, VIII, 1928, blzz. 93-94.

DE JUDASTRAGEDIE IN DE NEDERLANDSCHE TOONEELLITERATUUR. Tooneelgids, XIV, 1928, blzz. 260-268.

VERSLAG OVER HET NEGENDE NEDERLANDSCH PHILOLOGISCH CONGRES, LETTERKUNDE EN TAALKUNDE. Revue Belge de Philologie et d'Histoire, VII, 1928, blzz. 1199-1200.

BOEKBESPREKINGEN :

O. M. O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, VIII, 1928 :

Dirk Vansina, Dostoïevsky, blzz. 20-21.

P. Gertenbach en H. van Slooten jr., Eenige belangrijke Verschijnselen uit het Leven der Nederlandsche Taal, blzz. 130-131.

Dr. P. Vrijdaghs, Deutsche Dichtung von Goethe bis heute, blzz. 133-134.

Tooneelgids, XIV, 1928 :

L. Renieu, Histoire des Théâtres de Bruxelles, depuis leur Origine jusqu'à ce jour, blzz. 204-206.

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, VII, 1928 :

Dr. V. Celen, Dr. C. Huysmans en Prof. Dr. M. Sabbe, Werken van Michiel de Swaen, I, blzz. 1107-1110.

Paginae Bibliographicae, III, 1928 :

J. Wouters, Over Volksveearisnij, blz. 817.

A. A. Verdenius, Valcooch's Regel der Duytsche Schoolmeesters, blz. 817.

A. Sacré, Merchtem in Woord en Beeld, blz. 839.

M. Sacré, Uit de Kroniek van Baesrode, blz. 841 en blz. 1033.

J. A. van Praag, Een Flamingant uit de 16e eeuw, blz. 843.

C. G. N. de Vooys, Vondelstudie, blzz. 865-867.

- Kan. Dr. J. D. Delestré en Dr. Jan Lindemans, Amelgem*, blzz. 875-877.
- Kan. Dr. J. Muyldermans, Eenige Nota's nopens Capellen-op-den-Bosch*, blz. 927.
- C. G. N. de Vooys, Uit de Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde : van Ten Kate tot Siegenbeeck*, blz. 941.
- Dr. Jan Lindemans, Berkoos, Broekoes*, blz. 941.
- J. J. Salverda de Grave, Over de Diftongering van i en u*, blz. 977.
- Ph. I. Simons, Van Deyssel en wij over schoone Plastiek in de Woordvorming*, blzz. 977-979.
- Dr. Jan Lindemans, Waren er twee Hams in 't Leven van Ste. Gudula?*, blz. 997.
- Dr. E. Rijpma, Beknopte Nederlandsche Spraakkunst*, blz. 1021.
- A. Verwey, De Volksschool en de Literatuur*, blz. 1065.
- C. F. A. van Dam, Lope de Vega en het Nederlands*, blz. 1101.
- H. de Vis, De Folklore van de Windmolens*, blz. 1157.
- Kan. J. D. Delestré, Grimbergen*, blzz. 1175-1177.
- W. Kramer, Het Epitheton als Stijlwaarde*, blz. 1197.
- Dr. L. Vanderlinden, Iets over Stalle in 't Verleden*, blz. 1217.
- Kan. J. D. Delestré, Uit den Tijd van Napoleon*, blz. 1217.

1929

DE JUDASFIGUUR IN DE LEGENDE EN DE FOLKLORE, Antwerpen, Drukkerij K. Dirix-Van Riet, 1929, 78 blzz., 19,5 x 13 cm. [Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding, Verhandeling nr 276-277.]

UNE VERSION FRANÇAISE INÉDITE DE LA LÉGENDE DE JUDAS ISCHARIOTE. *Paginae Bibliographicae*, IV, 1929, blzz. 1474-1478.

Overdruk : Bruxelles, *Paginae Bibliographicae*, z.j. [1929], 7 + [I] blzz., 22,5 x 15,5 cm.

BOEKBESPREKINGEN :

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, IX, 1929 :

P. Ed. Fraussen, O.F.M., Stijl en Taal, deel II, blzz. 79-80.

Dr. J. Persijn, Henrik Ibsen, deel I, blzz. 114-115.

Jozef Muls, Victor Brunclair e.a., Paul van Ostayen, blz. 115.

Aug. van Cauwelaert, Het Licht achter den Heuvel, blz. 148.

Dr. Rob. Roemans, Gaston Martens, blz. 149.

Dr. M. Basse, Prof. Joz. Vercoullie, blz. 149.

D. Vorel, Taalbegrip. Nederlandsche Spraakkunst voor Kweek-scholen, blz. 206.

Dr. E. Rijpma, Gids bij de Studie der Nederlandsche Letterkunde, blz. 227.

Tooneelgids, XV, 1929 :

Dr. J. J. Soons, Jeanne d'Arc au Théâtre, blz. 113.

J.-B. A. Buytendorp, Philippe Quinault. Sa Vie, ses Tragédies et ses Tragi-comédies, blzz. 238-239.

Dr. H. H. Knippenberg, Pieter Cornelisz. Hooft en Constantijn Huygens, blz. 273.

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, VIII, 1929 :

D. Pissens en J. Festraets, Taalgroei, deel II, blz. 205.

Dr. V. Celen, Dr. C. Huysmans en Prof. Dr. M. Sabbe, Werken van Michiel de Swaen, II, blzz. 205-206.

Dr. Fr. Lyna en Dr. W. van Eeghem, Jan van Styvoorts Refereerenbundel, anno 1524, deel I, blzz. 1254-1255.

Paginae Bibliographicae, IV, 1929 :

A. A. Verdenius, Slaan en Zalven, blz. 1235.

Dr. J. Muyltermans, Over Bijgeloovigheid in de vorige eeuwen, blz. 1277.

M. Peremans, Kinderrijmpjes- en deuntjes, blz. 1277.

C.G.N. de Vooys, Nieuwe Nederlandsche Spraakkunsten, blz. 1279.

Dr. O. Dambre, De Betekenis van Jacob Ymmeloot's Versleer (1626), blzz. 1285-1287.

Dr. Jan Lindemans, Brabantsche Plaatsnamen, blz. 1301.

M. Sacré, Het Woord Kal of Kalle in Plaatsnamen, blz. 1301.

D. J. Delestré, De Groenvinken van Relegem, blz. 1313.

F. Vennekens, De laatste Dagen van Klein-Bijgaerden, Ter Muylen en de Ledebergsche Kluis, blz. 1331.

M. E. Kronenberg, Het Mirakelspel van Mariken van Nieumeghen en het Engelsche Volksboek, blz. 1357.

Jan van der Hameyde, Bij 't verschijnen van een West-Brabantschen Roman van August van Cauwelaert, blz. 1397.

Dr. H. de Vis en P. Lindemans, Het Hoen in de West-Brabantsche Folklore, blz. 1459.

L. Koch, De Musset, Feuillet, Turgenjef en Busken Huet's Liede-

wyde, blzz. 1463-1465.

C. B. van Haeringen, Een nieuwe Nederlandsche Phonetiek, blz. 1481.

Jos. J. Gielen, Het Onderzoek van Vaktalen, blzz. 1483-1485.

M. Sacré, De oude Brusselsche Bieren, blz. 1507.

Dr. E. Rijpma, Vragen en Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, blzz. 1509-1511.

1930

ONZE OMMEGANGSREUZEN, Brussel, N.V. De Standaard-Boekhandel, 1930, 45 blzz., 20 x 13,5 cm. [Katholieke Vlaamsche Hoogeschooluitbreiding, Verhandeling nr. 285.]

HET WEDERZIJDSC HUWELIJKSBEDROG. BLIJSPEL DOOR P. LANGENDIJK. MET AANTEEKENINGEN EN EEN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1930. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 7.]

Derde druk : 1945.

DE BRUSSELSCH E OMMEGANG IN HET VERLEDEN. Officieel Orgaan van de Touring-Club van België, XXXVI, 1930, blzz. 298-302.

ONZE VROEGERE SCHOOLGEBRUIKEN. A.V.A., Orgaan van den Oudleerlingenbond der Technische Scholen te Aalst, II, Novembernummer 1930, blzz. 21-24.

NOG OVER « DE JUDASTRAGEDIE. » Tooneelgids, XVI, 1930, nummers 14, 15 en 16, 15 juli, 1 en 15 augustus, blzz. 3-6, 3-6, 2-6.

TUCHT- EN STRAFMIDDELEN IN DE VOLKSSCHOOL. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, X, 1930, blzz. 157-161.

BOEKBESPREKINGEN :

Tooneelgids, XVI, 1930 :

A. Heyting, Het Rondeel. De Roos der Lyriek, blz. 142.

Dr. Maurits Sabbe, Peeter Heyns en de Nimfen uit den Laurierboom, nummer 18, 15 september, blzz. 10-11.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, X, 1930 :

G. van Pamel, De Hoofdzaken der Wellevendheid, blz. 145.

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, IX, 1930 :

J. Koepp, Untersuchungen über das Antwerpener Liederbuch vom Jahre 1544, blzz. 184-185.

Dr. V. Celen, Dr. C. Huysmans en Prof. Dr. M. Sabbe, Werken van Michiel de Swaen, delen III en IV, blzz. 994-995.

1931

TWEE VERHALEN VAN ERNEST CLAES. MET INLEIDING EN EEN VERKLARENDE WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1931. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal Onderwijs, Nummer 8.]

Zesde druk : 1951. Thans : ERNEST CLAES. UIT HET LAND VAN DE LEMEN HUIZEN.

PROZA. KAREL VAN DE WOESTIJNE. MET INLEIDING EN EEN VERKLARENDE WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1931. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs, Nummer 9.] *Vijfde druk* : 1955.

NEDERLANDSCHE SPREEKWOORDEN, SPREUKEN EN ZEGSWIJZEN IN VERBAND MET OPVOEDING EN ONDERWIJS. Leuvensche Bijdragen, Tijdschrift voor Moderne Philologie, XXIII, 1931, blzz. 145-172.

TUCHT EN STRAFMAATREGELEN IN DE VOLKSSCHOOL. A.V.A., Organ van den Oudleerlingenbond der Technische Scholen te Aalst, III, 1931, blzz. 100-104.

SCHOOL EN RADIO. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XI, 1931, blzz. 187-191, 215-220, 243-246; XII, 1932, blzz. 4-8, 37-41, 60-65.

Overdruk : Aarschot, Fr. Tuerlinckx-Boeyé, 1931, 25 + [I] blzz., 24 x 16 cm.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, X, 1931 :

R. K. Gallas en C. R. C. Herckenrath, *Fransch Woordenboek*, blzz. 1124-1126.

Dr. G. S. Overdiep, *De Historie van de vier Heemskinderen, uitgegeven naar den Druk van 1508*, blzz. 1127-1129.

Dr. Fr. Lyna en Dr. W. van Eeghem, *Jan van Styvoorts Refereinenbundel, anno 1524, deel II*, blzz. 1129- 1131.

Dr. V. Celen, Dr. C. Huysmans en Prof. Dr. M. Sabbe, *Werken van Michiel de Swaen, deel V*, blzz. 1131-1132.

F. Darcis, *Vlaanderens Eeuwkalender*, blz. 1276.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs :

E. Claes, *Zichemsche Novellen*, blz. 149.

Joz. Simoens, *De laatste Flesch*, blz. 149.

Dr. J. Persijn, *Hendrik Ibsen, II*, blz. 149.

J. Van Ham en Dr. S. Hofker, *Een nieuwe Nederlandsche Spraakkunst, II*, blz. 178.

Aug. A. Boudens, *Onze Moedertaal, I*, blz. 201.

1932

MEIVREUGDE. A.V.A., Orgaan van den Oudleerlingenbond der Technische Scholen te Aalst, IV, 1932, mei-nummer, blzz. 45-49.

SCHOOLRADIOKRONIEK. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XII, 1932, blz. 69.

HET NEDERLANDSCH IN HET M.O. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XII, 1932, blzz. 163-168.

BOEKBESPREKINGEN :

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XII, 1932 :

J. Kuypers, *De Gouden Poort*, blz. 50.

J. Kuypers en Dr. Theo de Ronde, *Beknopte Geschiedenis van de Nederlandsche Letteren*, blzz. 72-73.

P. Leopold, O.C.D., *Radio-Toestanden in België*, blz. 73.

P. Melis en L. Queeckers, *Eenvoudige Spraakkunst*, blz. 73.

Dr. Jan Grauls, Pr. Melis en C. H. Peeters, Taalkundig Handboek, blzz. 113-114.

Ernest Claes, Black, blz. 151.

Dr. C. G. N. de Vooys, Geschiedenis van de Nederlandse Taal, blz. 183.

Jac. van Ginneken en H.J.E. Endepols, De Regenboogkleuren van Nederlands Taal, blz. 225.

Aug. A. Boudens, Inleiding tot onze Moedertaal, blz. 227.

Aug. A. Boudens, Onze Moedertaal, blz. 227.

1933

JAC. VAN LOOY. PROZA. MET INLEIDING EN EEN VERKLARENDE WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE EN DR. J. VERBOVEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1933. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs, Nummer 11.]

Tweede herziene druk : 1953.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XII, 1933 :

Dr. Frans M. Olbrechts, Een oud Mechelsch Bezweringsformulier, blzz. 953-954.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs :

Dr. J. Persijn, Studiën en Lezingen, II, blz. 52.

A. Michiels en F. Haepers, Het gesproken en geschreven Woord, blz. 53.

W. Kramer, Het literaire Kunstwerk, blzz. 82-83.

Tb. Lancée en A. L. J. Wytzes, Nederlandsche Spraakkunst, blz. 241.

Dr. K. Holtvast, Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, blzz. 265-266.

G. Leffertstra, Taal oefeningen, blz. 266.

1934

DRIE MOTIEVEN UIT DE BRABANTSCHER MARIALEGENDEN, IN VERBAND MET DE LEGENDEN VAN O. L. VROUW VAN ALSEMBERG. Eigen Schoon en De Brabander, XVII, 1934, blzz. 190-206.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XIII, 1934 :

Dr. V. Celen, Fransch-Vlaanderen, blzz. 1078-1079.

Victor de Meyere, De Vlaamsche Vertelselschat, deel IV, blz. 1128.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XIV, 1934 :

Th. Lancée en A. L. J. Wytzes, Oefenboek bij de Nederlandsche Spraakkunst, blz. 53.

J. L. Ph. Duyser, Stijloefeningen, blz. 53.

W. L. M. E. van Leeuwen, Korte Schets van de Ontwikkeling der Nederlandsche Letterkunde, blzz. 163-164.

Kramers' Woordentolk, blz. 202.

1935

DE WET VAN 14 JULI 1932 HOUDENDE DE TAALREGELING IN HET LAGER EN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS. HAAR TOEPASSING OP HET MIDDELBAAR ONDERWIJS, Borgerhout, Secretariaat O.M.O., 1935, 102+ [II] blzz., 19,5 x 13 cm. [Uitgave van den Vlaamschen Leeraarsbond O.M.O., nr 7.]

ERNEST STAES ADVOCaat. SCHETSEN EN BEELDEN DOOR TONY. MET INLEIDING DOOR DR. C. DE BAERE, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1935.

Zesde druk : 1941.

NOS BONS GÉANTS, Le Progrès, nummer van 4 mei 1935, 4 blzz. (geïllustreerd).

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XIV, 1935 :

Dr. V. Celen, Dr. C. Huysmans, Prof. Dr. M. Sabbe, Werken van Michiel de Swaen, deel VI, blzz. 127-128.

Dr. J. L. Pauwels, De Spellingkwestie. Het Standpunt van een Zuidnederlands Vereenvoudiger, blz. 647.

M. A. P. C. Poelhekke, Prof. Dr. C. G. N. de Vooy en Prof. Dr. G. Brom, Platenatlas bij de Nederlandsche Literatuurgeschiedenis, Vierde Druk, blz. 647.

Dr. R. F. Lissens, Het Impressionisme in de Vlaamsche Letterkunde, blzz. 650-651.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XV, 1935 :

P. Melis en L. Queeckers, Eenvoudige Spraakkunst, blz. 287.

Dr. J. van Ham en Dr. S. Hofker, Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, blzz. 287-288 ; Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, blz. 288.

Dr. Arn. Saalborn, Een Bundel Romantiek, blz. 288.

1936

SCHOOLMEISJES, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, z.j. [1936.] [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 12.] *Tweede druk onder de titel : MEISJESFIGUREN UIT DE NEDERLANDSCHE LETTEREN, 1944.*

Derde druk : 1951.

1937

GEORGES RENCY, GROOTJE, NEDERLANDSCHE BEWERKING VAN C. DE BAERE, Brussel, Boekhandel Vanderlinden, z.j. [1937.]

TAALZUIVERING. O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XVII, 1937, blz. 224.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XVI, 1937 :

Herckenrath's Frans Woordenboek, blz. 972.

O.M.O., Maandblad van den Vlaamschen Leeraarsbond van het Officieel Middelbaar Onderwijs, XVII, 1937 :

Dr. J. van Ham en Dr. S. Hofker, Oefeningen bij de Beknopte Nederlandsche Spraakkunst, blz. 22.

1939

KRACHTWOORDEN IN DE NEDERLANDSCHE VOLKSTAAL. Hauteclaire, IX, 1939, blzz. 70-80.

1940

KRACHTPATSTERS IN DE NEDERLANDSCHE VOLKSTAAL. EEN VERZAMELING OUDERE EN JONGERE BASTAARDVLOEKEN, Antwerpen, N. V. De Nederlandsche Boekhandel, 1940, 187+[V] blzz., 20,5 x 13,5 cm.

KEURBLADZIJDEN UIT HET WERK VAN A. VAN SCHENDEL. MET INLEIDING, VERKLARENDE AANTEEKENINGEN EN WOORDENLIJST DOOR DR. C. DE BAERE, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1940. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs, Nummer 13.]

Vierde druk : 1954.

1941

ONZE VLAAMSCH REUSKENS. BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DE VLAAMSCH FOLKLORE, Antwerpen, N.V. De Nederlandsche Boekhandel, 1941, 102+[II] blzz., 17 x 11 cm. [De Seizoenen, Nr. 11.]

GEBRUIKEN BIJ GEBOORTE EN OVERLIJDEN TE VLISSINGEN IN DE 17^e EEUW. Eigen Schoon en De Brabander, XXIV, 1941, blz. 223.

VLOEKEN MET EEN BALK IN HUN WAPENSCHILD : HOE ZE ONTSTONDEN. Tijdschrift voor Levende Talen, VII, 1941, blzz. 2-10.

1942

MULTATULI, DE GESCHIEDENIS VAN SAIDJAH EN ADINDA, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1942. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 14.]

Vijfde druk : 1954.

JOOST VAN DEN VONDEL, ADAM IN BALLINGSCHAP OF ALLER TREURSPLEN TREURSPLEN, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1942. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 15.]

Tweede druk : 1948.

MAURITS SABBE, BIETJE (PROZA), Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1942. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaal-

onderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 16.]

Tweede druk : 1951.

EEN BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS DER STAD BRUSSEL. Eigen Schoon en De Brabander, XXV, 1942, blzz. 282-284.

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXI, 1942 :

Dr. J. van Mierlo, S.J., Beknopte Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde, Derde Druk, blz. 240.

1943

GESTALTEN UIT HET WERK VAN GERARD WALSHAP, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1943. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 17.]

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXII, 1943 :

Dr. L. Brouwers, S.J., Het juiste Woord, blzz. 564-565.

1944

IGNATIUS VITZTHUMB EN HET VLAAMSCH TOONEEL TE BRUSSEL. Van blz. 187 tot en met blz. 194, in : Feestbundel H. J. van de Wyer, Deel II, Leuven, Instituut voor Vlaamsche Toponymie, 1944.

HET AANDEEL DER GULDEN IN DE ONTWIKKELING VAN HET NEDERLANDSCH TOONEEL TE BRUSSEL. Eigen Schoon en De Brabander, XXVII, 1944, blzz. 1-4.

HET NEDERLANDSCH TOONEEL TE BRUSSEL TIJDENS DE REGERING VAN KONING WILLEM I (1815-1830). Eigen Schoon en De Brabander, XXVII, 1944, blzz. 43-49.

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXIII, 1944 :

R. Schrijvers, Terminologische Kijkjes, blz. 650.

1945

IN DEN DWAALTUIN VAN DEN TAALTUIN door De Philoloog. De Spectator, Weekeindblad van «De Nieuwe Standaard» gewijd aan Staatskunde, Sociologie, Economie, Kunst- en Geestesleven, I, 1945 :

1. *Over het ennetje*. Nummer van 4 maart.
2. *Geef het ennetje niet alle schuld*. Nummer van 11 maart.
3. *Van ennetje tot sexuele N*. Nummer van 18 maart.
4. *Onkruid vergaat niet*. Nummer van 25 maart.
5. *Het eerste Lied van een jongen Faun*. Nummer van 1 april.
6. *Nog onkruid van de taaië soort*. Nummer van 8 april.
7. *Een dorre plant*. Nummer van 15 april.
8. *Aanzien of aangezien ?* Nummer van 22 april.
9. *Een vraag en een antwoord*. Nummer van 29 april.
10. *Intermezzo aan een correspondent*. Nummer van 6 mei.
11. *Broze Plantjes*. Nummer van 13 mei.
12. *Nog over broze Plantjes*. Nummer van 20 mei.
13. *Keren voor eigen deur ?* Nummer van 27 mei.
14. *Mistoestanden en administratieve sleur en slenter ?* Nummer van 3 juni.
15. *Gelasten of belasten ?* Nummer van 10 juni.
16. *Over een groote schoonmaak*. Nummer van 17 juni.
17. *Gekend of bekend*. Nummer van 24 juni.
18. *Nog be- en ge-woorden*. Nummer van 1 juli.
19. *Vóór een aanplakbiljet*. Nummer van 8 juli.
20. *Die lastige Spelling*. Nummer van 15 juli.
21. *Vleien en vlijen is twee*. Nummer van 22 juli.
22. *Uitweiden en uitwijden ; neigen en nijgen*. Nummer van 29 juli.
23. *In het Vlaamsch boekje*. Nummer van 5 augustus.
24. *Vox clamans in deserto*. Nummer van 12 augustus.
25. *Quandoque bonus dormitat...* Nummer van 19 augustus.
26. *Een vreemde eend in de bijt*. Nummer van 26 augustus.
27. *Waar er spraak is van een lijk*. Nummer van 2 september.
28. *Van den draad van Ariadne*. Nummer van 9 september.
29. *Hoever die leidraad leidde*. Nummer van 16 september.
30. *Theorie*. Nummer van 23 september.
31. *Stemt het statuut*. Nummer van 30 september.
32. *Bijzonder*. Nummer van 7 oktober.

33. *De Duitschers zijn...* Nummer van 14 oktober.
34. *Spijkers op laag water?* Nummer van 21 oktober.
35. *Bij een promotie?* Nummer van 28 oktober.
36. *Van Het tot Den.* Nummer van 4 november.
37. *Doorhakken.* Nummer van 11 november.
38. *Bedenkelyk Nederlandsch.* Nummer van 18 november.
39. *Taalkundig pointillisme.* Nummer van 25 november.
40. *Te en ter.* Nummer van 2 december.
41. *Niet in het gareel.* Nummer van 9 december.
42. *In een oude-mannenhuys?* Nummer van 16 december.
43. *Een leettertje meer of minder.* Nummer van 23 december.
44. *De aandacht trekken op.* Nummer van 30 december.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXIV, 1945 :

Gerlach Royen, Ongaaf Nederlandsch, blzz. 552-553.

Hélène Timmermans, Spreken en schrijven wij keurig Nederlandsch?, blzz. 553-554.

Loquela, Derde Druk, blzz. 554-555.

1946

DE BRUSSELSCHE KAMERS VAN RHETORICA. Eigen Schoon en de Brabander, XXIX, 1946, blzz. 1-16.

IN DEN DWAALTUIN VAN DEN TAALTUIN door de Philoloog. De Spectator, Kern van Kunst- en Geestesleven, II, 1946 :

45. *Het Woord.* Nummer van 6 januari.
46. *Alweer een vreemde eend.* Nummer van 13 januari.
47. *Een oude Kennis.* Nummer van 20 januari.
48. *Het ennetje houdt voet bij stuk.* Nummer van 27 januari.
49. *Van « heeren » gesproken.* Nummer van 3 februari.
50. *O alte Burschenherrlichkeit.* Nummer van 10 februari.
51. *Noten die er geen zijn.* Nummer van 17 februari.
52. *In het boekje der van's.* Nummer van 23 februari.
53. *Made in Germany.* Nummer van 3 maart.
54. *Op zoek naar een naam.* Nummer van 10 maart.
55. *Wat is 't nu : vóór of over?* Nummer van 17 maart.
56. *Ook titulatuur.* Nummer van 24 maart.
57. *Over den tweeden persoon.* Nummer van 31 maart.

58. *Komen en gaan*. Nummer van 7 april.
59. *Nog komen en gaan*. Nummer van 14 april.
60. *Brammetje spelen?* Nummer van 21 april.
61. *Jijen en jouen*. Nummer van 28 april.
62. *Nog jijen en jouen*. Nummer van 5 mei.
63. *Tres faciunt*. Nummer van 12 mei.
64. *Muggenzifterij in nieuwe spelling*. Nummer van 19 mei.
65. *Aan een correspondent*. Nummer van 26 mei.
66. *Niet wegmoffelen*. Nummer van 2 juni.
67. *Brammetje is terecht*. Nummer van 9 juni.
68. *Antwoord aan Dr. J. L. Pauwels*. Nummer van 23 juni.
69. *Die ben er uit*. Nummer van 30 juni.
70. *à = aan?* Nummer van 7 juli.
71. *à = aan?* Nummer van 14 juli.
72. *Men wordt verzocht*. Nummer van 21 juli.
73. *Op glad ijs*. Nummer van 28 juli.
74. *Nog meer lezers schrijven ons*. Nummer van 4 augustus.
75. *Essomanie*. Nummer van 19 augustus.
76. *Als een bus?* Nummer van 18 augustus.
77. *Als een bus?* Nummer van 25 augustus.
78. *Een teuteraar*. Nummer van 1 september.
79. *A. B. in Vlaanderen*. Nummer van 8 september.
80. *Zijn of worden?* Nummer van 15 september.
81. *De hond of de dood?* Nummer van 22 september.
82. *Wij houden van proza...* Nummer van 29 september.
83. *Ecce iterum het ennetje*. Nummer van 6 oktober.
84. *Her-Woorden*. Nummer van 13 oktober.
85. *In den Hond gelogeed*. Nummer van 20 oktober.
86. *Schooltermen*. Nummer van 27 oktober.
87. *Verzoeningsliteratuur*. Nummer van 3 november.
88. *Onder schoolmeesters*. Nummer van 10 november.
89. *Het lot valt altijd op Jonas*. Nummer van 17 november.
90. *Maar een deelteken, en toch...* Nummer van 24 november.
91. *Gewetensvol en andere «volligheden»*. Nummer van 1 december.
92. *Taal- en stijlmonstertjes*. Nummer van 8 december.
93. *Over de Kongoleesche k*. Nummer van 15 december.
94. *Alweer onkruid van de taaie soort*. Nummer van 22 december.
95. *Spitsvondigheden in oude spelling*. Nummer van 29 december.

1947

PLUS-QUE-PARFAIT DOOR CYRIEL BUYSSE. Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1947. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 18.]

LEERGANG IN DE GESCHIEDENIS TEN GEBRUIKE VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS DOOR N. PIRET. GESCHIEDENIS VAN BELGIË. NIEUWE UITGAVE DOOR LOUIS GOTHIER. NEDERLANDSE BEWERKING DOOR DR. C. DE BAERE, Luik, H. Dessain, 1947.

DE BEDRIJVIGHEID DER OUDE KAMERS VAN RHETORICA TE BRUSSEL. Eigen Schoon en De Brabander, XXIX, 1947, blzz. 97-119.

TWEE VONDELGEDICHTEN VAN J. FR. CAMMAERT. Eigen Schoon en De Brabander, XXX, 1947, blzz. 230-231.

HET REPERTOIRE DER COMPAGNIES OF NIEUWE KAMERS VAN RHETORICA TE BRUSSEL. Van blz. 99 tot en met blz. 129, in : Koninklijke Souvereine Hoofdkamer De Fonteyne, Jaarboek 1945, Antwerpen, De Sikkel, 1947.

WOORD VOORAF BIJ DE EERSTE UITGAVE. Van blz. V tot en met blz. VI, in : *Ast Fonteyne, Voorbereiding tot de Voordrachtkunst en de Welsprekendheid*, Derde Druk, Antwerpen, P. Vink, 1947. [Een eerste druk heb ik niet kunnen bemachtigen (R.R.)].

IN DEN DWAALTUIN VAN DEN TAALTUIN door de Philoloog. De Spectator, Kern van Kunst- en Geestesleven, III, 1947 :

96. *Nog wisselspel van c en k*. Nummer van 5 januari.
97. *Een krachtpatser*. Nummer van 12 januari.
98. *De weg terug*. Nummer van 19 januari.
99. *Contaminatie, Mijnheer*. Nummer van 26 januari.
100. *Dwonder van claeren yse*. Nummer van 2 februari.
101. *Twee of een ?* Nummer van 9 februari.
102. *Sporen van negertaal*. Nummer van 16 februari.
103. *Nederlandsch in Wallonië*. Nummer van 23 februari.
104. *Met vlag en wimpel*. Nummer van 2 maart.
105. *Van den hak op den tak*. Nummer van 9 maart.
106. *Van den hak op den tak*. Nummer van 16 maart.
107. *Nog van den hak op den tak*. Nummer van 23 maart.

108. *Nog sporen van negertaal.* Nummer van 30 maart.
109. *Nee, niet in het gareel.* Nummer van 6 april.
110. *De kat aan de bel of andersom ?* Nummer van 13 april.
111. *Op reis.* Nummers van 20-27 april.
112. *Lekkernij op philologentafel.* Nummer van 4 mei.
113. *Wisselspel van aan en van.* Nummer van 11 mei.
114. *What's a Name ?* Nummer van 18 mei.
115. *Tres faciunt...* Nummer van 25 mei.
116. *Alweer dat ennetje.* Nummer van 1 juni.
117. *Het ennetje voor 't laatst !* Nummer van 8 juni.
118. *Muzeumbezoek.* Nummer van 15 juni.
119. *Filmfestival en philologie.* Nummer van 22 juni.
120. *Vreemd gewas I.* Nummer van 29 juni.
121. *Vreemd gewas II.* Nummer van 6 juli.
122. *De ware Jacob.* Nummer van 13 juli.
123. *In Germany ?* Nummer van 20 juli.
124. *In een schoolmuseum.* Nummer van 27 juli.
125. *In een schoolmuseum ?* Nummer van 3 augustus.
126. *Aap of kat ?* Nummer van 10 augustus.
127. *Hoe laat ?* Nummer van 17 augustus.
128. *Gestichten en instituten.* Nummer van 24 augustus.
129. *Het juiste woord.* Nummer van 31 augustus.
130. *Met of zonder staart.* Nummer van 7 september.
131. *« Onder » en « tussen ».* Nummer van 14 september.
132. *Wisselspel van ie en ij.* Nummer van 21 september.
133. *Twee steken de vinger op.* Nummer van 28 september.
134. *Ditmaal het eetje.* Nummer van 5 oktober.
135. *Niet plooiën ?* Nummer van 12 oktober.
136. *Verboden toegang.* Nummer van 19 oktober.
137. *Tegen terugbetaling ?* Nummer van 26 oktober.
138. *Terug of weer ?* Nummers van 2 en 9 november.
139. *Hebben, grijpen of vinden ?* Nummer van 16 november.
140. *Jantje van Leiden en zijn broers.* Nummer van 23 november.
141. *Twee vragen, twee antwoorden.* Nummer van 30 november.
142. *Bis repetita...* Nummer van 7 december.
143. *Uit ter ogen...* Nummer van 14 december.
144. *Van een burgemeester, een weegschaal en een boer.* Nummer van 21 december.
145. *P. T. T.-taal.* Nummer van 28 december.

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXV, 1946-1947 :
*Kan. Fl. Prims, De Antwerpsche Ommeganck op den Vooravond
 van de Beeldstormerij*, blz. 1074.

1948

ARTHUR VAN SCHENDEL, *TWAALF VERHALEN*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1948. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 19.]

JOOST VAN DEN VONDEL, *LUCIFER*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1948. [Keurboeken voor Middelbaar en Normaalonderwijs onder leiding van Dr. C. de Baere en Dr. J. Verboven, Nummer 20.]

RHETORICALE FEESTEN TE BRUSSEL. Van blz. 146 tot en met blz. 158, in : *Miscellanea J. Gessler*, Deurne, Drukkerijen C. Govaerts, 1948.

DE BRUSSELSE REFEREYENEN EN LIEDEKENS VAN 1562. Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie, 1948, blzz. 119-155.

HET REPERTOIRE VAN DE COMPAGNIES OF NIEUWE KAMERS VAN RHETORICA TE BRUSSEL. ADDENDA. Van blz. 100 tot en met blz. 105, in : Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica De Fonteine, Jaarboek 1946-1947, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1948.

DE BEDRIJVIGHEID DER BRUSSELSE COMPAGNIES. Van blz. 106 tot en met blz. 119, in : Koninklijke Souvereine Hoofdkamer van Rhetorica De Fonteine, Jaarboek 1946-1947, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1948.

DE DEELNEMING DER BRUSSELSE REDERIJKERS AAN RHETORICALE FEESTEN EN WEDSTRIJDEN. Eigen Schoon en De Brabander, XXXI, 1948, blzz. 8-24, 49-61.

IN DEN DWAALTUIN VAN DEN TAALTUIN door de Philoloog. De Spectator, Weekeindblad van « De Nieuwe Gids », IV, 1948 :

146. *Ook al onkruid ?* Nummer van 2 januari.
147. *Punt of geen punt ?* Nummer van 9 januari.
148. *Een vreemde eend met Nederlandse pluimage.* Nummer van 16 januari.
149. *Die taaië genitief.* Nummer van 23 januari.
150. *Van auto's en examencommissies.* Nummer van 30 januari.
151. *Een vreemde plant die moeilijk aarden kan.* Nummer van 6 februari.
152. *Ook collaboratie ?* Nummer van 13 februari.
153. *Vraag niet waarom !* Nummer van 20 februari.
154. *Scheiden of niet ?* Nummer van 7 februari.
155. *Punt- en kommazuigen ?* Nummer van 5 maart.
156. *Nog punt- en kommazuigen.* Nummer van 12 maart.
157. *Officiële instanties ?* Nummer van 19 maart.
158. *Kuisen maar !* Nummer van 26 maart.
159. *Die Vlamingen toch... !* Nummer van 2 april.
160. *Geen Nederlands ?* Nummer van 9 april.
161. *Drinkwater ? Of drinkbaar water ?* Nummer van 16 april.
162. *Zinverwante woorden.* Nummer van 23 april.
163. *Dat ennetje alweer.* Nummer van 30 april.
164. *Een beetje nonsens.* Nummer van 7 mei.
165. *Een en ander.* Nummer van 14 mei.
166. *Sie of tsie.* Nummer van 21 mei.
167. *Wisseling van f en v.* Nummer van 28 mei.
168. *Cafeteria of What's a Name.* Nummer van 4 juni.
169. *Een allegaartje.* Nummer van 11 juni.
170. *Voor de zoveelste maal.* Nummer van 25 juni.
171. *Ook democratie ?* Nummer van 2 juli.
172. *Elf, een gekkennummer ?* Nummer van 9 juli.
173. *Nog eens het buigingseetje.* Nummer van 16 juli.
174. *Examen Nederlands.* Nummer van 30 juli.
175. *De bestendige secretaris.* Nummer van 6 augustus.
176. *Het zwaarwichtige welke.* Nummer van 13 augustus.
177. *Dubbelvormen.* Nummer van 20 augustus.
178. *Belgicismen.* Nummer van 27 augustus.
179. *Vraagbaak.* Nummer van 3 september.
180. *Nog de vraagbaak.* Nummer van 10 september.
181. *Altijd maar die vraagbaak.* Nummer van 17 september.
182. *Haarkloverij op grote schaal.* Nummer van 24 september.
183. *Examenfouten.* Nummer van 1 oktober.

184. *Met of zonder voor ?* Nummer van 8 oktober.
 185. *Van een aannemer, een ondernemer en... een lijkbidder.*
 Nummer van 15 oktober.
 186. *Vreemde smetten.* Nummer van 22 oktober.
 187. *Handen af !...* Nummer van 29 oktober.
 188. *Laat ons of laten wij ?* Nummer van 6 november.
 189. *Een beetje dialectgeografie.* Nummer van 13 november.
 190. *Van de avapeur tot de fiets.* Nummer van 20 november.
 191. *Vaste voorzetsels.* Nummer van 27 november.
 192. *Nog de vaste voorzetsels.* Nummer van 3 december.
 193. *Een werkwoord, vijf voorzetsels.* Nummer van 10 december.
 194. *Mannelijke en vrouwelijke... kranten.* Nummer van 17 december.
 195. *De mantel van Noach ?* Nummer van 24 december.
 196. *Een antwoord.* Nummer van 31 december.

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXVI, 1948 :
 A. E. De Staercke, *Cloches et Carillons*, blzz. 1290-1291.

1949

DE ORGANISATIE DER OUDE KAMERS VAN RHETORICA TE BRUSSEL.
 Eigen Schoon en De Brabander, XXXII, 1949, blzz. 1-16, 72-83.

HOE DE COMPAGNIES OF NIEUWE KAMERS VAN RHETORICA TE
 BRUSSEL INGERICHT WAREN. Eigen Schoon en De Brabander,
 XXXII, 1949, blzz. 321-345.

DE ZUIDNEDERLANDSE MAATSCHAPPIJ VOOR TAAL- EN LETTER-
 KUNDE EN GESCHIEDENIS. Van blz. 1 tot en met blz. 15, in :
 Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en
 Geschiedenis, Handelingen, III, 1948-1949, Oudenaarde, Drukke-
 rij Sanderus, 1949.

IN DE DWAALTUIN VAN DE TAALTUIN door de Filoloog. De
 Spectator, Algemeen Weekblad, V, 1949 :

197. *Op hetzelfde aanbeeld.* Nummer van 7 januari.
 198. *Koord, pees of pijl ?* Nummer van 14 januari.
 199. *Lezers vragen...* Nummer van 21 januari.
 200. *Lezers vragen...* Nummer van 28 januari.

201. *Nederlandse en Franse... vliegen.* Nummer van 4 februari.
202. *Een vinger in het oog?* Nummer van 11 februari.
203. *Kattengeseling.* Nummer van 18 februari.
204. *Een lesje met oefeningen.* Nummer van 25 februari.
205. *Onderwerp of voorwerp.* Nummer van 4 maart.
206. *Pak me mee.* Nummer van 11 maart.
207. *Hakken of niet hakken?* Nummer van 18 maart.
208. *Doorknippen?* Nummer van 25 maart.
209. *Wat is een overste?* Nummer van 1 april.
210. *Advertentietaal.* Nummer van 8 april.
211. *Van apen en mettekoos.* Nummer van 15 april.
212. *Op de praatstoel.* Nummer van 22 april.
213. *Een brief aan de filoloog.* Nummer van 6 mei.
214. *Een moeilijk probleem.* Nummer van 13 mei.
215. *Een, twee, een, twee...* Nummer van 20 mei.
216. *Voor de zoveelste maal.* Nummer van 27 mei.
217. *Van potverdommetjes en karabietjes.* Nummer van 3 juni.
218. *Met andermans veren.* Nummer van 10 juni.
219. *Nog zo'n paar.* Nummer van 17 juni.
220. *U bent?* Nummer van 24 juni.
221. *Een nuchtere opsomming.* Nummer van 1 juli.
222. *Liever niet!* Nummer van 8 juli.
223. *Van kattenbelletje tot...* Nummer van 15 juli.
224. *Kromme taal.* Nummer van 29 juli.
225. *Even meerijden.* Nummer van 5 augustus.
226. *Wat een enquête uitwees.* Nummer van 12 augustus.
227. *Een brief in drie schuifjes.* Nummer van 19 augustus.
228. *Vreemd gewas.* Nummer van 26 augustus.
229. *Hollandse deftigheid en Vlaamse.* Nummer van 2 september.
230. *Daar komt een aardig meisje.* Nummer van 9 september.
231. *Een verwarring die niet Babels is.* Nummer van 16 september.
232. *Voor een stenotypiste.* Nummer van 23 september.
233. *Voor de lieve schoonmoeder.* Nummer van 30 september.
234. *Niet verwarren asjeblief.* Nummer van 4 oktober.
235. *Waarom?* Nummer van 11 oktober.
236. *Overbodige om's?* Nummer van 18 oktober.
237. *Een dialectwoord, gij?* Nummer van 25 oktober.
238. *Sexuele e.* Nummer van 4 november.
239. *Tekenen des meervouds.* Nummer van 11 november.
240. *Voorbehouden plaats?* Nummer van 18 november.

241. *De gustibus...* Nummer van 2 december.
 242. *Als drie Belgen samen zijn...* Nummer van 9 december.
 243. *Vaste voorzetsels en inleidende bijwoorden.* Nummer van 16 december.
 244. *Kerstdag.* Nummer van 23 december.
 245. *Geneigd of genegen ?* Nummer van 30 december.

1950

IN DE DWAALTUIN VAN DE TAALTUIN door de Filoloog. De Spectator, Algemeen Weekblad, VI, 1950 :

246. *Nog eens het ee-tje.* Nummer van 6 januari.
 247. *Verplicht of verplichtend ?* Nummer van 13 januari.
 248. *Van schoon tot sorry.* Nummer van 20 januari.
 249. *Voor de vierschaar.* Nummer van 27 januari.
 250. *Examendrukke.* Nummer van 3 februari.
 251. *Eventjes naar de post ?* Nummer van 10 februari.
 252. *Een moeilijke keuze ?* Nummer van 17 februari.
 253. *Een allegaartje.* Nummer van 24 februari.
 254. *Nog eens de post.* Nummer van 3 maart.
 255. *Praatje met een collega.* Nummer van 10 maart.
 256. *Nog over dat ennetje.* Nummer van 17 maart.
 257. *Een lezer aan het woord.* Nummer van 24 maart.
 258. *Drie vragen, drie antwoorden.* Nummer van 31 maart.
 259. *Woord en weerwoord.* Nummer van 7 april.
 260. *Charivarius als gids.* Nummer van 14 april.
 261. *Van de universiteit naar... ?* Nummer van 21 april.
 262. *Op punt ?* Nummer van 28 april.
 263. *Zuidnederlands.* Nummer van 5 mei.
 264. *Vervoegen ?* Nummer van 12 mei.
 265. *Kaartsysteem.* Nummer van 19 mei.
 266. *Voor een jonge vriend.* Nummer van 26 mei.
 267. *Te, ten of ter.* Nummer van 2 juni.
 268. *Afwijkingen.* Nummer van 9 juni.
 269. *Een paar taalsnippers.* Nummer van 16 juni.
 270. *Taal- en stijlbloempjes.* Nummer van 23 juni.
 271. *Ismenbestrijding.* Nummer van 30 juni.
 272. *Waarom ?* Nummer van 7 juli.

BOEKBESPREKING :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXVIII, 1950 :
Henri Liebrecht, Les Chambres de Rhétorique, blzz. 586-588.

1951

VAN VOORNAAM TOT SCHIMP- EN SPOTNAAM. Van blz. 131 tot en met blz. 144, in : Album Dr. Jan Lindemans, Brussel, Drukkerij A. Hessens, 1951.

SCHIMPICHE WOORDEN IN DE OUDERE TONEELLITERATUUR (14e-16e EEUW). Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie, 1951, blzz. 207-262.

DE LITTERAIRE EN KULTURELE BETEKENIS VAN HET TIJDSCHRIFT « NEDERLANDSCHE DICHT- EN KUNSTHALLE » (1878-1897). VERSLAG VAN DE KEURRAAD VOOR HET PRIJSANTWOORD. DERDE VERSLAGGEVER. Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie, 1951, blzz. 292-297.

WACHERMEN TYTE ! [vss. 76 en 352 in Mariken van Nieuweghen]. Wetenschappelijke Tijdingen, XI, 1951, kol. 177-178.

MORT DE GEORGES RENCY. DISCOURS DE M. C. DE BAERE, AU NOM DU CORPS DES INSPECTEURS LINGUISTIQUES. Bulletin Officiel de l'Association des Ecrivains Belges, XV, 1951, blz. 636.

BOEKBESPREKINGEN :

Revue Belge de Philologie et d'Histoire, XXIX, 1951 :
Dr. C. G. N. de Vooys, Nederlandse Spraakkunst, Tweede herziene uitgave, blzz. 549-551.

Dr. L. Brummel, Sinnepoppen van Roemer Visscher, blzz. 879-880.

1952

REUZELIED VAN KRUISSHOUTEM. Woorden van Dr. Cyriel de Baere, getoondicht door Rik van Rechem, blz. 4, in : Gemeente Kruishoutem. Reuzen Ommegang op Zondag 31 oogst 1952 ter gelegenheid van de Viering van de Honderdjarige Marie de Stoop en de Officiële Sluiting van de « Nationale Week van het

Ei en de Braadkip ». Officieel Programma, zonder plaats noch naam van uitgever, 4 blzz., 21,5 x 14 cm.

De geboorteaankondiging van Pier en Mie, de reuzen van Kruishoutem, werd eveneens door Dr. C. de Baere geschreven alsook de inleiding (blz. 1) tot het vermeld programma.

NAAMGEVING IN ONZE OUDSTE KOMISCHE SPELEN. Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie, 1952, blzz. 839-846.

1953

VLEINAMEN UIT VRIJERSMOND IN ONZE OUDERE TONEELLITERA-
TUUR. Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Aca-
demie, 1953, blzz. 461-473.

1954

VERSLAG OVER DE VERHANDELING : VAN KERSTAVOND TOT DER-
TIENDAG. [TWEDE VERSLAGGEVER.] Verslagen en Mededelingen
der Koninklijke Vlaamse Academie, 1954, blzz. 367-370.

VERSLAG OVER DE VERHANDELING : DE KERSTBOOM IN VLAANDE-
REN. [TWEDE VERSLAGGEVER.] Verslagen en Mededelingen der
Koninklijke Vlaamse Academie, 1954, blz. 375.

NATIONAAL FONDS VOOR DE LETTERKUNDE. COMMISSIE VAN AD-
VIES. ALGEMEEN VERSLAG OVER DE PERIODE 1948-1954 (30 JUNI).
Verslagen en Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie,
1954, blzz. 455-482.

1955

DE BEDRIJVIGHEID DER COMPAGNIES OF NIEUWE KAMERS VAN
RHETORICA TE BRUSSEL, Oudenaarde, Sanderus, 1955, 56 blzz.,
24,5 x 15,5 cm. (Niet in de handel).

Vorst, juni 1955.

DE NIEUWE P. C. HOOFT - EDITIE

Over winst en verlies *

DOOR

W. Gs HELLINGA

Wanneer men jarenlang bezig is met een groot werk en wanneer het nog jaren moet duren voordat men met resultaten daarvan in het openbaar kan treden, dan is het een bijzonder voorrecht om in een kring van deskundigen en direct belangstellenden, ja in menig opzicht ook belanghebbenden, te mogen spreken over zulk een onderneming. Reeds daarom wil ik beginnen met namens de gehele P.C. Hooft-Commissie mijn grote erkentelijkheid te betuigen voor het feit dat ik in Brussel het woord heb mogen voeren.

Natuurlijk vragen zij die ons de Opera Omnia zien voorbereiden zich in de eerste plaats af, welke methode wij gebruiken ten aanzien van het brengen van de teksten. Daardoor immers zal het resultaat in eerste instantie worden bepaald. Dat onderwerp zou ons lang kunnen bezig houden. Maar laat ik mij ertoe bepalen, te zeggen dat wij zuiver diplomatisch¹ te werk gaan, en dat wij van de *Poëzie* en het *Drama* het volledig variantenmateriaal geven, daarbij er naar strevend, het zó te geven dat het ook *gebruikt* kan worden². Voor de *Historische Werken*, de *Vertalingen* en de *Brieven* hebben wij van varianten in extenso moeten afzien, reeds om redenen van praktische aard; wij zullen

* Rede gehouden voor de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis op 31 Mei 1953 te Brussel.

(1) De gevolgde methode berust, binnen de problematiek van de semiologie, op strikt linguïstische grondslag. Zie daarover: W. Gs HELLINGA, *Principes linguïstiques d'édition de textes*, in *Lingua* 3 (1953), 295-308.

(2) Voor de notering van tekst-in-wording heb ik een teken-systeem ontworpen dat uitgaat van de voorstellen in: J. BIDEZ-A.B.DRACHMAN, *Emploi des signes critiques, disposition de l'apparat. Conseils et recommandations*. Ed. nouvelle par A. Delatte-A. Severyns, Bruxelles-Paris, 1938. Het systeem is toegepast in verschillende nummers van de *Zwolve Drukken en Herdrukken*. Zie daar speciaal de bijlagen van Nr 4, AARNOUT DROST, *Schetsen en Verbalen*, bezorgd door G. KAMPHUIS (Zwolle 1953); de belangstellende philoloog zal zien, hoezeer ik afwijk van het voorstel van F. MASAI in zijn artikel *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, in *Scriptorium* 4 (1950), 177-193, toegepast in de in semiologisch-linguïstisch opzicht volslagen willekeurige uitgave van de *Regula Magistri*: H. VANDERHOVEN-F. MASAI-P. B. CORBETT, *La Règle du Maître. Edition diplomatique des manuscrits latins 12205 et 12634 de Paris*, Les publications de Scriptorium Vol. iii, Bruxelles-etc., 1953.

ons bepalen tot het geven van een aantal studies over Hooft's werkmethode, en dus over de tekstgeschiedenis.

Maar in de tweede plaats — ja, zeer menselijk, dikwijls zelfs onmiddellijk — vraagt men, wat voor nieuws de twintigste-eeuwse editie gaat brengen. Wat zijn de verrassingen, die wij straks te bieden hebben aan het deskundig philologisch publiek?

Indien men spectaculaire of zelfs sensationele ontdekkingen verwacht, laten wij zeggen van een *Pepys Diary* of van *Boswell Papers*, dan moet ik de philologen teleurstellen. Een *Dagboek* van Hooft hebben wij niet te voorschijn getoverd, — terwijl het mij toch niet zou verwonderen als het bleek dat er wel zoiets geweest is van deze bewonderaar van Montaigne, zoals dat het geval is bij zijn jongere tijdgenoot Constantijn Huygens. En wie weet, misschien zegt men straks toch nog wel dat wij bezig zijn zoiets te vinden...

Ook de administratie van het Huis te Muiden kwamen wij nog altijd niet op het spoor. Eerlijk gezegd: voortdurend tot mijn verbazing, want de staat van het archief is in Nederland, naar ik meen, juist voor de zeventiende eeuw gunstig en Muiden was belangrijk, zowel ambtelijk als militair³. Maar wel danken wij aan de nalatenschap Leendertz, dat wij ruim 200 nog niet gepubliceerde *Brieven*⁴ zullen brengen, voornamelijk op ambtelijk en zakelijk gebied. Dat laatste is begrijpelijk, gezien wat Hooft zelf met zijn literaire correspondentie heeft gedaan — hij heeft ze immers voor publicatie als het ware bestemd —; en het is, geloof ik, ook niet teleurstellend, gezien het vaak verrassend vele dat een modern biograaf door een geraffineerd verhoor zelfs uit een ogenschijnlijk weinig zeggend document weet te halen. Laat ik er direct aan toevoegen, dat de mogelijkheden ook hier nog geenszins afgesloten zijn: Dr. van Tricht deed menige vondst en uit het bezit van Jhr H.W.C. Hooft van Woudenberg kwam

(3) Uit enkele aantekeningen weten wij, dat na Hooft's overlijden niet alleen brieven en briefkopieën, maar ook andere papieren uit het slot te Muiden zijn meegenomen. Zo staat buiten op de bundel F in het hs. Universiteits-Bibliotheek Amsterdam II C 11: *Copyen en brieven als mede andere pampieren Ende comen van het bovencantoir tot muyden*. Maar wij weten helaas ook dat er papieren vernietigd zijn, want Aernout Hellemans-Hooft schreef op de achterkant van het laatste blad van het 27ste boek der *Historiën* (U.B. Amsterdam hs. II C 9): *Kladden van 't 27e boek. Niet te scheuren*. Toch kan, afgezien van mogelijke resultaten van voortgezet archief-onderzoek, een gelukkig toeval nog papieren terugbrengen waarvan wij weten dat ze bewaard bleven; niet alles van wat Aernout registreerde achterin zijn *Reis-journaal* (U.B. Amsterdam hs. V J 40), fol. 189 recto, is teruggevonden. — In de schriftelijke nalatenschap van P. Leendertz, berustende in de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam, bevinden zich uitvoerige studies en aantekeningen over deze kwesties, die een kostbare basis vormen voor het onderzoek van de P.C. Hooft-commissie.

(4) Deze zijn ten dele in uittreksel overgeleverd.

een brief die Hooft in 1622 aan de jonge Huygens schreef toen deze secretaris bij de diplomatieke missie in Londen was.

Iedere nieuwe onderneming van een omvang als die der P.C. Hooft-editie heeft kans op ontdekkingen, op herontdekkingen, en natuurlijk ook op teleurstellingen. Daarbij is geen sprake van verdienste of tekortkomingen; het zijn de omstandigheden die het doen.

Wij begonnen zeer gelukkig, dankzij prof. Baur, die onmiddellijk bij den aanvang aan de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam een blad schonk⁵, waarop Hooft een aantal versregels en poëtische formuleringen noteerde, waardoor hij was getroffen bij het lezen van Huygens' gedicht uit 1627:

« *Ick doolde bijster-sweghs in 'tswartste van 'tonseker* ».

Een dergelijk document illustreert prachtig dat wat wij *de poëtische situatie van het tweede kwart der zeventiende eeuw* zouden kunnen noemen en stelt ons in het bijzonder in staat de ontwikkeling van de gerichtheid en de keuze van Hooft in poëtische te bestuderen. Onder het eerste aspect ligt zulk een document naast exemplaren van uitgaven van Hooft's werk waarin tijdgenoten of iets jongeren door aantekeningen of op zijn minst door onderstrepingen te kennen gaven wat hen daarin trof. Wij sporen zulke exemplaren systematisch op en willen de gegevens verwerken in de commentaar. Ik noem e pluribus unum: een exemplaar van de *Gedichten* van 1636⁶ waarin onder andere aantekeningen staan van de hand van Jacob van der Burgh, dus van de man die de uitgave bezorgde.

Onder de herontdekkingen noem ik het handschriftje van Antonio Marganetti, de *Breve Istruccion all' Viaggio d'Italia*, dat Dr. Van Tricht in zijn Hooft-biografie als vermist opgeeft⁷. Wij hebben het afgeschreven, vertaald en bestudeerd en het is niet uitgesloten, dat het niet in 1608 is ontstaan, maar nog vóór Hooft's vertrek naar Frankrijk en Italië, en wel degelijk voor hem bestemd is geweest.

(5) Signatuur: E.j.88; op grond van het watermerk, het schrift en vooral de biografische gegevens voor Hooft en Huygens in de eerste maanden van het jaar 1627 heb ik met vrij grote zekerheid menen te kunnen vaststellen, dat het document ontstaan is tussen 23 februari en 2 maart 1627.

(6) Universiteits-Bibliotheek Amsterdam (2007 B 43).

(7) H. W. VAN TRICHT, *P. C. Hooft* (1951), 216 aant. 13: 1. Het handschrift wordt vermeld in de *Catalogus der Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden*, I (1887), 53 onder nummer 857, en berust nog altijd in de Leidse Universiteits-Bibliotheek. Het bestaat uit één katern van 24 bladen (afmetingen 155 : 100), gefol. 1-24, waarvan 1 recto, 2 verso en 23 en 24 onbeschreven. Het watermerk, een grote kroon (niet bij Briquet, Churchill, Heawood, De Stoppelaar), kan naar het eind van de XVIe eeuw wijzen; de apokriefe datering 1608 berust kennelijk op de foutieve datering van de Italiaanse reis.

In zulke gevallen zouden wij ook van heractivering kunnen spreken. In ieder geval is daarvan sprake bij het gereedmaken van de tekst van de *Historiën*. Daarvoor hebben wij namelijk — voor de eerste twintig boeken wel te verstaan — eindelijk gebruik gemaakt van het handexemplaar van de editie 1642, dat Hooft tot kort voor zijn dood eigenhandig heeft gecorrigeerd en van kleine veranderingen voorzien ⁸.

Maar nu moet ik toch ook iets van teleurstelling en verlies vermelden. Hooft's handexemplaar van de editie 1626 van *Henrik de Grote*, waarin hij veel wijzigingen aanbracht, heeft Leendertz nog bestudeerd kort voor de laatste oorlog. Het was toen in het bezit van de douarière Hooft van Vreeland, te Heemstede ⁹. De eigenares is in de oorlog geëvacueerd en toen overleden, en niemand weet waar het kostbare boek, dat uit losse vellen bestaat, is gebleven. Voor de uitgave zijn wij dus aangewezen op de aantekeningen van Leendertz, waarvan wij niet weten of zij volledig zijn, — maar waarvoor wij in ieder geval zeer dankbaar moeten zijn.

Bitterder nog is het volgende geval. Enkele jaren geleden vond een Amerikaanse boekenjager in een klein Amsterdams antiquariaat een handschrift van twee boeken van Hooft's *Historien*. Ik heb het een uur lang mogen bestuderen: zo te zeggen met een pistool in mijn rug, en ik heb toen kunnen vaststellen dat het een kopie was van de hand van Baeck, maar met eigenhandige aantekeningen van Hooft erin. Het is niet gelukt het voor Nederland te behouden; het is zelfs niet gelukt er een fotokopie van te krijgen. Wij beschikken slechts over een slechte foto in een nummer van het weekblad *Vrij Nederland*, waarin 's mans echtgenote een daverend artikel publiceerde om de verkoopkanssen te verhogen ¹⁰.

Later heb ik nog kunnen vaststellen, dat wij hier te maken hadden met het handschrift dat eenmaal in het bezit was van Hugo de Groot. In de *Catalogue de manuscrits autographes de Hugo Grotius*, waarvan Van Eysinga en Noordhoff in 1952 een geannoteerde herdruk bezorgden, komt het voor met de aantekening dat men niet weet waar het zich bevindt ¹¹. Dat kan men

(8) Berustende in de Bibliotheek van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam; signatuur E 140 fo.

(9) Zie: P. LEENDERTZ Jr., *Bibliographie der werken van P. C. Hooft*, 's-Gravenhage, 1931; nummer 115, aant.

(10) *Vrij Nederland* van 10 juni 1950, bl. 7.

(11) De oorspronkelijke titel van de catalogus voor de veiling bij Martinus Nijhoff in Den Haag op 15 november 1864 luidt: *Catalogue de manuscrits autographes du célèbre Hugo Grotius et de documents importants qui ont servi à la composition de ses ouvrages*. Men vindt het document onder nummer 85.

thans wijzigen in: bevindt zich ergens in de Verenigde Staten van Noord-Amerika. Maar laat ik erbij zeggen dat ik de hoop nog niet opgeef, dat wij het toch zullen kunnen gebruiken voor onze uitgave.

Zien we nu af van het verlies dat ik gemeld heb, dan is de winst, waarover ik — te weinig — heb verteld, als wij het zakelijk bezien van dien aard, dat zij behaald kon worden door eenieder die het geluk en de omstandigheden met zich mee heeft, en die, laten wij dat vooral ook niet verzwijgen, beschikt over voldoende tijd en geld. In wetenschappelijk opzicht wordt de winst daardoor niet van geringer waarde. Geenzins. Ja, zelfs legt het feit dat de philoloog dit als het ware geschonken krijgt, hem meer dan ooit de verplichting op om het verkregene zo intensief mogelijk te benutten.

Maar er is nog een ander soort winst, en die overtreft, in elk geval quantitatief, de zojuist genoemde verre. En deze winst wordt behaald op bekend terrein, namelijk bij het bestuderen van dezelfde documenten welke ook vroeger gebruikt werden om ons het werk van P.C. Hooft over te dragen.

In de eerste plaats gaat het hier om VARIANTEN, maar verder ook om allerlei gegevens betreffende het dichterschap en het daarmee zo intensief verbonden leven van de kunstenaar, — gegevens en indicaties die in de handschriften en de drukken te wachten liggen op de onderzoeker, die met een nieuwe probleemstelling en dus een nieuwe aandacht, met nieuwe methodes en ook met nieuwe technieken bereid is nogmaals een geduldig en minutieus, ja een hardnekkig verhoor af te nemen aan getuigen van wie men aannam dat zij reeds alles hadden verteld. Dat is de plicht van wie de opdracht aanvaard hebben om een editie te maken zoals practisch iedere eeuw er slechts één kan brengen.

Ik zal nu in het bijzonder handelen over de *Poëzie* en het *Drama*. Welnu, het was toen wij begonnen met het opnieuw bestuderen van vooral de handschriften, een grote verrassing om tot de ontdekking te moeten komen dat er veel meer varianten bestaan dan wij op grond van de uitgave van Leendertz-Stoett, die thans een halve eeuw oud is, ooit hadden kunnen vermoeden. Toch zal natuurlijk niemand van ons de kundigheid van deze teksteditie in twijfel trekken. Zo zij ergens al verkeerd gelezen hebben, dan hebben wij slechts te hopen, dat onze vergissingen de hunne straks niet zullen overtreffen!

De verklaring van het feit dat de nieuwe editie zoveel méér zal brengen, ligt dan ook in de verandering van standpunt. Ook Stoett werkte nog geheel vanuit de grote traditie der negentiende-

eeuwse tekstkritiek, die — kostbare erfenis van grote figuren als Karl Lachmann — in wezen nog steeds eclecticisch was. Ook hij zocht in de bronnen de *beste redactie*, en dus zo mogelijk *de enig juiste redactie*. Waren er daartoe twee of meer mogelijkheden, dan kóós hij, en van die keuze legde hij door middel van het variantenapparaat verantwoording af. Maar als in de bron een lezing evident verworpen was, of nooit was gerealiseerd, of als de schrijvende hand slechts een speels probeersel had gemaakt, of zich had vergist, hetzij mét, hetzij zónder correctie, of nalatig was geweest, dan waren dat voor hem varianten die zijn aandacht niet hadden, omdat zij toen in principieel wetenschappelijk opzicht buiten zijn doelstelling vielen.

De tegenwoordige tekstkritiek echter tracht zo vèr mogelijk door te dringen in de geschiedenis van de tekst. Zij tracht in de handschriften uit elke beweging van de pen op het papier — die deze maakte of zelfs... niet maakte, de gang van vers-making en vormgeving te achterhalen, en verder alles te ontdekken van dat wat ons inzicht kan geven in het dichterschap en de persoonlijkheid van Pieter Corneliszoon Hooft. En daarom heeft zij niet *zelfs* aandacht voor tittels en jota's en haakjes en haaltjes, maar zijn het juist de schijnbaar onbenulligste kleinigheden die haar in hoge mate intrigeren als registratie van een bijna verloren gebeuren. Het apparaat van de twintigste-eeuwse editie zal dan ook een wezenlijk ander beeld van de tekstgeschiedenis brengen dan tot nu toe het geval was. En ik durf ook wel zeggen dat zij een ander beeld zal brengen van de dichter Hooft en van diens dichterschap. Maar laat ik het onderscheid met een enkel voorbeeld illustreren waarbij ik mij er maar al te zeer van bewust ben, dat een eenvoudig voorbeeld het minst duidelijk demonstreert waarom het hier gaat.

AFB. 1

Afbeelding 1 toont de recto zijde van folio 18 van het zg. *Eerste Rijmkladboek*¹². Twee oorzaken hebben dat mogelijk gemaakt. In de eerste plaats het wijs besluit van de Nederlandse regering om een ruim subsidie te verlenen voor het maken van even onmisbare als kostbare foto's; in de tweede plaats het wijs besluit van de directeur-bibliothecaris van de Amsterdamse Universiteits-Bibliotheek Prof. Mr. H. de la Fontaine Verwey, om

(12) De maten van het *Rijmkladboek* zijn c. 320 : 210. De reproductie is dus verkleind. Palaeografisch en graphologisch is dat niet verantwoord; men beschouwe zulk een afbeelding dan ook als illustratie, niet als bewijsmateriaal.

Deus pater omnipotens omnipotens
in personis dicitur et dicitur deus pater
factus in aeternitate et aeternitate

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

Et in personis dicitur in aeternitate
omnipotens et omnipotens et in personis
dicitur in aeternitate et in personis

omnipotens
omnipotens
omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

omnipotens
omnipotens
omnipotens

Afb. 2

toestemming te verlenen voor het demonteren van de codex II C 14. Dat is — of gelukkig kunnen wij nu zeggen: dat was — een foliant waarin in de achttiende eeuw de drie *Rijmkladboeken* samengebonden werden met allerlei andere, zeer belangrijke maar volkomen ongelijksoortige P.C. Hooft-handschriften, — met als gevolg dat het bestuderen buitengewoon moeilijk was en het fotograferen in vele gevallen onmogelijk. Voorzichtige, hoogst deskundige handen hebben thans in het Rijksmuseum te Amsterdam daaraan voor goed een eind gemaakt.

Wij zien op de benedenhelft van de bladzijde ¹³ een van Hooft's beroemdste sonnetten:

*Nijdige tijt waerom ist dat ghij v versnelt
Meer dan ghij sijt gewoon?*

En wij zien dat de eerste versregel nogal gecompliceerd is wat het schriftbeeld betreft. Ik zal U maar in het kort vertellen wat er gebeurd is:

Hooft heeft in een keten van variaties tot twee maal toe het eerste rijmwoord veranderd:

ras → *snel* → *versnelt*

in dit sonnet waarvan de kwatrijnen het rijmschema

a b b a / a b b a

hebben. Dat is dus nauwelijks meer variëren: dat is het omgooien van de ganse vers-bedoeling!

Maar wij *zien* nog meer, in de meest letterlijke zin. Wij zien hoe na het allereerst proberen het sonnet verder vrijwel ononderbroken uit de pen gevloeid is. Zo stelt het handschrift met zijn merkwaardige varianten ons om graphologische redenen voor de vraag, of Hooft dan soms dit gedicht in één maal gemaakt heeft vanuit de eerste versregel?... Met deze vraag staan wij dus middenin het probleem van Hooft's dichterschap — en tevens in het probleem van het dichterschap van zijn tijd, welke men zoveel gekunsteldheid heeft verweten, zoveel gewilde toepassing van beelden, zoveel imitatio, zoveel onpoëtische spitsvondigheid en zo weinig creatieve spontaneïteit. De vraag of Hooft vrijwel in één trek het sonnet dichtte zal ik hier niet beantwoorden. Maar het voorbeeld laat zien, hoe alleen zulk een bestuderen van de bron en alleen een *volledig verantwoord* van het resultaat de literatuurkundige tot zulk een kernvraag kan brengen. Welnu, dit beschouwen wij ook als *winst* der nieuwe P.C. Hooft-editie; want in de uitgave van Leendertz-Stoett vindt men van deze en van dergelijke varianten en gegevens géén spoor.

(13) Het getal 285, dat op de reproductie rechts-onder te zien is, is dat van de paginering van het vroegere hs. II C 14. — De tekst vindt men in de editie Leendertz-Stoett I, 24-25.

De vraag naar de aard van Hooft's creativiteit, waartoe wij hier zijn gekomen, klemt nog eens te meer, omdat het *Rijmkladboek* niet een echt kladboek is in dien zin, dat Hooft van het begin af aan, als een gedicht in hem naar vorm zocht, er in zou hebben geschreven. In tegendeel. Telkens weer wijzen eigenaardigheden van schrift en tekstbeeld erop, dat Hooft de redacties vanaf kladden in het *Rijmkladboek* inschreef, waarbij hij dan natuurlijk nieuwe varianten kon maken en waarbij hij ook dikwijls ernaar streefde een hogere vormgeving te bereiken, b.v. door het indelen van strofen en het gebruik van hoofdletters of het toepassen van spellingrijm voor het oog. Die kladden zijn weg, op heel enkele na; en daarvan laat ik U er hier een zien.

AFB. 2

Het is een aan één kant beschreven los blad uit de verzameling Grothe¹⁴ en het geeft de oudste ons bekende versie van het gedicht

*Diana, soo ghij licht cunt overwinnen*¹⁵.

Of het ook een allereerste neerschrift is, weet ik niet. Maar een klad is het natuurlijk wel, gezien de marginale krabbels.

Behalve de tekstvarianten moeten verschillende andere zaken ons interesseren, ons intrigeren zelfs. Zo is het papier Italiaans van oorsprong, en dergelijk papier gebruikt Hooft niet veel. Op ander Italiaans papier is de ontwerp-rijmbrief uit Florence geschreven¹⁶; op weer ander het *Chanson a Madame*, waarboven staat: *In Venetia. 1601*¹⁷. Wel, boven dit klad staat: *In Amsterdam*. Op zichzelf is dat reeds intrigerend, maar zeker is het dat in combinatie met Italiaans papier! Hoe oud is dit gedicht dan wel?

Maar er is nog iets dat zich opdringt aan onze aandacht en dat zijn natuurlijk de krabbels die er omheen staan. Te zeer zijn wij, kinderen van deze dieptepsychologische eeuw, ervan doordrongen, dat niemand zo maar iets opschrijft als hij zo

(14) Tot de verzameling van Mr. J. A. Grothe te Utrecht behoorden, behalve vele brieven, het handschrift van de *Reis-beuchenis*, de *Baeto* (de drukkerskopij!) en de handschriften van verschillende gedichten van Hooft. Zie Leendertz-Stoett I, Inleiding xiii-xv, en D. J. H. TER HORST, *Catalogus van de handschriften der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, in bruikleen in de Koninklijke Bibliotheek*, 's-Gravenhage, 1938, Inleiding 5 en de nummers CLXXIaa, ab, ac, ae.

(15) Leendertz-Stoett I, 26.

(16) Dit is één van die hss. die in de verzamelbundel U.B. Amsterdam II C 14 voor onderzoek onvoldoende toegankelijk waren. Tekst: Leendertz-Stoett I, 5-10.

(17) Het diploma waarop — op fo. 1 — dit gedicht staat ligt om het *Eerste Rijmkladboek* heen. Tekst: Leendertz-Stoett I, 11-12.

maar iets opschrijft. Nu, wij zullen ons niet op al te gladder wegen begeven. Laat ik U zeggen dat het allermeeſte van wat er onder ſtaat adagia zijn, van Juvenalis en Lucanus, en de versregels 343 en 344 uit *Aeneis*, boek V¹⁸; en dat het associaties zijn op het gedicht: zij ſpelen op het thema en Huygens zou het *Bijwerk* genoemd hebben en het wellicht in margine hebben laten drukken, want U weet dat hij en zijn tijdgenoten zulk bijwerk zeer eſſentieel vonden. Zo ſtellen deze krabbels ons voor de vraag, wat Hooft eigenlijk van zulk bijwerk vond, gezien het feit dat hij daartoe zo zeer het vermogen blijkt te bezitten.

Maar er is meer. In de rechter benedenhoek ſtaat

*So ſoo comt
comt de*

Dat is de variant die gemaakt is in de voorlaatſte versregel. Zodat wij ons mogen afvragen of wij die variant hier in statu nascendi meemaken, — te meer omdat juist hier de ductus van de verder zo opmerkelijk calligrafische krabbel veranderd is. Wat moeten die krabbels dan? Wat zijn ze? Wel, het zijn probationes pennae... Maar: Waarom zijn die probationes pennae gemaakt, waarin, waaruit miſſchien een variant werd geboren?

Kijken wij echter ook naar rechts boven. Daar ſtaat:

*Van binnen quelt
quelt mijn brant
brant van buiten*

Dat zijn zeker wel variaties op het thema van de derde en de vierde versregel. Maar tevens moeten wij hier zien naar een versregel uit een geheel ander gedicht, namelijk: het negende vers uit het *Chanson a Madame*:

De vlam, die ſonder eindt mijn harte brant van binnen.

Die associatie kan wellicht iemand verwonderen die niet goed op de hoogte is van wat ik hiervóór de *poëtieke ſituatie in de eerste helft van de zeventiende eeuw* heb genoemd. Maar ik roep de herinnering op aan dat blad papier met de aantekening van Hooft uit een gedicht van Huygens, dat prof. Baur zo gul ter beſchikking heeft geſteld. Want dat laat zien, hoe men ook in de Nederlandſtalige literatuur zorg droeg te beſchikken over een voorraad vondſten en adagia. Het is alleen de kunst om ze te

(18) Ik dank de gegevens aan de Rotterdamſe classicus J. Kampstra; ze zijn intrigerend genoeg naast de aantekeningen van J. C. DE HAAN, *Studiën over de romeinſe elementen in Hooft's niet-dramatiſche poëzie* (acad. pf. Groningen), Santpoort, 1923, 24; en F. VEENSTRA, *Bijdrage tot de kennis van de invloeden op Hooft* (acad. pf. Groningen), Assen, 1946, 110-11. Ik merk nog even op, dat de term *elementen*, gezien het vormgevingsprincipe van Hooft's tijd, beter is dan *invloeden*.

vinden. In dit geval echter heeft Hooft zelf ons geholpen. En daartoe kijken wij weer in het *Rijmkladboek*.

AFB. 3

Daar staat op folio 23 recto, met dezelfde hand waarmee het klad geschreven werd, alleen iets gedisciplineerder, met een enkele kleine variant *Diana* nog eens. En nu zien wij hem aan het werk in het *Rijmkladboek*: ook de vorm is hoger opgevoerd, door de herhaling van de laatste regel van elke strofe aan te geven. Dan staat er, zoals men ziet, een opdrachsaanwijzing onder, althans een bestemming. Er boven staat de bron aangegeven en er staat de *Wijze*.

Nu moet men bij de *Wijzen* van Hooft altijd om meer dan één ding denken. De discussie over de vraag of men er altijd wel op kan zingen en luitspelen is, meen ik, nog niet afgelopen. Maar dit weet ik wel: dat de gebruikte woorden zeer vaak, en misschien wel altijd, ook nog een andere bedoeling hebben. Ze kunnen een thema onderstrepen, of de toon van het sentiment aangeven, ze kunnen groepen vormen; en altijd is het nuttig te overwegen wat ze eigenlijk nog méér bedoelen. Hooft en zijn tijdgenoten waren nu eenmaal zo bijzonder spitsvondig dat wij ons kunnen ergeren, totdat wij hen eindelijk een beetje leren begrijpen. Er zijn nog altijd philologen die last hebben van hun beelden, of hun bijwerk wensen te ignoreren, en die hun geestigste vondsten in strijd achten met de ziel van de poëzie. Mij echter lijkt het beter om ze maar te volgen op de voor ons zo ongewone wegen. En als er nu staat:

Vollez petit Archer droit a Madame, etc.,

dan vlieg ik mee om te zien waar die kleine bode terecht komt. Die brengt mij bij het *Chanson a Madame*. En wat zie ik daar? De eerste bladzijde van het *Rijmkladboek* toont het ons:

AFB. 4

Wij vinden een gedicht dat geschreven is met de calligrafische hand die de krabbels maakte op het klad van *Diana*. En bovendien zien wij — beter in de werkelijkheid dan op de foto — dat na de achttiende regel, dus middenin een strofe, de inkt van kleur verandert, namelijk lichter wordt. Dat betekent dat de concentratie is veranderd doordat de pen minder is gaan opdragen. En dat betekent dat de pen versneden is. En als een pen versneden is, heeft men niet verder kunnen schrijven zonder eerst probatio-nes pennae te maken.

Zo verdiept het onderzoek het perspectief van de tekstgeschiedenis¹⁹. Die kan worden afgelezen uit de varianten van elk der documenten van een gedicht als *Diana* afzonderlijk én door hun onderlinge verhouding, en meestal zijn dat varianten die tot nu toe nimmer werden gepubliceerd. Maar bovendien komt door het bronnenonderzoek de vers-making te liggen in het veld van twee of meer gedichten, die door de dichter zelf werden verenigd en die ook biografisch gekoppeld blijken te zijn, zelfs wanneer ze genetisch in de tijd misschien vrij ver uit elkaar liggen. Is dat winst? Wel, er is in de moderne literatuurkunde een, ongetwijfeld zeer gegronde, tendenz om te komen tot *littérature pure*, om dus het kunstwerk los te maken van de persoon, de biografie en psychologie van de kunstenaar. Maar dit inzicht is gewonnen door de beschouwing van moderne poëzie en het laat zich op de tijd van Hooft niet overdragen.

Ik zal uit de Hooft-philologie met nog een enkel voorbeeld aanduiden hoezeer dit ook hier naar voren komt, hoezeer Hooft's werk sterke autobiografische elementen in zich draagt, en hoezeer dit het behalen van winst door zo indringend mogelijk onderzoek van de bronnen als het ware onvermijdelijk maakt.

De *Granida* is, zoals men weet, niet in het Berlijnse, maar wel in het Amsterdamse handschrift²⁰ gedateerd en wel: 1 maart 1605. Die datering staat daar onder de zinspreuk *Al waelt het*, die de aandacht getrokken heeft omdat het een ongewone variatie is op het gewone *Veranderen Candt*, dat ook in het Berlijnse handschrift onder deze tekst staat. Intussen is de datering even-

(19) Met enkele aantekeningen wil ik nog laten zien, wat voor raadsels de P. C. Hooft-philologie op te lossen krijgt. Er is nog een gedicht waarboven staat *Vollez petit Archer droict a Madame*, namelijk *T gemoeds berwenscht verlooren vrolijkbeden*, dat in het *Rijmkladboek* gedateerd is op 8 en 9 januari 1606. Maar de wijze *Vollez* enz. verschijnt pas in de editie 1636. In het *Rijmkladboek* wordt als wijs opgegeven: *Diane soo gbiy licht cunt overwinnen*. En dat is niet het enige rapprochement tussen deze twee gedichten. Ze zijn met geheel dezelfde hand geschreven. Echter staan ze in het manuscript een heel eind van elkaar af. *T gemoeds berwenscht* op fol. 10 verso, *Diana* op fo. 23 recto. Maar onderzoeken wij de opbouw van het *Rijmkladboek* aan de hand van de watermerken, dan kunnen ze weer verrassend dicht bij elkaar gebracht worden. Wij krijgen nu dus, vooral door de schrijvende hand, aaneengekoppeld in de tijd van het neerschrijven: *Diane-klad*, *Chanson a Madame*, *Diana-afschrift*, *T gemoeds berwenscht*, en dan brengt het laatste gedicht de datering van het schrijven naar januari 1606. Maar er ontstaat een nieuwe puzzle doordat *Chanson a Madame* geschreven is op hetzelfde Italiaanse papier waarop een brief van Vrient uit Venetië d.d. 6 Juni 1601 is geschreven! En dan nog: *Van binnen quelt mij brant, van buiten quelt [mij cou]* is een vers uit *Medea onbeweecht* dat op één van de twee dubbelbladen staat die Hooft tussen het *Rijmkladboek* legde.

(20) Het Amsterdamse handschrift was ook in het recueil II C 14: er is geen reden om met A. A. Verdenius (Verdenius-Zijderveld, *Granida*-editie, Klassiek Letterkundig Pantheon nr 18, Zutphen, z.j., Inleiding xix) aan te nemen dat het niet door Hooft zelf geschreven is.

zeer opmerkelijk, omdat deze de veronderstelling van Kalff uitsluit, zoals men reeds lang heeft opgemerkt, dat het Berlijnse handschrift door Brechje Spiegel(s) geschreven zou zijn²¹. Maar nu blijkt bij nadere beschouwing, dat én datering én zinspreuk in het Amsterdamse handschrift apokrief zijn, en dat zij zijn ingeschreven met dezelfde hand waarmee Hooft daar later aan de *Granida* het gedicht *Persische Infante* toevoegde. Dat gedicht nu staat ook in het *Eerste Rijmkladboek* en is daar gedateerd : 5 en 6 oktober 1608.

Hoe wist Hooft na jaren nog zo precies de dag waarop hij de *Granida* voltooide? Dat is de eerste vraag.

En hoe kwam hij erbij om deze datering na jaren onder dat stuk te zetten, terwijl hij anders alleen strofen en gedichten dateert? Dat is de tweede vraag.

En wat wil hij met die datering van *dat stuk uit het verleden* als hij in 1608 bezig is met dichterschap voor de vrouw die hem dan biologieert of opnieuw biologieert als het Anna Spiegels is? Dat is een derde vraag.

En nu is er nog een eigenaardigheid: In het *Rijmkladboek* staat het gedicht *Persische Infante* op de rechter binnenkant van een diploma, waarop Hooft op 31 sept. 1607 het *Claech-Leidt* begon. Op de linker binnenkant, die eenmaal open voor hem heeft gelegen, omdat Hooft later dit diploma met ander papier moest aanvullen, staat tussen strofen uit 1607 heel klein een strofe geschreven die gedateerd is: 3 april 1608. Het is naast deze strofe²² dat de hand van *Persische Infante* en van de notities onder *Granida* in margine schreef :

Op Scheiwael.

Wat hiermede nu ook genoemd wordt, het is ook een naam die voor de dichter Hooft alle mogelijkheden bevat voor het kunstig spel der paranomasie²³ en die heenreikt naar *scheiden* en *kiezen*, waarheen ook die anormale zinspreuk *Al waelt het reikt*.

(21) G. KALFF, *Een nieuw handschrift van Hooft en een onuitgegeven tooneelstuk van Spiegel*, in: Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde 11 (1892), 261-276.

(22) Leendertz-Stoett I, 62 vss. 37-40; Stoett interpreteerde het tekstbeeld anders en stelde de notitie onder de voorafgaande strofe.

(23) Niet alleen voor de interpretatie van de teksten, maar juist ook voor het inzicht in de details van Hooft's gedrag met-de-pen-in-de-hand is grondige kennis van de poëtische vormgevingsprincipes van die tijd onmisbaar. Ik noem twee belangrijke studies: ROSEMOND TUVE, *Elizabethan and Metaphysical Imagery. Renaissance Poetic and Twentieth-Century Critics*, Chicago, 1947; HALLETT SMITH, *Elizabethan Poetry. A Study in Conventions, Meaning, and Expression*, Cambridge (Mass.), 1952; en verwijs naar het belangrijke overzicht door IRÈNE SIMON, *Some Problems of Donne Criticism*, Bruxelles, 1952 (Langues vivantes nr 40). Het

Maar genoeg. U begrijpt waar ik heen wil. Kan de zogenaamde datering van de *Granida* niet een datum van autobiografische aard zijn? Een Sternstunde die ligt tussen Hooft's verbondenheid met het gestorven meisje Brechje Spiegels en zijn nieuwe en zo hevige binding aan haar zuster Anna, of aan een andere vrouw? Deze en dergelijke vragen voeren ons niet buiten de poëzie. In tegendeel. Juist de bronnen uit de jaren 1600 tot 1611 — het *Eerste Rijmkladboek*, het *Berlijnse handschrift*, de Amsterdamse *Granida* en nog enkele andere documenten — blijken een biografisch-autobiografisch karakter te hebben, dat van het literaire en poëtische niet los te maken is. Wel heeft Hooft voor de uitgave van de *Emblemata* in 1611 zelf daaruit een aantal zo te zeggen in zich besloten poëtische kunstwerken gehaald. Maar als wij die gedichten in hun isolement en fixatie vergelijken met het bewogen beeld, ja meer nog: met hun *leven* in de bronnen, dan komen wij tot de conclusie, dat er wezenlijke elementen van Hooft's dichterschap door de keuze verloren gingen. Of beter: dat de meest essentiële elementen van dit dichterschap, evenals dit het geval is bij enkele zijner tijdgenoten, niet ontmoet kunnen worden in het eenzijdig aspect dat de publicatie biedt, maar dat deze moeten worden ontsloten in de gecompliceerde wereld van zijn geest en zijn leven, die de bronnen als een dagboek of als een intieme autobiografie weerspiegelen.

Het is het openen van de weg naar dat levende dichterschap dat ons bij het werken aan de nieuwe Hooft-editie als ideaal voor ogen staat. Die weg moeten wij trachten te bereiken door de harde werkelijkheid van 100-malige vergrotingen onder de binoculaire loupe, door ultraviolet licht en infrarode opnamen, door analyse van inkt en papier en het bestuderen van gaatjes en krasjes en spatjes²⁴. Voor degene die dit onderneemt, met veel vallen en moeizaam opstaan, ligt de winst in het eerlijke pogen om een bijna onbetreden gebied toegankelijk te maken, het ge-

vraagstuk van de bereikbaarheid speciaal van Hooft's poëzie heb ik behandeld in twee moeilijk bereikbare studies, die ik daarom hier vermeld: *De taal van Hooft*, in: *Kroniek voor kunst en cultuur* 8 (1947), 149-155; *De bereikbaarheid van Hooft's poëzie*, in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 1946-1947*. Leiden 1948, 3-17 (op de overdrukken: *Jaarboek 1948*).

(24) Voor een proeve van zulk onderzoek bij het voorbereiden van de teksteditie, zie: W. Gs HELLINGA, *Verbijsterend spel. Over enige varianten in P. C. Hooft's Sal nemmermeer gebeuren*, in: *Maatstaf, Maandblad voor letteren*, October 1953. — Ik maak van deze gelegenheid graag gebruik om aan te tekenen — wat ook anderen reeds opmerkten — dat de daarin genoemde *Spiegel* niet de vader van Brechje geweest kan zijn, want die was reeds tien jaren eerder overleden. Wij kunnen wel te maken hebben met haar oudste broer, met haar oom, of... met een spelmotief.

bied van creatief kunstenaarschap in een ver verleden. Daarin mag veel hoogmoed liggen ; maar daartoe moeten ook zeer veel onbekende gegevens aan het licht worden gebracht. Moge dan voor de Nederlandse philologie straks een zo volledig mogelijk variantenapparaat in ieder geval ook als een reële winst beschouwd worden. Dat is onze meer bescheiden wens.

In J. Octavio. 1607.

Chanson a Madone.

(air: Si quelquefois je te de traid / Madone uult d'air
Esprit qui souffre uult. etc...

*Dit is de eerste
uitgave van
deze liederen. In de
17de eeuw. In de
18de eeuw. In de
19de eeuw.*

La fleur de la jeunesse / Et la fleur de la vieillesse, / O Cupido uult,

Et en tel occasion uult niet bekijns,
Weg uult niet de ch'ien onfesch van mijs onfesch.

Om d'oght uult id, g'alt een cas uult bekijns,
Es mijs godis uult uult uult uult uult uult,
So die uult blinder hant sijn uult uult uult uult,
Dat uult ich de fortis, es mijs onfesch uult.

De uult, die uult uult mijs garhe uult uult uult,
De uult uult uult mijs uult uult uult uult uult,
De uult uult mijs uult uult uult uult uult uult,
Die uult uult uult uult uult uult uult uult.

Uult uult de uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult mijs uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult de uult uult uult uult uult uult.

Uult ich uult mijs uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult.

Uult uult ich uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult.

Uult id mijs uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult,
Uult uult uult uult uult uult uult uult uult.

KILIAAN en de BATAVIA van HADRIANUS JUNIUS

Een bijdrage tot de wordingsgeschiedenis en de kritiek
van Kiliaans woordenboeken *

DOOR

DR. G. DE SMET
lid der Maatschappij

Zowel over het ontstaan en de wordingsgeschiedenis van Kiliaans woordenboeken als over de methode en de arbeidswijze van deze vlijtige woordenboekmaker is betrekkelijk weinig gekend. In zijn voorberichten deelt Kiliaan slechts onbelangrijke gegevens mee en wat men tot nog toe uit het archief van de familie Plantin-Moretus heeft opgediept, blijkt niet van groot belang voor de geschiedenis van deze beroemde lexica uit Plantins drukkerij.

Deze werken zelf, zoals ze voor ons liggen als het produkt van Kiliaans onvermoeide vlijt en werkkraft, kunnen echter tot spreken worden gebracht. Het is merkwaardig, hoe zelden men Kiliaan langs daar heeft trachten te benaderen. Hij geeft nochtans in de inleidende bladzijden van zijn *Etymologicum* van 1599, « die Ausgabe lezter Hand », een uitgebreide bronnenlijst met 99 namen (*Index eorum quorum nomina compendio in hoc etymologico appellatur, & quorum opera usi sumus*) en het is duidelijk dat het konfronteren van zijn woordenboek met de aangehaalde bronnen ons nauwkeuriger kan en moet inlichten over de manier waarop Kiliaan bij het opstellen van zijn boek is te werk gegaan en tevens uitsluitsel kan geven over de linguïstische en filologische waarheid en waarde van zijn werk.

Voor 70 jaar al behandelde A. KLUYVER in zijn dissertatie, die een « *Proeve eener kritiek op het woordenboek van Kiliaan* » wou zijn, de verhouding Kiliaan-Junius; hij had daarbij vooral Kiliaans afhankelijkheid van de in gans Europa beroemde *Nomenclator* van de Hoornse arts op het oog, hoewel hij niet vergat mee te delen dat Kiliaan ook de *Batavia* en de *Commentarium*

* Deze bijdrage bevat een uitvoerig uitgewerkte paragraaf van de lezing die wij in oktober 1954 onder de titel « Kiliaan en de geschriften van H. Junius » voor de afdeling Taalkunde hielden. Wij danken de Heer Dr. L. Voet, Konservator van het Museum Plantin-Moretus te Antwerpen, en Juffrouw M. Van de Velde, stadsarchivaresse te Oudenaarde, die ons bereidwillig Kiliaans werken voor onze studie ter beschikking stelden.

de Coma (blz. 28) gebruikt had. Hij vond het echter onnodig, zelfs nutteloos¹ al de als op Junius berustend vermelde plaatsen in Junius' werken op te zoeken en met de bron te vergelijken.

Reeds in de zogenaamde tweede uitgave van het Dictionarium (1588) haalt Kiliaan in zestien artikels Junius aan als bron; in het Etymologicum van 1599 gebeurt dit echter vijf en tachtig maal. Het valt op dat noch in 1588 noch in 1599 met een enkel woord gerept wordt over de Nomenclator, terwijl toch in beide drukken de Commentarium de Coma en de Libri Animadversorum als gebruikte bron uitdrukkelijk vermeld worden. Junius' Batavia, die pas in 1588 te Leiden *Ex officina Plantiniana, apud Franciscum Raphelengium*, van de pers kwam, kon in eerstgenoemde uitgave (1588!) bezwaarlijk vernoemd worden. In het Etymologicum van 1599 komt de naam van dit werk echter tweemaal voor. In deze bijdrage nemen we ons voor Kiliaans woordenboek en Junius' Batavia met elkaar te vergelijken voor zover Kiliaan zelf door een of andere vermelding zijn afhankelijkheid van het werk van deze geleerde Hollander laat blijken, met uitzondering echter van de excerpten in het *Colophon: Propria Hominum... vetera nomina paucis explicans*, waarin Kiliaan een massa gegevens uit het laatste hoofdstuk van de Batavia (*Caput XXIII. De significatione nominum*) allervlijtigst heeft verwerkt.

Voor 31 of 32 gevallen van de 85, waar Junius als bron genoemd wordt, konden we nagaan dat ze op de Batavia teruggaan. Ongeveer 37% van de door Kiliaan als dusdanig gekenmerkte Junius-plaatsen berusten dus op ontleening aan de Batavia. Dit mag zeer merkwaardig heten, daar deze geschiedenis en beschrijving van Holland toch volledig in het Latijn gesteld is en slechts hier en daar bij de uitleg over een geografisch, historisch of zakelijk gegeven of bij een of andere etymologizerende verklaring woorden uit de volkstaal (in hun echt-Nederlands uitzicht of in gelatinizeerde vorm) bevat. De Nomenclator daarentegen met drie vijfden van de vermeldingen (48 maal) is een echt en handig woordenboek, dat praktisch voor elke Latijnse term een Nederlandse vertaling geeft.

Wij stellen nu alle artikels die klaarblijkelijk met Junius' Batavia in verband staan, tegenover de tekst die als bron moet gediend hebben. Wij halen ze zo uitvoerig en volledig aan, omdat

(1) Blz. 28: « Het ligt niet op mijn' weg te onderzoeken, wat hij aan ieder in 't bijzonder heeft ontleend; vaak bestaan die aanhalingen in historische ophelderingen, waarbij de bron meestal is genoemd. Het zou m.i. de moeite niet lonen overal met moeite na te sporen, op welke bladzijde van welk deel het oorspronkelijke is te vinden. »

het zo mogelijk wordt, Kiliaans werkwijze van zeer dichtbij te bekijken².

A (1). *Articulus olim vsitatus ante substantiuas voces, cuius loco inoleuit* EEN : *angl. a. Adr. Iun.* (niet in K2).

B. 282 in margine : *A, articulus. maioribus enim nostris articulus, a, receptus fuit & vsitatus ante substantiuas voces, cuius loco inoleuit, EEN/...: quem articulum... retinent tuenturque Britanni vetusto iure; ... a ringe & one ringe, illi Annulum notant, hic vnum Annulum.*

BREN (72). *cimbr. Galea exploratoria, cornuta, cristata. Adr. Iun.* (niet in K2).

B 403. *Potest origo nominis (Hiltebrandus) referri ad galeam bellatoriam & cono siue apice cristisque instructam, quam... nu(n)cupat... Galli morion, prisca Cimbroru(m) lingua BRENN/ vt sit galeatus heros...*

DAM (80). *Emissarium, cataractae claustrum, quo mare vel excluditur vel admittitur: hinc nomina locorum, AMSTER-DAM/ ROTTER-DAM/ SCHIE-DAM/ SPAER-DAM/ &c. Adri. Iun.* (niet in K2).

B. 243 in margine : DAM.
à DAM/ qua voce emissarium significatur, siue cataractae claustrum, vt Rutilius appellat, quo mare vel excluditur vel admittitur, appellationem sortita sunt;... Inter ea quae à DAM nominis sortem trahu(n)t... Amstelodamum... Roterodamum... Sciedamu(m)... Edamum... Monickedamu(m)... Sparendamum (alle ook kursief in de rand - doch Sparendam)

DRECHT (96). *Oppidum, forum aut municipium mercatu celebre, vt existimat Adr. Iun. atq. hinc DURDRECHT/ MOERENDRECHT/ PAPEN-DRECHT/ SWINDRECHT/ aliaque loca dici.* (niet in K2).

B. 246 in margine *Drecht quid?*
Equidem apud maiores nostros *Drecht* vocabulum idem sonuisse existimo, quod apud priscos pureque loquentes Latinos *Forum*... Quemadmodum ergo *Forum* videtur fuisse oppidum aut municipium mercatu celebre... Durdrechtum (wordt hier verklaard)... Eadem haud dubiè conditio fuit Moeredrechtto, Papendrechtto, Barendrechtto, Swindrechtto, Slydrechtto (in de rand *Pagi in drecht finientes*)

B. 127 à voce DRECHT/ qua oppidum denotatur.

DROL (98). *Trullus, [drollus]. vulgò dicitur daeminum genus quod in omni*

B. 386 in margine *Gotbi cur Troli dicti.*

(2) Of de vermelding *Adr. Iun.* na *vaelen hengst* op het gebruik van de Batavia wijst is niet zeker; aan de Nomenclator heeft Kiliaan deze uitdrukking alleszins niet ontleend.

In de eerste kolom geven wij de tekst van 1599 (K3). Alles wat tussen vierkante haakjes staat, was in het Dictionarium van 1588 nog niet te vinden; daarbij hadden we hoofdzakelijk de tekst, niet de lees- en zintekens op het oog. (Niet in K2) wijst er op dat het gehele artikel nieuw is in het Etymologicum; wat niet betekent, dat het behandelde woord nog niet in de tekst van de tweede uitgave voorkomt (vgl. *maer-minne*). In een paar gevallen vonden wij het beter geheel het artikel uit de tweede druk aan te halen (*bansen, scbepepenen, schocke*). *kae-dijck* wordt op blz. 69 behandeld.

laborum genere se videtur exercere cum tamen nihil agat: *alio nomine* KABOUTER-MANNEKEN. [Trolus *Cimbrica lingua Gothicae affini*, cacodaemon ruber dicitur, *Adr. Iun.*]

GHELD (149). Pecunia, moneta, numus, nummus, numisma, aes. [dicitur GHELD. (*inquit Adr. Iun.*) a GHELDEN i. valere: quòd penes pecuniam, rerum reginam, valoris omnis momentum sit & aestimatio.]

GOUW (157). Agger fossa siue aquagio obductus. hinc GOUWE/Gouda, vrbs holland. *Adr. Iun.* (niet in K2).

GRUYTE (164). *fland.* Viridis lenticula anatibus gratissima: lenticula palustris quae in paludibus & stagnis per aestatem aquae supernatat, gratissimum anatibus pabulum. *Adr. Iun. Iac. Marchant.* (niet in K2).

GRUYT-GHELD. Ius grutae: vectigal quod coctores cereuisiarij pro vsu aquae, centesimam nempè, persoluunt. *vel* Vectigal quod penditur pro tollenda dissipandaque lenticula aquas operiente, pro limpida haustis situlisque hauriant ad concoquendum cerealem potu(m): *Ad. Iunius.* Vectigal...: *I. Becan.* (niet in K2).

HANS (175). Antecellens caeteros mortales fortuna & opibus. HANSEN. Magnates, Optimates. *Ansi siue* hansi, *Gothica lingua dicuntur* ij qui ceteros mortales fortuna & opibus antecellunt: heroum & semideorum conditioni proximi, & humanae sortis termino egressi, *hinc dicti* Ansuarij siue Ansibarij populi. *Adr. Iun.* (K2: HANS. *Socius, collega.* GROOTE HANSEN. Magnates, optimates.)

HEYM-RAED (180). *boll.* Curatores aggerum, praefecti aggeribus curandis, *q.d.* domestici consultores, communis

siquidem Trolum *Cimbrica lingua*, *Gothicae affinis*, imò non aliunde nata, cacodaemonem rubrum nuncupat, quod omnibus & lippis & tonsoribus illic notum est.

B. 377 in margine GELT. *Pecuniae vis*. idem autem est GELTEN/ quod valere; quò spectat & pecuniae etymon, quam Germanica lingua GELT nuncupat, quòd penes pecuniam rerum reginam valoris omnis momentum sit & aestimatio.

B. 275 in margine *Gouv quid?* Ego verò illam (Gouda in Caput XVII *De Hollandiae primarijs vrbibus*) à *Cimbrica voce* Gow originem suam trahere arbitror, quae & aggerem fossae siue aquagio obductu(m), & ipsum quoque aquaeductus alueum denotat.

B. 327 Hinc manuit ius *Grutae*, quod penes eosdem semper extitit, quo coctores cereuisiarij pro vsu aquae centesimam illis persoluunt, vernacula lingua GRUYTGELT vocat, siue eam vocem à Flandris mutuata fuerit maiorum nostrorum aetas, qui lenticulam palustrem quae in paludibus & stagnis per aestatem aquae supernatat, gratissimum anatibus pabulum, *Grutam* appellant, quam nos corruptiùs CROES vel CROOST dicimus; vt GRUYTGELT sit vectigal, quod penditur pro tollendâ dissipandâque lenticulâ aquas operiente, quo limpida haustis situlisque hauriant ad concoquendum vsui hominum cerealem potum...

B. 73 in margine *Ansi qui?* vocabulum autem *Ansi*, Gothici idiomatis proprium, denotat eos qui ceteros mortales fortuna & opibus antecellunt, Heroùm & Semideorum conditioni proximi, velut humanae sortis termino egressi: vnde corrupta vox vernacula *Ansos* & additione aspiratae *Hansos* nominat proceres communi fortuna maiores.

B. 99 in margine *Ansi*. ab *Ansis*, quo vocabulo proceres & heroës denotari monui. Deze etymologie wordt verstrekt in verband met de *Ansuarios* d.i. *Ansibarios* (blz. 98-99).

B. 233 in margine HEYMRAEDT. vernacula voce ex re imposita *Heimradi* dicti, quasi domestici το(n)sulto-

terrae consiliarij. *Adr. Iun.* (niet in K2).

KAELY-DIJCKEN (217) (*inquit Adr. Iunius in hist. Bat.*) dicuntur pontes longi, qui inter paludes, quibus omnia abundant, aggesti, tramitibus angustis peditem deducunt vltro citroque, vt & aquâ & terrâ commeatus pateat cunctis. (niet in K2). KAEDIJCK dicitur *Henrico Frisio: q.d....*

KATTE (227). Vir prestans, vir insignis. KATTEN/ *inquit Adr. Iun. in hist. Bat.* proceres, viri insignes: à *Cattis, viris imprimis insignibus & strenuis.* (niet in K2).

MAER-MINNEN (300). Nereides. *q.d.* maris deliciae siue maris nymphae. *Adr. Iun. ang. marmayde.* (niet in K2).

MOUT (326). *Byne, [buna]:* hordeum madefactum quod germinauit, deinde cum ligulis enatis torretur. *vulgò maltum, [brasium. Malta siue maltu(m) fortè dicitur από τοῦ μαλτακοῦ: quòd fortè dicitur apo tu maltakou: quòd mollis & ori gratus sit eius sapor. Adr. Iun. germ. maltz: ang. malte.]*

NIETEN (338). *holl.* Arietare, aut cornu petere. *Adr. Iun.*

NIETEN/NEETEN. *bol.* Vxoribus ac nymphis munuscula mittere. *vt solent in Hollandia viri ac proci die D. Agneti virgini sacro. Adr. Iun.*

res, aut (vt ipse Caesar augustiùs interpretatus in suo diplomate) communis terrae co(n)siliarij...

juist ervoor staat over de DIJCKGRAUEN: chomarchos, sic voco aggerum praefectos & curatores, quos promiscuum vulgus DIJCKGRAUIOS, ceu aggerum Comites, qui sedulam suis quiq. locis curam reficiendorum aggerum gerunt... B. 244 tentandum prius assensum Curatorum aggerum, (quos Caesareo vocabulo Heymrados nu(n)cupari diximus)...

B. 192 in margine *Pontes longi qui?* Pontes longos (*Kaeydijckos appellant*) qui inter paludes, quibus omnia abundant, aggesti, tramitibus angustis peditem deduca(n)t vltro citroque, vt & aquâ & terrâ commeatus pateat cunctis.

B. 4. in margine *CATTEN prouerbialiter qui?*

Ab his arbitror vernacula lingua & quidem prouerbialiter dici solere *CATTEN/* id est, *Cattos*, proceres & viros insignes.

B. 383 in margine *Catti, excellentes viri dicuntur.*

Possunt & praestantes virtute viri hoc Cattorum nomine designati fuisse olim à veteribus, quòd tales etiamnum lingua Batava *Cattos* vocitet, certè virtutem & gentis excellentiam non aliunde discas melius...

B. 306 de Nereidibus (quas Mereminas dicimus, ceu maris delitias nymphasque).

B 213 in margine *Byne.* B. 212 *Malta.* Noster verò Cerealis potus conficitur decoquiturque ex ea, quam *Maltam* (fortè από τοῦ μαλθακοῦ quod mollis eius & ori gratus sapor,) vocamus, quae est Aëttij Amideni *Byne*, quam exponit esse hordeum aqua madidum, ex quo germen erumpit, atque inde cum enatis ligulis torretur, quae...

B. 230 Illud quoque lepidè excogitatum est, quod geniali mense, Ianuario scilicet, matronae & nymphae viris ac proci munuscula mittunt: postridie Idus Ianuarias, qui dies Pontiano sacer est, eamque actionem nominant *PONT SENNEN/* quasi dicas Pontiano xenia aut

PONTSEN/ PONTSENNEN/ PONTSENDEN (411). *bol.* Ianuario mense viris ac prociis munuscula mittere *vs solent Hollandicae matronae & nymphae, postridie Idus Ianuarij, qui dies sacer est Diuo Pontiano q.d.* Pontiano xenia vel pondo mittere. *Adr. Iunius.* (alle niet in K2).

PLUYM-GRAUEN (408). Comitum Hollandiae fiduciarij clientes, qui pro mercibus vectigal exigunt: & plumarij comites *nominantur, quod illorum iniussu multis in locis nemini fas sit cygnos aut olores publicè alere.* *Adr. Iun.* (niet in K2).

POLDER (410)... Poldros, *inquit Adr. Iunius, propriè appellarunt progenitores, qui è fluuio aut mari, cui loco aestuariorum postea fiunt, educti aggestis pontibus lôgis aggeribusque ab aquarum iniuria obsepiuntur: fortè quòd è stagnis quae poli vulgariter dicuntur, recuperati fuerint* (deze uitleg niet in K2, wel het lemma).

SCHEPENEN (462). Duodecemuiri, *dicuntur Petro Nannio in Legib. municipal. Machlin. viri enim duodeni liberae conditionis iudicare solent. & Adr. Iunio, Septemuiri.* SCHEPEN/ *inquit Adr. Iun. dicitur quasi dicas SCHAF-HIN: quod huiusmodi Scabinis tradita fuerit à Carolo magno potestas interficiendi atque è medio tollendi, quod HIN SCHAFFEN dicitur: erant autem iudices arcani, quibus ius ac potestas erat animaduertendi in periuros, aut temeratae fidei reos, aut facinorosi compertos; inauditos atque indefensos.*

(K2: SCHEPENEN/ TWAEUF MANNEN. Duodecimviri.)

SCHOCKE (468). *fris. boll. J. SCHITTE.* Cespes stercorarius: cespitis genus in tessellas conformatum fimo bibulo constans, interspersis straminis, arundinum, faeni quisquiliis, ad solem aestium excocto. *Ad. Iun.* (K2: SCHOCKE. *fris. J. SCHITTE.* Stercus bouillum exsiccatum, cespes stercorius.)

SCHOUD-HEET/ SCHOUD-HEYT/ SCHOUD-HEESCHER/ [SCHULD-HEYS] (472). Praetor, praefectus praetorio, quaestor

pondo mittere, rursus viri prociqve vxoribus ac nymphis eundem prestant honorem, octiduo pòst, idqve NYTEN (quod arietare aut cornu petere sonat verbi vim reddenti) vocant à nomine Agnetis virginis, quae diem quoque illum sacrum habet.

B. 327 in margine PLUYM-GRAUEN. atque ex eo Burgrauiorum... nomen reliquum esse, imperiumque & ius principale in Rhenolandiam ab illis vsurpatum, in quâ hactenus vt fiduciarij Comitum(m) clientes pro mercibus vectigal exigunt, & Plumarij Comites nominantur, quòd & illic in tractu Delphensi illorum iniussu nemini fas sit cygnos aut olores publicè alere

B. 192 agrosq. eiusmodi gentili vocabulo *Poldros* propriè appellarunt, qui è fluuio aut mari, cui loco aestuariorum postea fiunt, educti aggestis pontibus longis aggeribusque ab aquarum iniuria obsepiuntur. Fortè quòd è stagnis, quae *Poli* vulgariter dicuntur, recuperati fuerint.

B. 232 in margine *Scabinis*. SCHEPENEN. Quos aute(m) Septemuiros nominaui modò, vulgus Latinorum Scabinos vocat, cuius origo vocabuli à saeculo & instituto vsq. Caroli Magni petenda est: etymon enim habere videntur, à SCAF HIN/ à mera potestate illis tradita interficiendi atque è medio tollendi; id namque est, HIN SCHAFFEN, quae potestas quia temporum vices similem ferè promittu(n)t, vnde ortum traxerit, paucis hîc repetenda est... (over toestand in Westfalen)... Itaque iudices arcanos constituit, quibus ius ac potestatem animaduertendi in periuros, aut temerariae fidei reos, aut facinorosi compertos, inauditos atque indefensos, delegauit.

B. 208 in margine *Cespites è fimo.* SCHOCKEN.

inter Cisrhenanos Frisios peculiare cespitem genus in tessellas, prius dictorum more, co(n)formatum, fimo bubulo constans, interspersis straminis, arundinum, foeni quisquilijs, ad solem aestium excocto:...

B. 231 in margine *Scultetus*. quorum alter in ciuitatibus intra pomoeria ciuibus ius dicit, Praetorque no-

patricidij, iudex quaestionis, consul, praesidens inter iudices. *vulgò* scultetus: *quod ius debiti petat siue exigat: quasi dicas, iussor & imperator debitorum & obligationum: [siue culpae & poenae pro noxis exactor. dicitur & SCHULD HEYS/ nempe noxae debitive exactor: qui poenas irrogare & multas exposcere ab iis qui deliquerunt, solet. Adr. Iun.]*

SCHULD-HEYS. J. SCHOUT-HEET (477). Praetor: [noxiae debitive exactor: qui poenas irrogat & multas exposcit ab iis qui deliquerunt. *Adr. Iun.*]

SILT-SOUT (486). Sal è glebis salifagine imbutis arte extractus. *Adr. Iun.* (niet in K2).

SORE. J. DROUGHEN HAERINCK/ ROODEN HAERINCK (505). Halec fumatum, quod auri vel aeris potius colorem in fumariorum ducit. *Galli voce Gothica soretum nuncupant, quòd subruffus ad atrum accedens color ea lingua sorus vocitetur. Adr. Iun.* (niet in K2).

STAPEL (522). [Emporium:] forum rerum venalium. *vulgò* stabulum & stapula: Locus publicus, [inquit Lud. Guiccardin.] quo Principis auctoritate & privilegio vina, [coria,] frumenta, lanae, aliaeque merces exoticae vendendi causa conuehantur. *gal. estape.* [Stapula, inquit Adrian. Iunius, purè puteque Gallicae originis creditur, qua significatur privilegium(m) beneficiariae vrbi collatum, siste(n)di & ab instituto cursu retrahendi merces exoticas, quas negotiator importat, vt nimirum eo loco stabulentur ac conuiescant, quòd venum prostituuntur quauis tandem conditione, &c.]

UNGHERS EYEREN (573). *bol.* Volua, phalli, bufonu(m) oua: fungus priapeius, phallus. *q.d.* manium siue caco-daemonum oua. *Adr. Iun.* (niet in K2).

minatur, Scultetum Carolus Magnus nouo indito nomine, SCULTHEYS Francica voce dixit, velut noxae debitive exactorem, quòd & poenas irrogare & multas exposcere ab iis qui deliquerint, soleat.

B 279 SILTSOUT popularium idiomate dictus, quòd è glebis salislagine imbutis arte extractus esset...

B. 203 in margine *Aleces fumo durati.* BUCKING. HANG. *Soretus. Sorus color.*

Atque istud quidem primu(m) genus alecum est, conditaneum, seu muriaticum nominandu(m) cum Plauto: alterum est quod leuiter salitum in fumariorum fumo duratur, vbi auri vel aeris potius colorem ducit, vnde *Soretum* voce Gothica Galli id genus nuncupant, quòd subruffus ad atrum accedens ea lingua *Sorus* vocitetur.

B. 248 in margine *Stapula quid?* Stapula autem vox barbara, & Latinis auribus auia, purè puteq. Gallicae originis creditur, qua significatur privilegium beneficiariae vrbi collatu(m), sistendi & ab instituto cursu retrahe(n)di merces exoticas, quas negotiator importat, vt nimirum eo loco stabulentur (si ad vocis originem alludere licet) ac conuiescant, quo venum prostituuntur quauis tandem conditione, nisi damnosam venditionem caussatus, vel meliorem aliunde lucri auram...

B. 217 in margine *Phallus.* *Phallum* Hollandiae quoque proprium, dum virilis membri rudimentum exprimere per se illa conatur... *dixisse voluam...* Haec volua, quae vernaculo idiomate à rotunda, quam prae se fert, forma, VNGERS EIJEREN/ hoc est, *Manium siue daemonum oua, alij bufonum oua nuncupant...* fungo...

VERNEN OFT VERNIGHER. J. VERENT (613). *vulgò Vernus. i. veteranus dicitur Germanis. hinc Vernulphus, q. d. veteranum auxilium. Adr. lun.* (niet in K2).

WÆGHE-SCHOT (644). Lignum scrinarium....., *Cornelio Aurelio: lignum(m) vndulatum: maris crispantis vndas imitans, Adr. lunio. sax. wagenschot. Beccano dicitur lignum...* (de uitleg uit Jun. niet in K2).

WIJCK (668). Sinus maris, litus curuum, maris flexus. *B. Rhenan. & Statio segura, vbi coniunctoribus aedificiis habitatur. Adr. lun. & Sinus excurrens fluminis, stagni, aut maris. Andr. Altham...* (niet in K2).

[VAELEN HENGST. (574) Equus valius. *Adr. lun.* (niet in K2).

B. 402 in margine *Vernulphus*. Vernulphus... vox aute(m) sonat veteranum auxiliatore(m): VERNUM enim obsoletu(m) dicunt Germani.

B. 221: omnia atria & cubilia (quae fermè constant intestina materia è ligno, vt ita dicam, vndulato, hoc est, crispantes maris vndas imitante) mirifico luxu & apparatu gaudent exornare.

B. 306 in margine *Vicus quid?* vicus, patria lingua WICK/ vel WIJCK /etymi occasionem dedit. in quo Germanos falli video, qui vocem hanc pro sinu maris interpretantur, quum aliud non significat, quàm perfugium & stationem securitati dicatam, vbi coniunctoribus aedificijs habitabant, qui commune periculum depulsum volebant... Vgl. B. 357 over B. Rhenanus en de naam der Ingeuones = Vigaeuones: volens ea voce significari accolat sinus maris, à WIJCK siue WIG/ qua sinus maris fluuijûe, vti nobis approbare e Saxonica lingua conatur, denotetur.

B. 396 Alioqui Theudericum Gothum cognomento Valamirum nuncupatum legimus, quòd equa vala vteretur.]

Het valt licht twee groepen te onderscheiden. In elf gevallen is het trefwoord reeds in de uitgave van 1588 te vinden en wordt in 1599 de bestaande tekst uit Junius' Batavia aangevuld. Dit geldt in de meest letterlijke zin voor *gheld* en *schuld-heys*: Junius' tekst volgt hier in zeer licht gewijzigde vorm op de interpretamenta van 1588. Bij *drol*, *stapel* en *schoud-beet* onderging de voorhanden tekst een lichte wijziging, doordat een paar woorden of uitdrukkingen eraan toegevoegd werden; hun herkomst is moeilijk te achterhalen. Bij *schoud-beet* ontsprong deze nieuwe zin misschien aan het etymologizerend brein van Kiliaan zelf, die zo de verbinding kon maken tussen het reeds bestaande en de passage uit Junius die hij het opnemen waard achtte. Het is duidelijk dat *schuld-heys*, dat pas in de derde uitgave in het lemma *schoud-beet* opgenomen werd, doch in de tweede druk reeds als zelfstandig trefwoord optrad, onder invloed van Junius' Batavia die plaats kreeg. Bij *stapel* wordt de tekst van 1588 voorzien van de naam van de geëxcerpeerde bron (*Lud. Guiccardin.*). Dit citaat uit Guiccard. wordt met één woord (*coria*) aangevuld, terwijl *stapel* zelf een nieuwe vertaling krijgt: *Emporium*. Deze

komt zeer waarschijnlijk uit Jac. Marchantius' *Flandria* (Antwerpen, Plantin, 1596), waar men blz. 122 leest : *Emporij, quod Stapulam vocant*. Marchantius gebruikte hier Junius' werk ! Van de korte Latijnse verklaringen bij *schocke*, dat Kiliaan aanvanke-lijk alleen maar Fries heet, blijft slechts *cespes stercorarius* (uit *cespes stercorius* !) over ; deze uitdrukking wordt verklaard door Junius' uitvoerige beschrijving, het woord zelf wordt nu ook Hollands genoemd. Bij *mout*, *polder*, *schepenen* en *waeghe-schot* zijn de ontleningen uit de Batavia slechts een deel van het nieuwe in de derde uitgave, dat o.a. anderstalige equivalenten, nieuwe verklaringen e.d.m. bevat. Het geval *Hans* verdient speciale aandacht. Niets laat veronderstellen dat Kiliaan *hansen* met de betekenis « *Magnates, optimates* », die Junius als hem uit Holland bekend voorstelt en die waarschijnlijk slechts in de uitdrukking *Groote hansen* voorkomt, kende. Onder de indruk van Junius' verklaring, die op een bekende plaats uit Jordanes berust, scheidde hij *Hans* en *Groote hansen* en stelde een nieuw lemma *Hans. Antecellens...* voorop, waardoor het epitheton *groot* in *Groote hansen* overbodig werd. Uit *Groote hansen* (1588) en *Ansi-Hansi* (Junius) werd dus een nieuw enkelvoud *Hans* geabstraheerd, dat op gelijke voet staat met *Hans. Socius, collega* en waaraan Junius' uitleg werd toegevoegd.

De overige woorden ontbreken in de tweede uitgave. Op één uitzondering na (*vaelen hengst*, een twijfelachtig geval) komen ze alle in de Batavia hetzij in een Nederlandse hetzij in een gelatinizeerde vorm (*mereminnas, kaeydijckos, sorus*) voor. *Mereminnas* geeft na *maer-minne* aanleiding tot een geheel nieuw trefwoord *maer-minnen* (in het meervoud !) met Junius' verklaring en het Engelse *marmayde*. *Kaeydijckos* is verantwoordelijk voor het opnemen van de vorm met *y* (*kaey-dijck*) in het lemma *kaedijck* en voor het afzonderlijk artikel *kaey-dijcken* (let op het meervoud !), waardoor het artikel *kae-dijck* uit het woordenboek van 1588 als het ware in tweeën gesplitst wordt : het eerste deel vormt in 1599 het artikel *kae-dijck/ kaey-dijck*, het tweede wordt met het trefwoord *kae-dijck* onmiddellijk achter de aan Junius ontleende tekst geplaatst en vermeldt ditmaal ook de gebruikte bron (*H. Frisius*). Wat *sore* betreft, stelde Kiliaan waarschijnlijk onder invloed van *sorus* bij Junius en van het betekenisverwante bijvoeglijk naamwoord *sore/ saore* als lemma een zelfgesmeed woord *sore* voorop. Het staat immers vast dat Kiliaan alleen op gezag van Junius in zijn woordenboek woorden heeft opgenomen die in het Nederlands ofwel nooit bestaan ofwel de aangegeven betekenis nooit gehad hebben : *a, dam, drecht, gruyte, gouw*.

Zijn woordenboek krijgt daardoor een bedenkelijke waarde, die aan alle gebruikers de grootste omzichtigheid en veel kritische zin oplegt. Wij halen alleen de zojuist genoemde woorden aan, omdat zowel uit hun vorm als uit de gegeven verklaringen, wier tekst zich met die van de Batavia dekt, blijkt, dat deze artikels geheel op Junius berusten. Dit is klaarblijkelijk ook het geval met *nieten*, *nieten/neeten*, *pluym-grauen*, *pontsen* en *silt-sout*. De verklaring van *wijck* die Kiliaan in de Batavia vond, zal wel aanleiding ertoe geweest zijn, dit woord in het Etymologicum op te nemen en bij de tekst van Junius enkele andere verklaringen te voegen (vgl. de kritiek op Beatus Rhenanus!).

De vergelijking van Kiliaans tekst met die van Junius toont dat de geleerde korrektor uit Plantins drukkerij betrekkelijk vrij omspringt met de taal en de uitdrukkingwijze van zijn bron. Soms wordt alleen maar één letter of één woord veranderd (*crispantes* > *crispantis* i.v. *waegbe-schot*, *fossae* > *fossa* i.v. *gouw*, *quod* > *qui* i.v. *schuld-heys*, *nuncupare* > *dicere* i.v. *drol*); elders ondergaat de konstruktie groter wijzigingen (*statio securae* < *stationem securitati dicatam* i.v. *wijck*, *maris deliciae siue maris nymphae* < *maris delitias nymphasque* i.v. *maer-minnen*); op andere plaatsen arrangeert Kiliaan de tekst nogal zelfstandig door omzettingen en veranderingen van de zinsbouw (*nieten/neeten*, *pontsen*), terwijl hij ook vaak zijn bron resumeert of resumerend bewerkt (*schepenen*, *dam*, *drecht*) of stukken en zinnen die op verschillende plaatsen van het boek of van de bladzijde staan, in één artikel versmelt, zonder met de oorspronkelijke plaats van de delen rekening te houden (*drecht*, *gruyt-gheld*, *hans*).

Dit alles maakt het niet onwaarschijnlijk dat ook zulke artikels, waarvan wel het Nederlandse lemma maar niet geheel de Latijnse verklaring bij Junius terug te vinden zijn, toch alleen aan Junius hun ontstaan kunnen te danken hebben. Kiliaan zou dan zelf verantwoordelijk zijn voor de niet-verklaarde bijvoegsels. Met het mogelijk gebruik van nog andere, ons thans onbekende bronnen moet echter steeds rekening gehouden worden. Alleen het toeval en een bijna bovenmenselijke speurzinn kunnen hier de oplossing brengen en zekerheid verschaffen. Men heeft immers niet altijd het geluk dat Kiliaan zelf op de tweede bron wijst, zoals dit bij *gruyte* het geval is. *Viridis lenticula anatis gratissima*, dat ook uit Kiliaans pen kon gevloeid zijn, komt immers uit Jac. Marchantius' *Flandria*, bl. 122: *gruta, quae viridis lenticula est anatis gratissima*. Marchantius parafraseert hier Junius, zodat het artikel *gruyte* en dus ook de vreemde betekenis

« kroos » tenslotte toch volledig op Junius teruggaan³. In *Katte* versmelt Kiliaan waarschijnlijk twee verschillende plaatsen uit de Batavia onder toevoeging van een eigen verklaring. Uit het werk van Junius stamt zonder twijfel de vermelding *cimb(ricum)* na *bren*, een woord dat in het Nederlands onbekend blijkt; *exploratoria* en *cornuta* blijven zonder onmiddellijke verklaring, tenzij *cornuta* op een verkeerde lezing van *cono* zou berusten (*cornu* i.pl.v. *cono* en daaruit *cornuta* zoals *cristata* uit *cristis*). *Unghers eyeren* is misschien de zeer gekondenseerde samenvatting van een hele bladzijde uit de Batavia, die zelf een vroeger uitgegeven Commentariolum citeert. Heeft Kiliaan dit boekje gelezen en daaruit *priapeius fungus* gehaald? Het was echter niet zo moeilijk deze uitdrukking zelf uit te vinden. De vermelding *holl(andicum)* na *heym-raed* wijst op Junius en de Batavia als bron; heeft Kiliaan hier geen andere bron gebruikt (wat waarschijnlijk is), dan heeft hij de uitleg over de dijkgraven toegepast op de heemraden, die toch een soort dijkgraven waren. Bij *sore* maakt het verschil *Halec fumatum* (Etymol.)/ *fumo duratum* (Batavia, zó ook in de Nomenclator) minder het probleem uit dan wel het trefwoord zelf, dat als visnaam noch in het Middelnederlands noch in het Nieuwnederlands blijkt voor te komen. De uitgang *-n* bij *drooghen* en *rooden* (*haerinck*), die bij *sore* ontbreekt, wijst erop dat dit laatste niet als epitheton bij *haerinck* is gedacht. Misschien heeft Kiliaan onder invloed van het reeds hoger genoemde adjektief en van Frans-Lat. *sorus* op eigen houtje deze visnaam « geschapen ». Het is niet onmogelijk dat hij zo ook te werk ging om uit germ. *vernum* en Lat.-Duits *vernus* een « Nederlands » woord *vernen* te abstraheren; waar hij echter de bijvorm *vernigher* vandaan haalde, is nog een groter raadsel.

Onder Kiliaans pen ondergingen ook de Nederlandse woorden die hij in zijn bron aantrof, allerlei wijzigingen. Zegt hij immers in het voorbericht niet dat hij de « orthographiam typographis maxime tritam sedulo » zal toepassen? Dit blijkt zeer duidelijk uit zuiver orthografische veranderingen als *brenn* > *bren*, *catte* > *katte*, (*schultheys* > *schuld-beys*), *gruytgelt* > *gruytgheld*, *gelt*, *gelten* > *gheld*, *ghelden*, *ungers eijeren* > *unghers eyeren*, *nyten* > *nieten*, *heymraedt* > *heym-raed*. Een aanpassing aan het Brabants dialect (« communem Brabanticae sermonis dialectum ») is

(3) In zijn uitgave van Joos Lambrechts Woordenboek wees Prof. Dr. Verdeijen reeds op Marchantius als bron. Het zou zeker de moeite lonen alle plaatsen waar Kiliaan Marchantius als bron aanhaalt, met het origineel te vergelijken om daarna alle « Nederlandse » woorden uit de Flandria in Kiliaans werk op te sporen en te onderzoeken wat uit dit boek overgenomen werd.

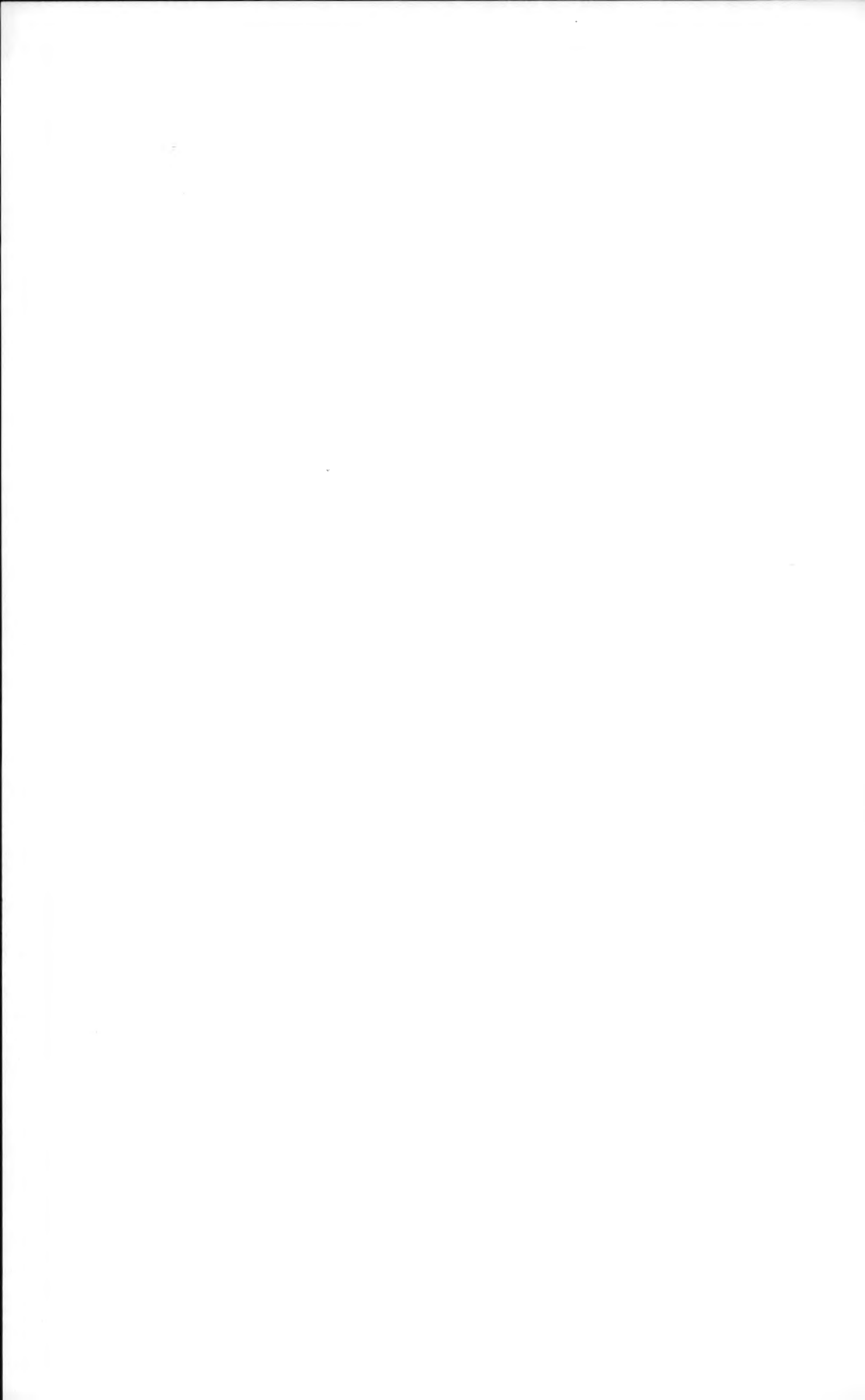
wel de vorm *neeten* naast *nieten* (uit *nyten*) ; immers, toen hij aan de Nomenclator de naam van de eendensoort *smiente* (als typisch Hollands) ontleende en in zijn boek opnam, wijzigde hij hem tot *smeente*, daar blijkbaar in zijn opvatting aan een Holl. *ie* een Brab. *ee* beantwoordt. Een etymologizerende schrijfwijze menen wij in de vorm *pontsenden* naast *pontsennen* (*munuscula mittere*) te onderkennen, terwijl de Dritte im Bunde (*pontsen*), die de rij opent, misschien een fonetische aansluiting wil zijn bij het onmiddellijk voorafgaande lemma *pontsen/puntisen/ponssen. Punctim effigiare...* Kiliaan kan dit woord natuurlijk ook in een andere bron gevonden of door een mondelinge navraag gekend hebben. Vermelden wij tenslotte nog *maer-minnen*, *kaey-dijcken*, *sore*, *vernen* en de merkwaardige vorm *vernigher* (met *-er*!).

In de Batavia kon Kiliaan niet alleen nieuwe woorden, hem onbekende betekenissen en allerhande interessante verklaringen vinden, hij kwam er ook voor verschijnselen te staan, op wier typisch Hollands karakter Junius niet naliet de aandacht te vestigen. Hij voorzag dan ook *heym-raed*, *nieten*, *nieten/neeten*, *pontsen*, *schoeke* en *unghers eyeren* van de vermelding *hol(landicum)*. De tekst na *pluym-grauen* bewijst dat hij dit woord eveneens als Hollands beschouwt. Junius moet dus als bron voor deze dialektische aanduidingen evenals voor het *fland.* na *gruyte* en het *cimbr.* na *bren* aangezien worden. Dat Kiliaan de Hoornse arts niet in alles volgde, blijkt uit de behandeling van *gouw*, dat niet als Cimbrisch wordt gekenmerkt.

Deze uitvoerige vergelijking van de plaatsens, door Kiliaan zelf als ontleningen uit de Batavia vermeld, met hun bron, zal toelaten de invloed van dit voor hem zo interessante boek ook elders, waar Junius naam niet vernoemd wordt, te onderzoeken. Intussen zagen wij Kiliaan aan het werk : wij volgden hem bij het bewerken en exciperen van zijn bron ; wij zagen hoe hij nieuwe lemma's inschuift, artikels wijzigt, aanvult en omwerkt ; wij begrijpen beter waarom hij zijn derde uitgave *Etymologicum* noemt en staan kritischer tegenover zijn trefwoorden, de vermelde betekenissen en de dialektologische aanduidingen⁴. Vaak

(4) Andere vorsers, die zich voor ons met Kiliaans bronnen hebben bezig gehouden, hebben reeds op deze verschijnselen gewezen. Het ligt dus geenszins in onze bedoeling hun werk te negeren of het onze op te schroeven. Wij zijn echter ervan overtuigd dat alleen door de systematische vergelijking van Kiliaans woordenboeken met de door hem gebruikte bronnen (vgl. zijn bronnenlijst) de grondslag kan gelegd worden voor de zo noodwendige ernstige kritiek. Wij zijn ons ook van het relatieve van onze onderzoekingen en bevindingen bewust en wij verwachten dat allerhande vormen en uitdrukkingen, waarvoor wij nu geen verklaring vinden, later waarschijnlijk door het gebruik van een ons nu onbekende bron zullen verklaard worden.

leidt de kritiek van zijn werk naar de kritiek van de gebruikte bron. Een tipje van de sluier die over zijn werkwijze hangt, wordt opgelicht, wanneer wij konstateren dat het hem mogelijk is, citaten die in de tweede uitgave zonder de naam van de schrijver gedrukt werden, niet alleen aan te vullen (*coria* i.v. *stapel*) doch ook van de auteursnaam te voorzien (*stapel* : L. Giuccardin., *kae-dijck* : H. Frisius). Onze geleerde en vlijtige woordenboekmaker bewaarde dus gedurende vele jaren angstvallig zijn materiaal, dat hij overigens in de tweede uitgave niet integraal had gedrukt, en vergat niet de herkomst ervan nauwkeurig te noteren. Op welke wijze en waarop hij zijn aantekeningen maakte, hoe hij ze rangschikte en bewaarde is niet bekend. Hij kon echter steeds gemakkelijk terugvinden wat hij zocht. Vermelden we nog het feit dat Kiliaan in het bekende door hem zelf persoonlijk aangevulde exemplaar van het Dictionarium van 1588 ergens in de rand noteerde *dam. Emissarium... admittitur. Adr. Iun.* ; in de derde uitgave (1599) werd deze tekst echter aangevuld met namen van Hollandse steden op *-dam* in de volgorde waarin ze in de Batavia voorkomen. In dit geval heeft hij dit boek blijkbaar tweemaal gebruikt.

PIGNORA IMPERII

De goddelijke symbolen van het Romeinse Rijk

DOOR

DR. M. VAN DOREN, aspirant N.F.W.O.
lid der Maatschappij

Tot het religieuze denken met het kenmerkende principe der participatie¹ behoort ook het ruim verspreide geloof dat het bestaan van een enkeling of een gemeenschap op een bijzondere wijze samenhangt met bepaalde voorwerpen. Bij de Grieken is voor het eerste geval reeds een goed voorbeeld aan te stippen in de tak der legende van Meleagros, waarin diens dood intreedt nadat Althaia het houtblok, waaraan zijn leven verbonden was, in het vuur geworpen heeft². Het verhaal van het lot der stad Megara, dat gehecht was aan het purperen haar van koning Nisos, is typisch voor de tweede groep: toen Minos de stad belegerde trok Nisos' dochter Skylla, in liefde ontstoken voor de Kretensische koning, het haar van haar vader uit en veroorzaakte alzo de ondergang van haar stad³. Het beroemdste voorbeeld is ongetwijfeld Troje, dat volgens de versie van Apollodoros' Epitome⁴ slechts kon ingenomen worden indien de Grieken het gebeente van Pelops konden bemachtigen, als Neoptolemos aan de kant streed der Grieken, en zo dezen er in slaagden het Palladium buit te maken.

Zulke voorwerpen, waarvan de bijzondere eraan toegekende waarde aan de bezitter het behoud verzekerde van een bestaande betrekking, hebben de Romeinen *pignora* (panden)⁵ genoemd. In een bekende nota van zijn Aeneis-commentaar (*Scholia Danielis*) somt Servius er zeven op⁶: *Septem fuerunt pignora, quae imperium Romanum tenent: † aius matris deum, quadriga fictilis Veientanorum, cineres Orestis, sceptrum Priami, velum Ilionae,*

(1) G. VAN DER LEEUW, *La religion dans son essence et dans ses manifestations*, 1948, p. 527 e.v.

(2) BACCHYL, V, 94 e.v., R.E. XV, 451 e.v., 477 e.v.

(3) ROSCHER III, 425 e.v.

(4) APOLLOD, *Epi.* V, 8 e.v.

(5) Zie hierover de studie van P. K. GROSS, *Die Unterpfänder der römischen Herrschaft*, 1935, die echter, zoals de auteur zelf (p. 126) aanduidt, in hoofdzaak opgevat is als een bijdrage tot de geschiedenis der vroegste tijden van Rome, tot dewelke het geloof aan de *pignora* opklimt.

(6) SERV., *Aen.* VII, 188. Voor † *aius* neemt men meestal *acus* aan.

palladium, ancilia. Voorzeker berust het getal zeven alleen op speculatieve beschouwingen, waar blijft evenwel dat de menigvuldigheid kenmerkend is voor de Romeinse rijkspanden. Merkwaardig is bovendien dat zowel het vuur van Vesta als de tempel van Jupiter Optimus Maximus in de opsomming ontbreken, alhoewel deze beide godheden bij uitstek de heilige beschermers van de Romeinse Staat geweest zijn.

Wat nu wel meest opvalt, is, dat deze Romeinse *pignora* voor het grootste deel van vreemde herkomst zijn. Doch, zoals bij vele bestanddelen van de Romeinse godsdienst ligt het eigenaardige weer in de *vorm* die de Romeinen hebben weten te geven aan de vreemde elementen en in de wijze waarop zij deze ingeschakeld hebben in het eigen staatsverband⁷. Het doel van volgende uiteenzetting is aan te tonen hoe de Romeinen het begrip *pignora* ontwikkeld en omgevormd hebben in functie van de staatsidee tot symbolen van de goddelijke bescherming van het Rijk.

Afgezien nu van de as van Orestes en van de uit Phrygië overgebrachte Magna Mater, waarover later, bestaan de Romeinse rijkspanden vooreerst uit Etruskisch leengoed: Etruskisch van oorsprong waren immers het vierspan van Veii en de tempel van Jupiter Optimus Maximus, en nochtans is dit Capitolijnse heiligdom gedurende eeuwen, naast het Forum, één der twee religieuze hoofdcentra van de Romeinse Republiek geweest⁸. Aan deze tempel van Jupiter waren de betekenisvolle legenden verbonden van het vierspan, van het ongeschonden mensenhoofd, van Terminus en Juventas, daar ook werden de Sibyllijnse boeken bewaard, die de grootheid van het Romeinse Rijk bewerkten. Trojaans van oorsprong waren het Palladium, de scepter van Priamos en de sluier van Iliona. Ingeschakeld in de Trojaanse afstammingslegende vormden ze echter zo'n nauwe eenheid met Rome, dat ook Magna Mater⁹ en zelfs Vesta door de Romeinen in het Trojaanse verband voorgesteld werden: Vesta is ook *Iliaca* of *Troiaca* en beschermt het Rijk door haar *Iliacis ignibus*¹⁰, terwijl in haar ronde tempel op het Forum tevens het Trojaanse Palladium en wellicht ook de andere uit Troje afkomstige *pignora* aanwezig zijn¹¹. Capitolium en Forum, met zoveel vreemde ele-

(7) F. ALTHEIM, *Römische Religionsgeschichte I*, 1951, p. 11, p. 318.

(8) P. LAMBRECHTS, *Vesta, Latomus* 1946, p. 326.

(9) P. LAMBRECHTS, *Cybèle, divinité étrangère ou nationale?* Bull. Soc. royale belge d'Anthrop. et Préhist., 1951, p. 50 e.v.

(10) PROP. IV, 4, 69; OVID. *Met.* XV, 730; *Fasti* III, 29; enz.

(11) vgl. A. BRELICH, *Vesta*, 1949, p. 8 e.v.; P. LAMBRECHTS, *Over Aard en Betekenis van Vesta*, Med. Kon. Vl. Acad. nr 7, 1950, p. 5.

menten, zijn zozeer de uitdrukking geworden van de Romeinse staat, dat die uitheemse oorsprong uit het bewustzijn verdrongen werd.

Bij de wijzigingen van het religieuze middenpunt van Rome zijn de *pignora* ook van plaats veranderd, wat voorzeker wijst op hun grote betekenis. De politiek van Caesar en Augustus had tot doel het belang van de plaatsen, waarmede de Romeinse republiek zo nauw verbonden was geweest, te verminderen ten voordele van andere centra. Het Romeinse Forum werd in de schaduw gesteld door het Forum Iulium van Caesar met de tempel van Venus Genetrix, stammoeder van het Julische geslacht en door het Forum Augustum met de tempel van Mars Ultor¹². Augustus wilde de Palatijn tot het voornaamste religieuze centrum van Rome maken¹³, richtte daar een prachtige tempel op voor Apollo, en deed de Sibyllijnse boeken ernaar overbrengen. Op de Palatijn stichtte Augustus bovendien een nieuwe tempel van Vesta die verbonden was met zijn paleis en waarin zich zeer waarschijnlijk ook een Palladium bevond¹⁴. Toen Augustus op de Palatijn eveneens het heiligdom van Magna Mater heropbouwde waren op deze heuvel de meest belangrijke schutsgoden en panden van het Rijk verenigd¹⁵. Tot het uiterste ging twee eeuwen later de hervorming van Heliogabalus. Tot keizer uitgeroepen wilde deze de god van zijn vaderstad als Sol Invictus Elagabal, «de onoverwinnelijke Zon Elagabal», tot middenpunt van de Romeinse staatsdienst maken¹⁶. In de tempel van deze godheid op de Palatijn nabij het keizerlijk paleis deed hij ook het idool van Magna Mater, het vuur van Vesta, het Palladium en de schilden overbrengen¹⁷.

De betekenis der overgenomen vreemde *pignora* hebben de Romeinen geheel uitgebreid. Het Palladium van Troje was evenals de andere Griekse schutsbeelden in de eerste plaats het beschermprincipe van één enkele stad. Deze beperkte werkingssfeer heeft te Rome een geweldige uitbreiding genomen: het Palladium wordt hier symbool van de wereldheerschappij. Op een munt van Keizer Titus staat Roma afgebeeld die, met de voet op de wereldbol, het Palladium aan de keizer geeft; in de afbeelding van de tronende Roma Aeterna met het Palladium in de handen is dit idool tevens symbool geworden van Rome's eeuwige heer-

(12) G. WISSOWA, *Religion u. Kultus der Römer*, 1912, p. 77-78.

(13) P. LAMBRECHTS, *Auguste et la religion romaine*, Latomus 1947, p. 181 e.v.

(14) GROSS, *o.c.*, p. 88 e.v.; ROSCHER, s.v. *Vesta*, p. 252.

(15) cfr. F. MÜLLER, *Augustus*, Med. Kon. Akad. v. A'dam, 1927, p. 331.

(16) De LEPPER, *De Godsdiensdienst der Rōmeinen*, 1950, p. 186.

(17) *Hist. Aug., Ant. Elag.* III, 4.

schappij¹⁸. Dezelfde betekenissen verkreeg ook de Capitolijnse tempel van Jupiter Optimus Maximus te Rome. In vergelijking met de vroegere beperkte stadsbeschermende functie van die godheid in Etrurië¹⁹ is deze de « Beste en Opperste Jupiter », heerser boven de verschillende plaatselijke schutsgoden en lokale Jupiters van het oude Latium en andere delen van Italië. Ontdaan van alle chtonische kenmerken, mythologie, gentilicische verering en menselijke gedaante²⁰ is hij « zur göttlichen Verkörperung der römischen Staatsidee umgeschaffen »²¹. Door het toevoegen van de legende van Juventas komt de betekenis van het Capitolijnse heiligdom in verband met de idee der onvergankelijkheid van het Romeinse Rijk nog scherper uit²². De uit Pessinonte overgebrachte Cybele, wier stadsbeschermende functie duidelijk uitgebeeld is door de muurkroon, werd eveneens de goddelijke beschermster van het Rijk van Rome en van de blijvende heerschappij²³: zo staat het officieel voor het heil van de staat uitgevoerde Taurobolium in verband met Magna Mater. Ook het uit de hemel gevallen schild van Mars tenslotte gold als symbool van Rome's wereldrijk: *illic fore orbis imperium, ubi illud fuisset*²⁴.

Veelal beschouwen de meeste onderzoekers zoals Deubner en Wissowa²⁵ de *pignora imperii* als overblijfselen van een ouder stadium van de Romeinse godsdienst en stellen ze op één lijn met fetisjen. « Zulke krachtcentra helpen niet slechts de enkeling, maar ook de ambtsdrager, de familie, de staat. Zoals de kracht van de enkeling zich concentreert in de fetisj, zo is de macht van het ambt, de kracht van de familie, een stam, een staat, vaak gebonden aan bepaalde heilige voorwerpen », zo schrijft G. Van der Leeuw²⁶. « Een staatsfetisj vinden we in de Palladion, het kleine Pallasbeeldje, half steen nog, half vrouwenbuste, waarvan het heil van Troje hangt. Wanneer het Palladion geroofd wordt, moet Troje vallen ». De benaming fetisj kan echter moeilijk voor alle Romeinse *pignora* gelden en past helemaal niet bij de ontwikkeling die deze gedurende verschillende eeuwen hebben door- gemaakt. Beter lijkt het derhalve, wat betreft de Romeinse gods-

(18) GROSS, *o.c.*, p. 92 e.v., p. 128.

(19) VITRUV, *De Arch.* I, 7, 1; cfr. SERV., *Aen.* I, 422.

(20) KOCH, *Der römische Juppiter*, p. 121 e.v.

(21) ALTHEIM, *Röm. Relig.* I, p. 174.

(22) cfr. P. LAMBRECHTS, *Het begrip Jeugd in de politieke en godsdienstige hervormingen van Augustus*, Ant. Class. 1948, p. 355 e.v.

(23) vgl. DE LEPPER, *o.c.*, p. 123 e.v.

(24) SERV. *Aen.* 8, 664.

(25) WISSOWA, *o.c.*, p. 32 en 144.

(26) G. VAN DER LEEUW, *Inleid. tot de Phaenomelogie van de Godsdienst*, 1948, p. 22 en 23.

dienst, te spreken van symbolen der goddelijke machten, die zowel beelden of idolen kunnen zijn, als diverse voorwerpen²⁷. De grote betekenis van de goddelijke symbolen bij de Romeinen blijkt o.m. reeds uit de feestelijke optochten naar de toneelvoorstellingen, waarin symbolen (*exuviae*) van de goden en andere draagbare attributen op stoelen gedragen werden, wat het geval was met Jupiter, Minerva, Vesta, Apollo, Neptunus, Divi en Divae²⁸.

De Romeinen stelden voorop dat zij alle volkeren in religio-siteit overtroffen en dat de goden hen daarom beloofd hadden met de wereldheerschappij²⁹. De religieuze politiek streefde er naar door propagandaliteratuur en toneelopvoeringen de voorstelling te doen ingang vinden en te verspreiden dat de goden zelf aan de Romeinen bepaalde voorwerpen hadden geschonken als waarborg voor de beloofde steun en voor de steeds groeiende macht van het Rijk.

Volgens de Sibyllijnse boeken en het orakel van Delphi zou het beeld van de godin Cybele van Pessinonte steun en machtsuitbreiding verschaffen in de tijden van nood vóór het begin der tweede eeuw v. Chr. en in een bepaalde versie³⁰ staat dat dit hulpverlenende beeld van Magna Mater te Pessinonte uit de hemel zou gevallen zijn. Daar nu het bezit ervan een goddelijke waarborg was voor de grootheid van het Imperium, zonden de Romeinen een gezantschap naar koning Attalos. Toen deze weigerde het gevraagde beeld af te staan, beefde de aarde en weerklonk de stem van de godin die uitdrukkelijk bevestigde naar Rome te willen overgebracht worden. Ook de schilden (*ancilia*) waren, evenals het Palladium trouwens, uit de hemel gevallen. Jupiter zelf beloofde aan Numa: «*imperii pignora certa dabo*,»³¹ en liet uit de hemel de *ancilia* neervallen, die de Salii uiterst zorgvuldig in het sacrum van de Regia bewaarden³². Ook het wagenspan van Veii hebben de goden aan de Romeinen gegeven als pand van de opperheerschappij. Dit later toegevoegde motief van de wonderbare goddelijke wilsuiting is duidelijk merkbaar

(27) vgl. G. VAN DER LEEUW, *La religion dans son essence et dans ses manifestations*, p. 441.

(28) LILY ROSS TAYLER, *The Sellisternium and the theatrical pompa*, *Class. Phil.*, 1935, p. 122.

(29) vgl. POLYB. VI, 56; CIC. *De Harusp. resp.* 9, 19; *De Nat. Deor.* 2, 3, 8; 3, 2, 5; VAL. MAX. 1, 8; e.a.

(30) HEROD. I, 11; vgl. E. SCHMIDT, *Kultübertragungen*, R.G.V.V. VIII. Band, 2. H., 1910, p. 5 e.v.

(31) OVID, *Fast.* III, 346; cfr. III, 354; GROSS, *o.c.* p. 101 e.v.

(32) PLATNER-ASHBY, *Topogr. Dict.* p. 441; cfr. L. DELATTE, *Recherches sur quelques fêtes mobiles du calendrier romain*, *Ant. Class.* 1936, p. 403.

in de geschiedenis van het Etruskische wagenspan bij Festus³³. Het oorspronkelijke gegeven is wel het volgende: als versiering voor de tempel van Jupiter Capitolinus was te Veii een aarden wagenspan besteld. Bij het bakken was dit echter zó uitgezet, dat het niet meer kon uit de oven gehaald worden zonder deze open te breken. Dit wonder betekende volgens de ziensers dat de stad, waar het gespan zou zijn, het hoogste gezag zou hebben. Daarop weigerden de Etrusken het aan de Romeinen te leveren, zodat het door een oorlog buitgemaakt is. In dit verhaal werd nu volgende gebeurtenis ingelast: toen de Etrusker Ratumenna op een wedren te Veii de overwinning had behaald, sloegen plots zijn paarden op hol, en hielden niet eerder stil met de wagen dan voor het Capitool te Rome. Door dit wondere teken der goddelijke wilsbeschikking verschrikt, leverden de Etrusken de *quadriga* aan de Romeinen over³⁴! Niet alleen het wagenspan, maar ook de tempel zelf is een *pignus imperii* geweest voor de Romeinen. Om het Capitolijnse heiligdom voor te stellen als door de goden aangewezen borg voor de opperheerschappij van Rome, werd bij het uitkiezen van de bouwplaats voor de nieuwe tempel blijkbaar met opzet de Capitolijn aangeduid door de goddelijke hemeltekens, daar zich hier reeds een kultusplaats voor Terminus bevond. Door vervolgens het ritueel ontwijden van dit gebied als ongeoorloofd voor te stellen, bevestigden de goden op duidelijke wijze dat Jupiter O.M. een welbepaalde standvastigheid zou waarborgen voor Rome³⁵. Immers, «de grenssteen is niet slechts symbool van de grensscheiding: hij scheidt die grenzen en handhaaft die scheiding: daarin openbaart zich zijn macht»³⁶. Wijn Terminus nu in het nieuwe heiligdom werd ingeschakeld, was dit door de goden voorbestemd om aan Rome als opperste bescherming een zeer stabiele macht te verlenen. Door het vinden van een ongeschonden mensenhoofd op de plaats van de grondvestingen van de nieuwe tempel, beoogde men de voorstelling te verspreiden dat de goden bovendien zouden verklaard hebben dat de macht van Rome de hoofdmacht zou worden die blijvend heersen zou over een uitgebreid Rijk³⁷. «Hier is het Capitool, waar weleer na het vinden van een mensenhoofd geantwoord werd, dat op deze plek het hoofd van de wereld en de hoofdplaats van een Rijk zou komen», zegt Camillus in zijn

(33) FESTUS s.v. *Ratumenna*, p. 340-342 L.; cfr. PLUT. Popl. 13.

(34) J. GAGÉ, *Huit recherches sur les origines italiennes et romaines*, 1950, p. 79 e.v.; GROSS, o.c. p. 45 e.v.

(35) J. HUBAUX, *Les grands mythes de Rome*, 1945 p. 49 e.v.

(36) H. WAGENVOORT, *Imperium*, 1941, p. 82.

(37) T. LIV. I, 55; SERV., *Aen.* IX, 446; e.a.

welbekende rede³⁸ na de verwoesting van Rome door de Galliërs, om er op te wijzen dat Rome in feite niet verslagen was geworden vermits het hoofd van het Rijk, het Capitolijnse heiligdom, stand had gehouden. Door de goddelijke tekens was deze tempel immers ook een rijkspand, zoals Tacitus expliciet bevestigt³⁹: « *Sedem Iovis Optimi Maximi, auspicato a majoribus pignus imperii conditam...* »

Tegenover het religieuze denken, dat aan de goddelijke machten of hun symbolen het behoud verbonden acht van de heerschappij van het Rijk, staat het rationeel denken, dat het heil van de staat verzekerd acht door een of ander persoon wiens eigenschappen en voortreffelijk beleid de welstand van het Rijk in de hand werken. Cicero schrijft dat Pompejus en hij als 't ware de panden van de staat leken te zijn: « *ut nos duo quasi pignora rei p. retinere videremur* »⁴⁰. Hoe de Romeinen deze beide stromingen hebben weten te verbinden, blijkt uit een nadere ontleding van de assimilaties van Augustus en Livia met de goddelijke bescherm-principes van Rome.

Herhaalde malen is Livia met Vesta vereenzelvigd: als zodanig heeft Ovidius haar verheerlijkt, terwijl de inscripties hiervan eveneens de bevestiging leveren⁴¹. Ook onder de gedaante van Cybele, die in de godsdienstige politiek van Augustus zo'n bijzondere plaats inneemt, wordt Livia voorgesteld met de kenmerkende attributen van deze godin: tympanon, korenaren en muurkroon. Doch het belangrijkste is voorzeker de voorstelling waarin Livia als Vesta-Cybele op de rechterhand het borstbeeld houdt van de overleden vergoddelijkte Augustus, juist zoals Vesta herhaaldelijk afgebeeld wordt met het Palladium op de hand. De betekenis hiervan is duidelijk: Augustus gaat hier door als een nieuw Palladium van het Romeinse Rijk⁴²! Eén der voornaamste goden ten slotte in Augustus' religieuze politiek was daarnevens Mars. « Mars, de god van zijn geslacht, werd door hem als Mars Ultor, de wreker van Caesar, geëerd... »⁴³. Deze wraak vermeldt Augustus zelf in zijn politiek testament als een belangrijke daad⁴⁴, en voor Mars Ultor richtte hij twee tempels op⁴⁵. Pausanias nu bericht,

(38) T. Liv. V, 54, 7; cfr. HUBAUX, *o.c.*, p. 30-31.

(39) Tac. *Hist.* III, 72.

(40) Cic. *Att.* I, 19, 3.

(41) K. ALLEN, *The Fasti of Ovid and the Augustan Propaganda*, Am. Journ. Phil. 43, 1922, p. 250-266; G. GREYER, *Livia and the Roman Imperial Cult*, Am. Journ. Phil. 1946 p. 242 e.v.

(42) P. LAMBRECHTS, *Livie-Cybèle, La nouvelle Cléo*, 1952, p. 251 e.v.

(43) DE LEPPER, *o.c.*, p. 128.

(44) *Res Gestae*, 2.

(45) WISSOWA, *o.c.*, p. 146 e.v.; PLATNER-ASBY, *o.c.*, p. 329.

dat vóór de ingang van het Heraeum nabij Mycene een standbeeld stond van Orestes, waaronder de naam van Augustus te lezen was⁴⁶. De bedoeling hiervan is dezelfde: daar Orestes zijn vader had gewroken is Augustus door die gelijkaardige daad als 't ware een nieuwe Orestes geworden, en is hij onder diens gedaante voorgesteld⁴⁷, als nieuwe belichaming van één der *pignora* van van het Romeinse Rijk.

(46) PAUS. II, 17, 3.

(47) vgl. BACHOFEN, *Die Sage von Tanaquil*, Ges. Werke VI, p. 37, p. 343.

DIALECTGEOGRAFIE EN ARCHIEF

DOOR

DR. V. VERSTEGEN OFM
lid der Maatschappij.

Meermalen werd er gewezen op het groot belang voor de taalstudie van het onderzoek van de taal uit oude bronnen en dan niet meer uit literaire teksten maar wel uit gewone archiefstukken. Hierin verwacht men de ware volkstaal aan te treffen. We hebben dan een aantal archiefstukken onderzocht met het oog op de taal en willen onze bevindingen hier meedelen. Vooraf moeten we enkele inlichtingen geven over het archief zelf. Al onze gegevens komen uit het archief van de stad Lokeren, dat op een uitzondering na, slechts opklimt tot het midden van de zestiende eeuw. Lokeren was een van de keurdorpen van het Land van Waas en volgens de keure van het land kwam het aan de hoogbaljuw en de hoofdschepenen van het land toe de minderwetten in de keurdorpen aan te stellen. Deze bestonden voor elke schepenbank uit zeven schepenen waarvan er een de functie van klerk of griffier uitoefende. Deze schreef alle stukken die van de schepenbank uitgingen. Dit was het algemeen gebruik volgens de traditie zoals duidelijk blijkt uit de stukken van een geschil dat in 1613 hieromtrent was ontstaan en zoals bevestigd wordt door de stukken uit het archief van Lokeren. In vermeld jaar echter hadden de heren Raden van de Fiscale Raad besloten het ambt van griffier bij de minderwetten publiek te verpachten. Hiertegen komt er verzet van de minderwetten die daarin gesteund worden door het hoofdcollege van het land van Waas. Het conflict wordt in 1620 beslecht door een decreet van de Aarts-heretogen. Hierbij wordt aan de hoogbaljuw en de hoofdschepenen toegestaan het oude gebruik voort te zetten om zelf de schepenen te benoemen alsook de griffier, maar deze zal gekozen worden buiten het schepencollege. Voor deze gunst zal het Land van Waas een som van 10000 lb betalen. De bediening van griffier wordt dus een afzonderlijk ambt en dit moet zeer goed zijn betaald geworden. We zien immers dat te Lokeren de griffiers meestal geen gewone burgers meer zijn maar tot de lagere adel behoren. Zo werd in 1621 Guilliam Van der Sare, schildknaap, tot griffier aangesteld. In 1624 kreeg hij ditzelfde ambt bij het hoofdcollege van het land en in 1654 werd hij zelf hoofdsche-

pene. Hij werd te Lokeren opgevolgd door Meester Daniel De Bosschere, die blijft tot 1634 wanneer in zijn plaats treedt George Godart, heer van Bistelles, commis van het Land van Waas en erfachtig meier van Moerbeke. In 1652 moet hij zijn ambt neerleggen en dan krijgen we een paar Lokeraars tot griffier nl. Cornelis van Doorslaer tot in 1665 en Gillis de Smet tot op het einde van de eeuw. Opvolger is Meester François Zaman, advocaat, die in 1723 vervangen wordt door Adr. Geeraerd de Clercq, heer van Hurtebise. In 1731 komt in zijn plaats Jonker A.F.J. de Castro, heer van Sombeke, die aanblijft tot ongeveer het einde van het Oud Regiem. De griffiers zijn dus over het algemeen vreemdelingen die natuurlijk wel te Lokeren komen wonen. Het zijn ontwikkelde mannen die bijgevolg niet meer de gewone volkstaal schrijven. Zij doen echter niet het schrijfwerk zelf; zij mochten klerken aanstellen en betalen waarvan ons echter de namen meestal onbekend blijven. Wij moeten veronderstellen dat die klerken toch ook een zekere ontwikkeling hebben gehad, zoals ook de vroegere schepenen die het ambt van klerk of griffier uitoefenden. Men koos diegene van de schepenen die bekwaam was tot het werk. En dat dit een ontwikkeld man was, blijkt duidelijk uit het oudste register van Staten van goederen (1582-1597) dat we bezitten. Het werd vanaf f. 63v tot 210v geschreven door een hand nl. van Jacques de Bosschere uitgenomen een paar bladzijden die door een ander werden geschreven. Welnu de spelling van de namen, persoons- en plaatsnamen, is altijd dezelfde en werd dus gelijk gemaakt. We weten voldoende hoe die spelling kan afwijkingen vertonen bij dezelfde schrijver en zelfs in één stuk waarin een persoon wordt genoemd en die dan zelf zijn handtekening eronder plaatst. Jacques de Bosschere heeft bijgevolg een vaste spelling gebruikt. Het tegenbewijs vinden we in de bladzijden die hij niet zelf heeft geschreven, hierin treffen we dezelfde familienamen aan met afwijkende spellingen.

Verder moet er nog worden op gewezen dat de griffier alle officiële stukken mocht of moest opstellen. Hij schrijft dus alles of ongeveer alles dat een officieel karakter heeft, zo de rekeningen van de parochie of gemeente, van de kerk, van de armentafel en van de wezen. Dit was zo de gewoonte en later zelfs een wettelijke bepaling: in 1698 hadden de griffiers van de keurdorpen van het Land van Waas een rekest gericht tot het hoofdbestuur waarin ze vragen dat zij alleen, met uitsluiting van alle anderen, bedoelde rekeningen mogen « stellen », opmaken en schrijven. Bij apostille werd hen dit toegestaan. Het stellen van de rekeningen moest speciaal vergoed worden volgens een vastgesteld tarief per blad.

Uit het voorgaande blijkt dat wij de echte volkstaal niet moeten gaan zoeken in het archief in zover het uitgaat van een officiële instantie. De griffier of zijn klerk heeft alles op zijn eigen manier gespeld en geschreven. Dit geldt zeker voor de zaken die hij rechtstreeks heeft genoteerd en voor de stukken die hij heeft geregistreerd zoals contracten, staten van goed, wezenrekeningen enz. Er kan onderzocht worden in hoever de oorspronkelijke stukken, waarvan er een aantal bewaard bleven, afwijken van de registratie, wanneer die oorspronkelijke stukken ook weer niet door dezelfde griffier werden geschreven. De echte volkstaal vinden we in andere stukken die slechts toevallig bewaard bleven als kwijtbrieven en allerlei aanvragen. Dit zijn over het algemeen slechts kleine documenten die bijgevolg niet veel taalmateriaal opleveren. De interpretatie ervan is niet altijd gemakkelijk: er moet worden rekening gehouden met de onhandigheid van de schrijvers die dikwijls slechts met veel moeite konden schrijven en een gans eigen spelling hebben gebruikt.

De vraag kan dan wel gesteld worden of de officiële stukken waardeloos zijn voor de taalstudie. In het geheel niet. Al kunnen zij niet altijd of zelfs gewoonlijk niet dienen om de uitspraak vast te stellen, zij zijn dan toch ene zeer rijke bron van woordenmateriaal en het is in dit opzicht dat we ze onderzocht hebben. Wij hebben ons beperkt bij de kerkrekeningen tussen 1577 en 1609 in zover die voorhanden zijn en bij de Staten van Goed van 1582 tot 1609¹. Deze Staten van goed of de twee oudste banden waarin ze werden geregistreerd zijn zeer zwaarwichtige delen: het eerste van 392 en het andere van 482 folia. Hierin wordt een massa materiaal meegedeeld: wij krijgen de opsomming van alle goederen, roerende en onroerende die in het sterfhuis worden aangetroffen samen met alle «schulden van bate en van commere of achterdeele» die er op betrekking hebben. Daar de «meuble goeden en catheylen» dikwijls publiek werden verkocht of stuk voor stuk naar hun waarde «gepresen ende geestimeert», hebben we zeer lange opsommingen van al wat er in of rond het huis kan gevonden worden.

Eerst nog een woord over de schrijvers van de onderzochte stukken. De kerkrekeningen werden vanaf 1591 geschreven door Lieven Dierix en de Staten van goed van fol. 63 tot 210v van nr 1 en van 1 tot 225 van nr 2 door Jaques de Bosschere; de rest heeft hij voor een deel zelf geschreven, voor een deel gecollationeerd met de oorspronkelijk stukken gelijk blijkt uit zijn ver-

(1) Stadsarchief, Lokeren, nr 1, 2 Staten van goed; 325, 326, 328 Kerkrekeningen.

klaring en handtekening onder vele staten en uit correcties die hij heeft aangebracht. We zijn nog niet in de tijd dat de griffier een speciale ambtenaar was en onze twee schrijvers zijn inwoners van Lokeren en er eigenaar van huizen en gronden. Dat wil echter niet zeggen dat zij de volkstaal van Lokeren schrijven. Zoals boven reeds werd gezegd, is J. de Bosschere een ontwikkeld man, L. Dierix schijnt dit minder; bij hem treffen wij veel afwijkingen aan in zijn spelling.

Het is op de eerste plaats voor het woordgebruik dat we de stukken onderzocht hebben, nochtans willen we vooraf enkele klankverschijnselen bespreken zoals ze uit die teksten blijken. Berst de diftongering van *î* en *û*. Omstreeks 1600 moet te Lokeren nog geen diftongering hebben plaats gehad. Regelmatig wordt er *u* of *uu* gespeld: *huuze, uut, gebruucken, bruloften, musevalle, snuutdoucken, vunthuue*. Hiertegenover wel enkele keren *huyve* en gewoonlijk *cruyden* of *cruyene* en altijd *suyd* en *cuype*. Hoe moeten deze laatste vormen geïnterpreteerd? Het teken *y* zonder stipjes heeft de waarde van *i*. Daaraan kan niet getwijfeld worden in de vele gevallen waarin het voorkomt in onbeklemtoonde syllabe b.v. *zettyngben, bernynghout* of in een woord als *nyet*. Gewoonlijk wordt het insgelijks gebruikt in de tweeklank *ei* b.v. *waerheyt, hey, bouchey, veynster, Heyndrick*. Maar dit teken wordt ook gebruikt voor de *î*: *vyf, lyfve, prysen, rypelick, (ter)tyt, zyn, termyn, scriyven, ghelyck, bevruden, dozyn, smyten, lywaet, lyzaed* en in namen als *Cathelyne, Christyne*. Deze woorden moeten waarschijnlijk wel met *î* worden gelezen en wordt er geen tweeklank weergegeven. Hoe moeten we dan de vormen *suyt* en *cuypen* interpreteren met de talrijke dubbelvormen van de familienamen als *de Bruuckere, de Bruyckere; de Brune, de Bruyne; van Brussel, van Bruyssel; van Bunder, van Buynder; de Duckere, de Duyckere; de Gruutere, de Gruytere; de Ruusschere, sRuyschers, Spruut, Spruyte* en de voornamen *Hubrecht, Huybrecht; Luuck, Luyck*? Is dit eenvoudig een spellingstraditie, een schrijfwijze die we ook reeds aantreffen in het oudste register van de contracten uit het midden van de 16^e eeuw waarin de schepene en klerk Pieter van Hecke altijd de spelling *uy* gebruikt b.v. *huyse, vuyt, suyt, buyten, gebruycken, juyster*. Dezelfde spelling voor *vuyt* en *suyt* wordt altijd aangewend in de slaper van de kerk van 1503². Ik meen dat we in de *y* eenvoudig een lengte-teken mogen zien, nl. *i* gelijk het geschreven wordt na *o*: *voir, oick, toirconden, oisten, oireboomen, van Hoichstraten*. Mo-

(2) Onze uitg. Het Cijns- en Renteboek van 1503 van de Kerk van Lokeren, *Annalen v. d. Oudheidk. Kring v. b. Land van Waas*, dl 36 (1948), 1-72.

gelijk is nochtans dat we reeds in de schrijftaal een invloed van de diftongering mogen zien terwijl die in de spreektaal nog niet was doorgedrongen zoals blijkt uit zovele teksten.

Een tweede verschijnsel is de palatalisatie van *a* voor *r*. De toestand is de volgende: *e* vinden we altijd in *peerd*, *veersse*, *vercken*, *eerden* of *eere* en *verre*. Gewoonlijk *berd* met een paar *bart*-vormen, *kerre* met een zeldzaam *karre*, *candeleer* naast *candelaere*. Afwisseling hebben we in *swert* naast *swart* en *mert* naast *maer(c)t* die in hetzelfde stuk voorkomen. Tarwe is gewoonlijk *taruwe*, soms *tarwe* naast eenmaal *terwe*. *Hert* is de gewone vorm naast een enkel *hart hout*. *Pertyen* komt eenmaal voor in plaats van *partyen*. Verder vallen nog te noteren *eenen peerschen vrouwen rock* en *vasschen riviervisich*, woorden die slechts eenmaal gebruikt werden. Over het algemeen dus palatalisatietendens uitgenomen in korte syllabe voor *r* + dentaal waar beide vormen schijnen gebruikt te worden³.

Al kan er niet zo heel veel gehaald worden uit de archiefstukken van de zeventiende eeuw voor de klankgeografie, toch krijgen we een zeker inzicht in sommige verschijnselen. Zo kunnen we wijzen op het woord *stick* dat altijd met ontronde vokaal wordt geschreven en op de afwisseling van *up* en *op* waarvoor geen regel te vinden is. Intervokalisch wordt de *d* niet uitgesproken en dikwijls ook niet geschreven. *eerewerck* naast *eerdewerck*; *zelveren* en *gauwen ghelt* S.2.355⁴; *twee hoeyen* S.2.253v; *ijseren roeykens* R.1604; *van eenen boyem van eenen ouden sceppe* S.1.166v; *boymbert* S.1.106. Soms wordt ze ook eens ingevoegd waar ze niet thuis hoort als in *leeder* naast het algemene *leere* R.1592, *eenen strooden boet* S.1.326v; *van zavele te cruyden* R.1592. *Steenhaudere* wordt immer met *d* geschreven en gewoonlijk wordt ze aangetroffen in *alderheyligen*, *alderzielen*, *alderkinderen* en in andere verbogen vormen van al. Een kleine verstrooidheid van de schrijver leert ons een ander klankverschijnsel kennen. Waar Lieven Dierickx zeer regelmatig *quispel* en *hesp* schrijft, is hem in de rekening van 1606 een *hepsken* f. 93v en *twee wywater quipsels* f. 60 ontsnapt. Men zou kunnen denken aan een schrijffout indien men niet wist dat het verschijnsel tegenwoordig nog in de streek bestaat.

Na deze klankverschijnselen in het kort te hebben aangeraakt, komen we tot de hoofdzak, nl. de woordgeografie en hiervoor is een rijke oogst in te halen, ook in een betrekkelijk jong

(3) Vgl. B. VAN DE BERG, De Palatalisatie van Germaanse *a* > *e* vóór *r* + gutturaal en labiaal in Zuid-Nederland, *Leuv. Bijdr.*, 28 (1936), 27-48.

(4) De Staten van goed worden aangeduid door S gevolgd door 1 of 2 en de folio; de kerkrekeningen door R gevolgd door het jaartal en eventueel de folio.

archieff. Vooreerst kan worden opgemerkt dat Lokeren (I 208) in een gunstige positie ligt. Bij het overlopen van een aantal taal-kaarten zal men onmiddellijk opmerken dat het zich in een overgangsgebied bevindt. Hoe dit historisch moet verklaard worden is een vraag die hier niet moet opgelost. Alleen kan de aandacht gevestigd worden op het feit dat het Noorden van Oost-Vlaanderen in het oostelijk gedeelte een aantal woorden kent die eerder Brabants zijn dan Vlaams en waarvoor men een invloed van over de Schelde, inzonderheid te Antwerpen zou kunnen zoeken. Die invloedsfeer schijnt zich uit te strekken over het oude Land van Waas waarvan Lokeren in het westen de grens vormde met het gebied van Gent.

We zullen nu een aantal woorden bespreken en we nemen eerst die waarvan er een moderne taalkaart bestaat. We geven ook het tegenwoordig gebruikte woord met tussen haakjes de uitspraak.

LADDER: geen ander woord komt voor dan *leere* R.1592, 1603; S.2.4, passim; een enkele keer in de vorm van *leeder* R.1592. [liərə] Taalat. afl. I,4⁵. Bij de ladder horen SPORTEN; ze worden slechts een paar malen vermeld als *sporten* R.1592, R.1594; [sportə] Taalat. III,8.

Een MOEDERVARKEN is een *soch* S.2.387; een *zochvigghen* S.2.52; geen andere vorm, tegenwoordig [zɔɣə] Taalat. I,8, zeuge op het grensgebied van zog en zeuge.

JONGE VARKENS zijn, zoals men reeds heeft kunnen opmaken, *viggenen* S.2.387; een *zochvigghen oft loopere* S.2.52. Een loopere, woord dat nog voorkomt: *dry looperkens* S.1.290, duidt over het algemeen een reeds groter dier aan en is over gans Zuid-Nederland verspreid. Tegenwoordig [vegə] Taalat. III,1. Hier moeten we doen opmerken dat er nooit sprake is van varkensvlees, maar altijd van *baeck- of bakenvleesch* S.2.149, 316 en passim. De VOEDERBAK voor het varken wordt *verckensback* S.2.153v, passim, genoemd en wordt bij de roerende goederen gerekend, hij was dus niet vast in de stal. Tegenwoordig nog [verkənsbak] op de grens van het bak- en trog-gebied, Taalat. I,11.

Het VROUWELIJK PAARD is een *merrey* of een *merrypeert* S.2.486, 198 etc. Indien dit de weergave van de uitspraak is, dan is weer het gebied verschoven met het tegenwoordige [mɛrə] Taalat. I,9. Veel bespreking vergt dit woord niet evenals de andere benamingen van paarden. Een GESNEDEN MANNELIJK PAARD is

(5) Taalat. = Taalatlas van Noord en Zuid-Nederland, aangeduid met aflevering en nummer van de kaart.

een *ruynpeert* S.2.151, 402 [røyn] Taalat. II, 10. Het MANNELIJK PAARD wordt slechts eenmaal vernoemd *eenen jonghen incxt* S. 2.268v [wɔst] Taalat. II, 13. Een JONG PAARD is een *volen* S.1. 359v, een ander maal *vuelen* S.2.349 [vølə] Taalat. I,5.

KOEIEN worden op elke hofstede aangetroffen b.v. *ij coeyen* S.2.35. Het enkelvoud is altijd *coe* S.2.30, passim, wat overeenstemt met het tegenwoordig gebruik [ku] Taalat. II,11. Wanneer ze onvruchtbaar is, wordt gesproken van *een munteghe coe* S.2.30, 324 of is ze *muntich* S.2.52; wanneer ze echter gekalfd heeft, sprak men, gelijk nu nog, van kippen *twee koeyen elck met haeren gekipten calve* S.2.366v Een MANNELIJK RUND wordt niet dikwijls vermeld, het is een *verre* S.1.105, 232; S.2.182. Een keer treffen we *stier* aan, het tegenwoordige woord dat verre in het ganse gebied heeft verdrongen. Taalat. I,15.

Schapeen werden in die tijd op vele hoeven aangetroffen. Gewoonlijk wordt er geen onderscheid gemaakt volgens het geslacht; somtijds nochtans wordt het MOEDERSCHAAP aangeduid en spreekt men *van 15 beiten met haer lammeren* S.2.182 of *van zes beyt schapen* S.2.52, de huidige benaming in de streek [bētə] Taalat. III,3.

Bijen werden veel gehouden, doch HONING wordt slechts een paar maal vermeld *van honich* S.1.206v, en *van coop van huenich* S.1.255, vorm die afwijkt van het huidige [ɸnəŋ] Taalat. III,9. De bienen werden verkocht ofwel per *corf* of *curf* S.2.22v, ofwel per *staeck* S.2.112, ofwel per *vat* S.2.250, 350, drie woorden die genoteerd werden door A. Joos in het Waasch Idioticon.

Voor GRAS is geen andere benaming dan *gars*. Er wordt gesproken *van hoygars* S.2.44v, *wee gars* S.2.380 of *van garsynghe* S.2.55v. Gewoonlijk wordt *gars* geschreven; een uitzondering: *over een jaer gaspacht* dat onmiddellijk volgt op *over een jaer garspacht* S.2.83. Mogelijk geeft dit de juiste uitspraak weer, die dan nog dezelfde is [gas] en zijn alle vormen met *r* zuiver schrijfvormen Taalat. I,14.

Het gras wordt gemaaid met een ZEIS d.i. *een seysene* S.2.6, passim [se'sən] Taalat. I,13; de stok van de zeis is een *snare*: *de zysene mitten snaren* S.2.258, *een seysensnare* S.2.336.

TARWE vertoont een veelvoud van vormen: *taruwe*, *teruwe*, *tarwe* en *terwe*. De meest gebruikte schrijfwijze is *taruwe*, de andere komen veel minder voor. Moeten we een uitspraak in drie syllaben aannemen gelijk bij *erweten* dat zonder uitzondering zo geschreven wordt, of benaderen de andere vormen *tarwe* en *terwe* [tɛrvə] meer het spraakgebruik? Taalat. II, 3,4.

Tarwe en *coiren* worden afgedaan met een *picke* en een *pick-haeck*; de steel van een pik is een *picweerf* S.2.425 en ze wordt geslepen met een *gehaerte* S.2. passim. In het voorbijgaan kan vermeld worden dat de stok van een vlegel een *vleghelgheerde* is S.2.194v, woord dat niet meer in die betekenis bekend was aan A. Joos.

Er blijven nu nog een paar woorden die in de Taalatlas zijn verschenen: dit zijn *WIELEN* van een wagen waarvoor geen ander woord dan *wiel* S.2.56v, Taalat. III,7 voorkomt en *PAARS* dat eenmaal vernoemd wordt in *eenen peerschen vrouwen rock* S.2.70v Taalat. IV,14, doch tegenwoordig onbekend is.

Nu volgen een reeks woorden waarover buiten de Taalatlas een studie werd gepubliceerd. Eerst het *NAGRAS*. Dit wordt *toemat* genoemd S.2.2,16v, tegenwoordig nog dezelfde benaming [*tumōt*]⁶.

De *SPINDE*: het is een kamer en zeer waarschijnlijk de plaats waar de melk bewaard en verwerkt wordt *vande keerne met datter in de spende bevonden was* S.1.49; *ander eerdewerck met dat de spende aengaet* S.2.238; *inde spende dat tzuvel toebehoert* S.2.207v; [*spendəkə*] nu alleen bekend als een bergplaats onder de trap⁷. Etymologisch behoort hier waarschijnlijk bij «*spent*»⁸ een maat voor zaden: *een spent lyzaet* S.2.402, *een spent vitsen* S.2.403 en *een spent*, de maat zelf S.2.403.

Een *TAKKENBOS* wordt door twee woorden aangeduid: *mutsaerd* en *pins*, die volgens de teksten waarin ze samen vermeld worden niet hetzelfde moeten aanduiden. Waarin het verschil bestaat, blijkt echter niet. *Pinsen* worden volgens de kerkrekeningen gemaakt van snoeihout: *opden dam te snoeyen ende pinsen te maken* R.1581; *150 eycken pinsen gesnoeyet van de bomen staende op het kerkhof* R. 1631 f. 205. Dit schijnt overeen te stemmen met de oorspronkelijke betekenis van het woord. De staten van goed spreken soms alleen van *pinsen* of van *mutsaert*, dan van *mutsaert en pinsen*: *200 hauts onder mutsaert ende pinsen* S.2. 229, 149, 182, 183, 213v. Tegenwoordig is alleen [*pənsə*] in gebruik⁹. Naast die twee specifieke benamingen komt eens het zeer algemene *bussel* voor: *van tmaken van 150 busselhout van de populieren ghestaen hebbende opden kerckendam* R.1604. Voor

(6) L. GROOTAERS, De namen van het nagras in Zuid-Nederland. Met een kaart. *Donum Naalicium Scrijnen*. Nijmegen, 1929, 595-599.

(7) J. L. PAUWELS, Een stervend woord: De Spinde (met een kaart). *Hand. v.d. Kon. Com. Top. Dial.*, VIII, 1934, 37-46.

(8) FRANCK-VAN WIJK, Etym. Wdb. Supplement i.v.

(9) V. VERSTEGEN, De Mutsaerd. Met 2 kaarten. *Hand. Kon. Com. Top. Dial.* XIII (1939), 361-384.

samengebonden voorwerpen gebruikt men verschillende woorden, eerst *bussel* S.2.365, dan *bondel* S.2.73, die echter niet zo vaak voorkomen als *bundynck*: een *bundynck latten* S.2.132v; een *bundynck garens* S.2.64, vooral gebruikt met *oorten*: een *dozijn oortbundynghen* S.1.552, 25 *bindinghen oorten ten 2½ gr. den bundynck* S.2.403v. Oorten in de betekenis van afval komt zeer dikwijls voor, tegenwoordig schijnt het niet meer bekend te zijn. Het Waasch Idioticon kent het slechts in de betekenis van gedorsen stro, terwijl het *bunding* niet opgeeft. Het wordt echter nog gebruikt in het Noordwesten van Oost-Vlaanderen voor een takkenbos.

Te Lokeren en in het land van Waas is tegenwoordig alleen *EMMER* [iəmərə] de benaming van een watervat¹⁰. Onze teksten kennen naast *eemere* nog *eenen akere*, maar met een verschil. Een *emmer* schijnt van hout te zijn gemaakt volgens een vermelding: *van eenen eemere te binden* S.1.286. Dit wijst op een houten vat met hoepels van ijzer of koper zoals ze op andere plaatsen aangeduid worden: *eenen eemere met yzere banden, een melckmeercken met latoenen banden* S.2.111v. Dat een *emmer* uit hout is, volgt ook uit de vermelding van *eenen heemere met een yzeren eynse* R.1585. Een *aker* was uit metaal en waarschijnlijk meestal uit koper zoals er een vernoemd wordt: *eenen latoenen aekere* S.2.91. Een ander vat voor vloeistoffen wordt *tobbe* genoemd, tegenwoordig alleen bekend in de betekenis van kuip. Er moet nochtans een verschil hebben bestaan tussen beide; soms worden ze samen benoemd: *cuypen ende tobben* S.2.27v, gewoonlijk echter wordt er gesproken van een *waschtobbe* S.2.95, of een *wastobbeken* S.2.140, één keer van een *wascuype* S.1.127. Voor melk wordt vermeld een *melckemere* of *meelckstooptken* S.1.241 of een *melckcuyptken* S.2.95. Gewoonlijk spreekt men ook van een *braseemere*, en in een staat worden samen genoemd een *spoelynckcuype, een melckcuyptken, een vleeschcuype, een een cuypken* en een *brascuyptken* S.2.94,95: dit zijn dus vijf soorten kuipen.

AZIJN vinden we een paar maal in de inboedel van een winkel in de samenstellingen *azijnvaetken* S.2.284 en *assynvaetken* S.2.285v¹¹.

Een *VERGIET* is een *stromyn* [strame'n]. Het wordt zeer dikwijls opgegeven, soms met de bijvoeging van *eeeren of houten*

(10) L. VAN DE KERCKHOVE, De namen van de emmer in de Zuidnederlandse dialecten. Met een kaart. *Leuv. Bijdr.* XXXVI (1944-46), 28-42.

(11) L. VAN DE KERCKHOVE, De namen van de azijn in de Zuidnederlandse dialecten. Met een kaart. *Leuv. Bijdr.* XXXIX (1949), 114-124.

stromyn S.2.50. De spelling is gewoonlijk *stromyn*; andere schrijvers maken er *strumyn* S.2.359v of *stremyn* S.2.366 van. Naast het *stromyn* kende men nog *een zye* S.2.73 [zɛ] met soms de bepaling *melcksye* S.2.33v, 212v, *een zeefde* S.2.7v, 73v of *zeve* [tɪnst]. Elk woord duidt wel een ander voorwerp aan: ze worden in een staat alle vier opgesomd: *een zye*, *een stromyn*, *een theems*, *een seve* S.2.153-54. Een *zye* dient waarschijnlijk alleen voor melk, terwijl we de verbindingen aantreffen « *een mande seve* » S.2.181v en *een cafseefde* S.2.89v. Daarnaast komen nog voor een *sifte om saet te scheidene* S.1.117 en een *tryzele* S.1.296v¹². Vgl. hiermee de gegevens uit het Waasch Idioticon: *stramijn*: aarden of houten gatenkom, doorgietschotel, stramijn; *temst*: teems, haarseef; *zij*: zeef, klein koperen of haren ziftje waar men de melk laat doorlopen.

Tot nu toe werden woorden besproken waarover een moderne dialectkaart werd gepubliceerd; we laten nog een lijst van woorden volgen die een eigen specifieke benaming zijn voor de plaats, maar die we nog niet kunnen vergelijken met de gegevens van gans het gebied.

Een KUSSENSLOOP is een *fluwyne* [flawɛjn]. De uitspraak wordt waarschijnlijk niet weergegeven door de gewone schrijver, de anderen maken er dikwijls *flauwyne* van. Een keer komt het ndl. woord voor: *een cussen ende een oertueghe* S.1.208. Vgl. Mndl. oertoge.

Een BAKTROG wordt immer *troch* genoemd S.2.131v, passim, [trox].

Een KRUIWAGEN is een *cordewaghen* R.1602, S.2.23 [kørɔwagɔ], uitgenomen een enkele keer dat *cruywigghen* S.2.448 werd geschreven, maar weer niet door de gewone schrijver. De AS van het wiel is een spille: *eenen cordewaghenspille* S.1.261v.

Een VOETBANKJE is een *schabelle* S.2.49v, niet meer bekend.

Een DOODSKIST wordt afwisselend *een lichtere* of *een kiste* S.1.336 genaamd, tegenwoordig [kestɔ] en soms [lɛxtərə]. Vandaar het werkwoord: *lichteren*: de dode in de kist leggen.

Een HAAG is een *weere* R.1592, nu nog [wɛrɔ]. Haag komt echter voor in de samenstelling *ij hoenderhagen* S.1.234v.

Een BOOMSTAM wordt *bole* genoemd R.1590, nu hetzelfde [bul].

Een TRAP wordt *steegere gebeten* R.1595; *een windel steegere* R.1605 f. 140 is een wenteltrap in de kerktoren.

Een KOORD is een *reep* R.1577 [riɛp] dit wanneer het een

(12) F. J. MOET, De namen van het vergiet in de Zuidnederlandse dialecten, *Louv. Bijdr.*, XLII (1952), 35-52.

zware koord is, dunne worden *stringhen* of *koorden* genoemd R.1603.

HOUTSKOLEN worden aangeduid door *boscoolen* R.1595; een toevallige tekst uit Rek. van een eeuw later nl. 1692 spreekt van *backerskolen* R.1692 f.31, gelijk hedendaags [bakərskōlə].

SLAAN is *smyten* in: *die de sloten quam ansmyten aen de kerckdeuren* R. 1611 f. 55 en *van een tenen schotelken ende van tselve plat te smyten* R.1595. Tegenwoordig niet meer bekend tenzij in [kōksmētə].

LEEM om muren te metselen is *cleem* R. 1581-85, nu nog [klēm].

Een HANGSLOT is een *maelslot*: van een *maelslot inden aelmoesblock* R.1589 niet meer bekend, eenvoudig wordt slot gebruikt.

NETELEN op het kerkhof worden *tjnghele* genoemd R.1610 [tɲəls].

Een TOP van een boom is een *sop* R.1605; tegenwoordig nog gebruikt in [tsupkə].

Het gereedschap van de timmerlieden wordt hun *halm* geheten R.1606; een BEITEL is gewoonlijk een *beertel* S.2.39, daarnaast komt ook *beetel* voor S.2.39, nu nog meestal [byrtəls].

TRECHTER vertoont alleen de vorm *trefterken* S.2.422v of *trefterken* S.2.285, nu [traxtər].

De gewone benaming van de VOORSCHOOT is *voorschoot*, nog al dikwijls is het *schootcleet* S.2.3, 413; eenmaal komt *schorscleet* S.2.189 en ook eenmaal *scosse* S.2.287v; nu [vɔsxyət].

ROT *alleen* vermeld als *vort* R.1.207 zoals het tegenwoordig nog gebruikt wordt naast het woord rot, al geeft het A. Joos niet op.

Een kleine hoeveelheid is een *kluts* S.1.326.

We noemen nog een aantal voorwerpen op zonder verdere uitleg: brandhout is *bernyrchout* S.2.64v; de mesthoop of mestput de *messynck* S.2.118v; room is *zaen* in *zaenpot* S.1.65v; een etenskast een *schaprae* of *schaprade* S.1.294v; brem is *geynst* of *genst* S.2.301; de plaats boven de stal is *den schelf* waar het *hoy* werd gelegd op de *schelfhouten* die gerekend worden bij het roerend goed. Het *coiren* werd bewaard in de schuur *inden tasse*, het werd gewogen met *corenbyusele* S.2.12, 95 of eens met een *coreneynsele* S.2.258. Een wagenhuif is een *waghenwyte* S.2. passim, tegenwoordig nog bekend [wɛtə]. Erwten worden altijd *erweten* geschreven: dit moet wel de uitspraak zijn geweest, nu zijn het vulgaire [ɛrtə] geworden.

Een meubel dat in de eerste bundel staten veel wordt genoemd is

een *lys*, eenmaal wordt er geschreven *een lys oft scherm* S.1.192v. In latere stukken wordt het uiterst zeldzaam. Volgens het Waasch Idioticon is het een bank langs de muur in een boerenkeuken. De juiste betekenis blijft duister. Een verdwenen woord is *schilt* in de betekenis van een stuk vlees: *eenen schilt speckx* S.2.82, *eenen schilt vleesch* S.2.284. Eveneens verdwenen zijn de benamingen *maerte* en *knape* S.2.18 voor meid en knecht. Het woord dienstknecht wordt eens aangewend: als *dienstknecht geweest hebbende* S.1.216.

De namen van een paar veldvruchten vragen insgelijks de aandacht: BOEKWEIT wordt gewoonlijk *boeckey* genoemd, nu nog [bukē] naast [bukwēt]. In de eerste bundel komt ettelijke malen *eykoren* voor S.1.68, woord dat in de tweede bundel niet meer wordt aangetroffen en dat we ook niet vinden in het Mnl. Handwdb of in het Waasch Idioticon. Dit geeft ook niet *evene* op, dat weer vooral gebruikt wordt in de eerste bundel, terwijl in de tweede er naast *havere* verschijnt S.2.155v, dat echter een andere vrucht schijnt aan te duiden.

Verdwenen zijn ook *bachten* voor achter S.1.219 en *danof* voor waarvan. Een muur wordt *weeg* genoemd; het is echter moeilijk uit te maken of dit het gewone woord is daar het altijd gebruikt wordt in een vaste formule: *huysen, schuere ende stallen te onderhouden van daecken, vorsten, weeghen, platen* S.2.30.

Slecht in de betekenis van iets met geringe waarde wordt weergegeven door *qua(de)*; bij uitzondering wordt slecht geschreven in *slechte bedden* S.1.37, S.2.177v, 213v, *een slecht blau onderroxken* S.2.457.

Over de namen van de kledingstukken zou er veel te zeggen zijn, we zullen er hier niet over uitweiden en alleen er op wijzen dat een broek *een paer boxen, boxems* of *boxemen* was. Eén keer komt *brouck* voor S.1.326. Van dekens wordt niet gesproken wel van *saergien* waarvan er een aantal soorten bestaan. Op het bed liggen verder geen bedde- maar *slapelakens*. Hierdoor worden deze onderscheiden van *ammelakens* die gewoonlijk lang doch soms ook *rondeel* genoemd worden.

Op te merken is de betekenis die het woord *bessem* kan hebben: het zijn kleine stukken van de huisraad: *andere cleen dinghen dwelck men noempt den bessem* S.1.255.

Om te eidigen willen we even wijzen op de spelling van een paar vreemde woorden. *Taillooren* of *tailloiren* is de gewone schrijfvorm van het voorwerp dat bord moet beduiden, andere schrijvers maken er *taljoren* S.2.423 of *teljoren* S.2.439 van. Het Franse coutelas heeft zeer eigenaardige representanten: *cotelache*

S.2.87v of *cortelasse* S.2.335. Een ander vb. van de ingevoerde *r* treffen we aan in *kersacke* S.2.316v dat gewoonlijk *casaque* wordt geschreven. De kerk was bedekt met leien; dit zijn *schaeldien* R.1581 en die vormen een *schaeldidack* R.1601 of een *schaellidack* R.1609. De meest verscheiden vormen vertoont het woord kazuifel dat ontstaan moet zijn uit het Latijnse *casula*. Dezelfde scribent gebruikt *casufele* R.1581 *corsufle* R.1592, *casuffel* 1601, *casufele* 1591, *corsuiffele* 1594, *cassuyfel* en een paar regels verder *casuyle* 1613: Daarbuiten van andere schrijvers nog *casuyle* 1589 en *corsule* 1590. Dezelfde veelheid van vormen treffen we ook aan in het Middelnederlands.

Tot besluit van deze wellicht saaie opsomming van reeksen woorden kunnen we opmerken dat over het algemeen het woordgebruik sedert 350 jaar te Lokeren hetzelfde is gebleven; een aantal isoglossen b.v. van zeug, stier, tarwe, mutsaard zijn onder-tussen een weinig verschoven terwijl een ander aantal woorden volledig uit de volkstaal zijn verdwenen.

KOETSJISCHE LITERAIRE FRAGMENTEN UIT DE BERLIJNSE VERZAMELING

(naar aanleiding van SIEG & SIEGLING's *Tocharische Sprachreste*)

DOOR

PROF. DR. W. COUVREUR
lid der Maatschappij

Sieg en Sieglings geniale ontcijfering van het Tochaars (A en B of Koetsjisch) is een gebeurtenis, die ieder met bewondering moet vervullen. Geniaal ontworpen en met een onovertroffen akribie uitgevoerd heeft deze opzienbarende ontdekking een nieuwe tak der Indogermaanse filologie en linguïstiek voor de wetenschap ontsloten en een uitermate belangrijk kultuurbezit voor het nageslacht vastgelegd.

Na de uitgave van de A-teksten (onder de titel *Tocharische Sprachreste*) in 1921, hebben de beide Duitse geleerden nog meer dan twintig jaar gewerkt aan de ontcijfering der Koetsjische of B-teksten der Berlijnse verzameling. Gedurende al deze tijd is het werk telkens weer aangevuld en verbeterd. Beide ontcijferaars zijn hierbij te werk gegaan met een geduld en een wetenschappelijke nauwgezetheid, die haast middeleeuws aandoen. Reeds van louter tekstkritisch oogpunt bezien, staan we hier voor een meesterwerk van moderne tekstuitgave. Alleen wie zelf op dergelijk materiaal heeft gewerkt, kan bevroeden welk een onverdroten ijver, speurzin en combinatievermogen vereist zijn om uit voor het merendeel bedorven en vaak slechts onbeduidende fragmenten in een tot nog toe onbekende taal een enigszins samenhangende tekst te rekonstrueren. Over de tot in de bijzonderheden verantwoorde tekstrekonstruktie past het alleen met bewondering te spreken.

In 1949, na het verscheiden van Siegling, publiceerde Sieg een eerste reeks Berlijnse B-teksten onder de titel *Tocharische Sprachreste. Sprache B. Heft 1. Die Udānālakāra-Fragmente* (nr. 1-70 der volledige uitgave). Thans, na Siegs heengaan, wordt de door beide

geleerden op stapel gezette volledige tekstuitgave, waarvan het handschrift enkele maanden voor Sieg's dood van diens fiat was voorzien, door zijn assistent Dr. W. Thomas op voorbeeldige wijze uitgegeven. Geen moeite werd gespaard om deze uitgave (getiteld *Heft 2. Fragmente Nr. 71-633*), waar de vakgenoten jaren op hebben gewacht thans het licht te laten zien. Ook de uitgeverij Vandenhoeck en Ruprecht te Göttingen heeft het 408 blz. lange boek uitstekend verzorgd.

Zowel taalkundig als naar de inhoud is deze uitgave van uitzonderlijk belang. De betekenis voor de indogermanist van een groot aantal betrouwbaar uitgegeven Koetsjische teksten springt dadelijk in het oog, terwijl het geheel der hier afgedrukte fragmenten een kostbaar materiaal biedt tot beter begrip van het boeddhisme in het algemeen en van de Sarvāstivādin-school in het bijzonder. Wie deze wijsgerige richting wil bestuderen, mag dan ook niet nalaten bij de Tochaarse teksten ter schole te gaan.

De veel omvattende stof is over een aantal afdelingen verdeeld, die elk voor zichzelf zoveel mogelijk een afgerond geheel vormen: geschiedenis van Aranemi en Subhāsitagaveśin, laatste spijsje van de bodhisattva (reeds vertaald door Siegen Siegling, *Asia Major* 1925, 277-283), bekering van Nadi- en Gayākāśyapa (in het Nederlands vertaald in *Handelingen van het 20ste Vlaams Filologencongres*, 285-7), Rājavṛtti (? hier « Fürstenspiegel » genoemd, moraliserend gesprek tussen een wijze Bodha en een koning), religieuze mahākāvya's (godsdienstige lyriek), pratīyasamutpāda (keten der oorzaken), abhidharma, buddhastotra's (lofdichten ter ere van Boeddha), leerdichten en berijmde spreuken, prātimokṣa, jātaśa's (voorgeschiedenissen), Boeddhaleven, historische fragmenten en dergl., kloosterboekhouding, medische en magische literatuur, dramatische fragmenten, karmavibhaṅga (indeling der daden, gedeeltelijk overeenstemmend met het door Lévi in de *Fragments de textes koutchéens*, 84-99 gepubliceerd fragment), tweetalige fragmenten en varia.

Dr. W. Thomas heeft nog een groot aantal kleine Berlijnse fragmenten in bewerking.

Voor het merendeel naar Indische modellen vervaardigd of rechtstreeks uit het Sanskriet vertaald, vormen de Koetsjische fragmenten, waarvan enkele tot de klassieke boeddhistische literatuur behoren, een indrukwekkende reeks, die ons een blik vergunt in de wereldbeschouwing en levenswijze van het Tochaarse volk, dat eens een belangrijke bemiddelaarsrol tussen de Indische en de Chinese beschaving heeft ver-

vuld. Samen met het door Stein gepubliceerd archeologisch materiaal helpen deze teksten aldus het cultureel gelaat van Chinees-Turkestan in de 7^e eeuw na Chr. bepalen. Ofschoon de hier gepubliceerde teksten uit een letterkundig oogpunt voor de Europese lezer minder genietbaar zijn, rechtvaardigt hun inhoud, die een wonderlijk mengsel van hoge filosofische gedachte met naar westerse maatstaf naieve voorstellingen vertoont, alleszins een vertaling (1).

Het boek opent met de geschiedenis van Araṇemi, die in deze uitgave de ereplaats inneemt en waarvan een aantal fragmenten eveneens in de Parijse verzameling bewaard zijn. Het aangrijpend verhaal van Araṇemi's vrijgevigheid, hier gedeeltelijk in Nederlandse vertaling weergegeven, is met de ontroerende legende van Viśvantara (2) een der schoonste en sprekendste voorbeelden van boeddhistische naastenliefde en wereldverzaking.

Het verhaal begint met een gesprek tussen twee goden :

(nr. 77) « (Guṇasāmpada) spreekt : « O hoogmogende, juist daarom dienen wij ons nu gereed te houden. Wanneer deze deugdzame koning Sunetra als boeddha in de wereld zal opstaan, dienen wij alsdan als zijn (bedienaren onve)rmoeibaar te zijn. Hij toch vermag ons een steunsel in het lijden te zijn. » Jñānasthita spreekt : « O vriend, herinner u toch dit. Toen deze deugdzame, Araṇemi genaamde koning leefde (3), verrichtte hij een nog opzienbarender zaak. » Guṇasāmpada spreekt : « O hoogmogende, wil nog nauwkeuriger de herinnering bewaren aan de goede handelwijze van deze koning Araṇemi. » Jñānasthita spreekt : « Luister aandachtig en met opgetogen gemoed naar deze jāta(ka-re)eks. || in de maat *riññākte* || Niet lang is de tijd voorbij, dat dit mensenjuweel, koning Araṇemi, hier in de stad Aruṇāvati toefde. Versierd was hij met de sierselen der (deugd). Deze koning Araṇemi nu, (verlangen) naar de boeddhawaardigheid (was bij hem) ontstaan.... »

Nr. 78 brengt het gesprek tussen Araṇemi en de koningin : « Dit was voor mij de grootste eerbewijzing, dat mijn geest ten aanzien van de deugd der gave nooit verflauwde. Mochten nu onverwacht smekenden komen en mij om mijn dierbaar leven smeken, dan zou dit voor mij een grote vreugde zijn [en] niet de waardigheid van een cakravar-

(1) In de vertaling worden herstelde woorden of woorddelen tussen (), wegens het Nederlands taaleigen ingelaste woorden tussen [] geplaatst. Ontbrekende woorden worden telkens door aangeduid.

(2) Waarvan fragmenten in A en B zijn bewaard. Voor dit verhaal zie Kern, *Geschiedenis van het buddhisme in Indië I*, 303-317.

(3) Letterl. « was ».

tin (1). » (De koningin) spreekt : « O Majesteit, zo [juist] toch hebben we u van de dood [terug]bekomen. Spreek thans geen woord meer over de gave! » De koning spreekt : « Eilieve, (ik ben in de) ma(cht) der smekenden. [Zijn] dezen liefhebbend, dan zult ge me stellig aan hun zijde vinden. »

Na de koningin laken ook de vidūṣaka en de ministers 's konings vrijgevigheid. Deze laatsten sporen Aranemi ertoe aan brahmaan Rudramukha, die hem tot deze buitensporige gaven aanzet, uit het land te verdrijven (2). De wraakplannen van de verjaagde brahmaan vormen het onderwerp van nr. 81 :

« Na zijn vijf voortre(ffelijke) leerlingen veelvuldig te hebben (ge)vleid, spreekt hij tot hen : « O knaapjes, een persoonlijke aangelegenheid (3) heb ik met u te bespreken. » Brahmaan Kapilavarṇa spreekt : « De heer moge vrijuit spreken. » Brahmaan Rudramukha spreekt : « In de maat *niṣkramaṇa* » « Een onwetende koning, die zichzelf [hierbij] helemaal is vergeten, met name Aranemi, heeft mij ten aanschouwen van zijn gevolg vernederd en uit zijn land verbannen. Eerder nog moge een wijze de dood verkiezen (4), dan dat [dergelijke] schande worde onderdrukt (5). Deze aldus genaamde koning heeft mij vernederd en hoe zal ik dat verdragen? » De leerlingen spreken : « O leraar, wat zullen wij hierbij doen? » De brahmaan spreekt : « Juist (daar)om, gaat heen op mijn bevel. Koning Aranemi heeft een zoon, Uttara genaamd, die hij zoals zijn eigen leven liefheeft. Deze koning nu, die uit verlangen naar de boeddhawaardigheid alles (weg)schenkt, zal u (besslist) prins Uttara schenken. Ik [nu] moge prins Uttara het hem toebedachte (6) leed te zien geven! Wanneer gij deze wens van mij verwult, dan zult gij van mij de voorrang naar de wijze van een leraar verwerven. » De brahmanen spreken : « Zoals de leraar beveelt! » De brahmanen (gingen weg). Voortschrijdend (7) kwamen de brahmanen vervolgens in het land van koning Aranemi. Ze gingen (de) stad binnen en spraken tot elkaar : « O, wie toch moge onze aankomst aan de grote koning melden? » De paleiswacht (?) zag de brahmanen,

(1) Universeel monarch.

(2) Gedeeltelijk ook in A (frgm. 342, vertaald door Sieg, *Übersetzungen aus dem Tocharischen* II, 43-44) bewaard.

(3) Letterl. « een eigen woord ».

(4) Letterl. « zoeken ».

(5) Letterl. « omgebogen ».

(6) Letterl. « door hem te zien ».

(7) Letterl. « geleidelijk gaand ».

ging het paleis binnen en sprak met eerbetuiging tot de koning: « O Majesteit, buiten staan buitenlandse brahmanen, die Uwe Majesteit wensen te zien. » De koning spreekt: « Geleid ze snel hierheen. Voor mij zijn het weldoeners. » De brahmanen gaan alsdan het paleis binnen en eren allen de koning slechts met opgeheven hand. Koning Araṇemi keerde zich toen naar de brahmanen en verzocht hen plaats te nemen op zetel[s] naar de wijze van leraars. »

Het begin van het gesprek tussen de koning en de brahmanen (nr. 82) is slechts fragmentarisch bewaard. « Waarom zijt ge gekomen? (Zijt ge) van de reis vermoeid? ». Nadat de brahmanen 's konings vrijgevigheid hebben geroemd, verklaart deze, dat « ten aanzien van het verlangen naar de boeddhawaardigheid zelfs duizend levens voor mij niets waard zijn ». Hierop (nr. 83) verlangen de brahmanen prins Uttara:

« (De koning) nam (de prins), zette hem op zijn knieën en begon hem met de tong over het gezichtje te likk(en) (?): « O levenbrengend zootje, deze is je tweede vader, [hij kent] geen zonde. Nu verlaat jou (je eerste vader[?]) » Uttara sprekt: « O vader, ben je voornemens mij weg te schenken? » De koning spreekt: « O lieveling,¹ aan brahmanen geef ik je ten geschenke. » (Than)s spreekt (Uttara): « O heer vader, die daar zijn (yakṣa's) en geen brahmanen. Zij toch willen mij verslinden. »

Tevergeefs poogt de koningin Araṇemi van zijn voornemen af te brengen (nr. 85):

« Haar wijde kambala [-mantel] met bloeddruppels (bevekk)end, riep ze liefdevol en ononderbroken met hese (?) stem. Vervolgens vatte prins Uttara de koningin, [zijn] moeder, bij haar wang en sprak tot haar: « Lief moedertje, zeg aan vader, dat hij mij niet aan die rakṣasa's wegschenkt. » Door het verlangen naar (de prins) en door de smart verliet toen het zweet (?) het lichaam van koning Araṇemi Krachteloos geworden sprak hij met bevende (?) stem tot prins Uttara: « O lieveling, die daar zijn mensen, geen yakṣa's. Je ho(eft) niet te vrez(en). » (De brahma)nen spreken: « O (gro)te koning, op uw besluit (moogt gij niet meer terug)komen. » Met de ene hand prins Uttara (en met de andere) het water der (ga)ve va(sthoudend), ga(f) de koning vervolgens de prins met een bedrukt hart ten geschenke

. . . . (De bra)hmanen sle(epten) prins Uttara met beide armen weg (verlieten) het paleis. (Naar de koning) opziende, spreekt hierop Uttara met trillend (?) tongetje en (weekl)agend: « O heer vadertje, neem mij toch van deze (rakṣa)sa's weg. Nog leef jij. Dezen toch zullen mij verslinden. » Toen koning Araṇemi dit hoorde, werd hij

bewusteloos en viel op de grond. Een groot klaaggeschreeuw werd hier gehoord. Daarop bedreigden de brahmanen prins Uttara met bittere woorden en spraken tot hem : « Weg, weg, jij zoon van gemenen. Nu ben je in onze handen en je vader zal jij niet meer zien. »

De nu volgende fragmenten verhalen de avontuurlijke wederwaardigheden van Aranemi en Uttara. Boomgoden zijn getuige van Uttara's mishandeling door de brahmanen :

(nr. 88) « De (to)ng hing hem uit de mond. Vervolgens prikte brahmaan Durmukha het knaapje Uttara ruw met een rietstok (de regels 2 en 3 bevatten een aantal nog duistere woorden. Zoveel is duidelijk, dat Uttara gedwongen wordt een met water gevulde schaal te dragen en onder de last bezwijkt, waardoor de inhoud der schaal over de aarde vloeit). Hierop grijpt brahmaan Rudraśarma prins Uttara bij de haren (?) en sleurt hem over de doornige grond heen en weer. Toen de boomgod dit zag, sprak hij vol kommer tot zijn vrouw : « Eilieve, zie toch de onbestendigheid der dingen en hun vergankelijk einde ! || in de maat *pañcagati* || Nog leeft zijn vader, de koning, die zelfs door Viṣṇu's bezwaarlijk kan worden mishandeld. Toch slepen die boosaardige brahmanen vol toorn zijn teder zoontje weg. Met medelijdende blik en liefdevol kijkt de prins naar hem als naar zijn eigen vader. En bij [al] dit l(eed) is er voor hem geen redding. (Ove)ral heen begeeft zich zijn vader, zoals een zeeadelaar. Ononderbroken klaagt hij aldus, liefdevol roept en schreeuwt hij naar hem. Op de door hem betreden plaatsen blij(ft) hij staan zelfs aan de dieren geeft hij de opdracht : « Mocht ge de zoon zien, die van mij werd gescheiden, troost hem in mijn plaats op zijn vreselijke weg. » Zijn vrouw, de godin, spreekt : « (Zijn) vader zelf, de koning, heeft dit leed over hem gebracht. Waarom is hij nu ongelukkig ? » De boomgod spreekt : « Uit verlangen naar de boeddhawaardigheid heeft hij hem prijsgegeven. Maak hem toch geen verwijt [daarvan]..... (Zijn) hart is [nu] door smart gebroken. Ook om onzentwille lijdt (1) hij deze smarten. » Dit gezegd hebbend, gingen de beide goden weg. Voortschrijdend leidden de brahmanen prins Uttara [weg] en voerden hem vervolgens naar het land van koning Candramukha. Daarop gingen de leerlingen het brahmanendorp binnen en spraken tot priester Rudramukha : »

Terwijl Uttara nu aan Rudramukha's wraakneming wordt uitgeleverd, komt Aranemi als tuinier vermomd aan het hof van koning Candramukha, die Aranemi herkent en hem op de troon herstelt.

(1) Letterl. « ziet ».

Nr. 95 bevat het typische avadāna-slot, de identificering der dramatis personae met Boeddha en zijn tijdgenoten :

« (De h)eld was ik. Wie (brah)maan (Rudramukha) was, die [mijn] zoon, [mijn] vrouw en mezelf begeerde, deze is n(u) Devadatta. Wie de koningin was, deze is nu Yaśodharā. Wie prins Uttara was, deze is nu Rāhula. »

Het handschrift met het verhaal van Aranemi bevat tevens een goed bewaard buddhastotra of lofdicht ter ere van Boeddha in typisch boeddhistische, hoogdravende stijl :

(nr. 71) « (u)w (beide voeten) tot een steunsel gemaakt hebbend, zal ik evenzo tot heil voor mezelf spreken Bovenaan is de uṣṇīṣa-diadeem be(ves)tigd, stralen van de alwetende Uw (ge)zichtsronde is als de maan van de vollemaansnacht, onverzadelijk om te aanschouwen, (o) liefelijk(e) lichtend, als het ware in de maan gedrongen is uw ūrṇāla(kṣaṇa). »

(nr. 73) « 10. Bij de twijfel der twijfelende mensen, zoals de zon bij de (avondsche)mering, zoals een goddelijke spiegel, lichtend door het goddelijke, rode amśuka(-gewaad) Zonder twijfel worden de verstandige mensen, wanneer zij [uw] tong hebben gezien. Zo spreken ze : « Besl(ist) uit de mondhouten, uit het gezichtsronde (schieten) blauwe, witte en maankleurige (stralen) o (Boe)ddha, alsof steeds de zon met uw Sumeru-stralen gesierd was. Daarom 12. Hoog en zeer breed [zijn] de schouders. Breed, rond en lichtend [is] de borst, zoals een wā[ty.] van kañcana-goud. De beide dijen of armen [zijn] als een gouden karse. Zo[als] van een leeuw [is] het bovendeele van het lichaam. [Zoals] in het midden van een goddelijke lotus twee meeldraden, [zo zijn] uw handpalmen door twee wielen en zonnen gemerkte kend. Gekromd en zeer lang [zijn] de vingers als door sterren belicht 13. De buik [is] noch (hoog), noch mager, [maar] gans symmetrisch (?) gehouden, door de borst versierd, rond, lichtend, stevig en vast. In het midden [is] de diepe, brede en zeer (?) statige navel, een vat voor de dharma's van de alwetende, een zetel van wijsheid, een oceaan van deugd, van binnen belicht door de stralen der meditatie. Zoals lichtende sū(rya)kānta-stralen 14. vloeien de vijf voortreffelijke rivieren van de geest : die van de ṛddhi's, die van het vertrouwen, de nāga's, de yakṣa's en de gandharva's. Ontelbare wouden der meditatie, brede eilanden der wet, juwelen der deugd, het water der mārgāṅga's, de cintāmaṇi van het medelijden, de Sumeru der standvastigheid, de stad van het nirvāṇa. Zo [is] de oceaan van uw buik, o heer, in diepte en deugdzaamheid de oceanen overtreffend. Zoals in een spiegel van kañcana-goud. »

(nr. 74) « houding moge zijn zoals bij de indranīla-maan. Gouden rājavat-kleurige stralen [zijn] (in u)w mo(nd). Zoals een lichtende ster (De enen gaaft) gij schaamte en schroom, de anderen gaaft gij de vrucht der puṇya's, meditatie enz. Gij verwierft dit voortreffelijk koṣagatalakṣaṇa 1(6.) Aan uw lichaam treedt lokkig haar te voorschijn, telkenmale één uit elke porie komend, uitermate liefelijk om te aanzien, gelijk een stra(al) van de zon. De dijen [zijn] zoals de slurf van Airāvāna, de zoon van de koning der olifanten, zoals van het Aineyadier. Lichtend en zeer *sauke* gelijk het op de dijen van (Boe)ddha 17. Stevig, zonder magerte noch bedrukt *sprāne*, teder en breed [zijn] de armen. De voeten [zijn] gebogen, zonder De vingers [zijn] zeer zacht en lichtend door de nagels, zoals een opengebloeide, (ver)sierd met twee wielen en twee zonnen, vereerd door de hele wereld, Brahman enz., door de leraren, Maitreya enz. (18.) Op uw (gezi)chtsrond (worden) de in (med)itatie zittende Kṣemaṅkara genaamde, de boeddha Dīpaṅkara, Prabhaṅkara, Indradhvaja, Dhṛtirāṣṭra, Hitaiṣin, Śrīsaṃbhava (A)rthadarsin, Sujāta en ook Sunetra (zichtbaar).

Uw gestalte [is] versierd met boeddha's, Kāśyapa enz., zoals een gouden spiegel Een (h)elle, lichtende, met duizend stralen versierde zon wordt op uw linker schouder waargenomen. Op (uw) rechter schouder een versierde, zoals de top van de (Sume)ru-berg. Op [uw] linker dij de achtarmige Viṣṇ(u), op uw rechter dij de stierarmige Maheśvara. Op (uw) linker (bil), op uw rechter bil is een olifant zichtbaar 20. Op (uw) borst een śrīvatsa(-teken) »

(nr. 76) « (Śuddhā)vāsa-goden worden aan u gezien, zoals zonnen zit(tend) in meditatie In de goddelijke stad Sudarsāna, in het voortreffelijk paleis Vaijayanta . . . De parken (Na)ndana enz., de vier koningen in de flank van de berg De (na)kṣatra(-gesterten), Bṛhaspati, Śukra enz Aan u wordt de gouden zee (gez)ien On(tel)bare (cintāma)ni-juwelen Aan de buitenkant worden aan u die(ren) gezien De voortreffelijke cakravartin-koning wordt gezien O (he)er, aan uw lichaam worden de tweendertig lakṣaṇa's zichtbaar »

Het omvangrijkste jātika-fragment na Araṇemi is het voor het toneel bewerkte Subhāṣitagaveśin-jātaka (nr. 95, 99-102), de geschiedenis van een vrome koning, die « op zoek naar het goede woord » ⁽¹⁾ door een vuur schrijdt om een boeddhaastroof te vernemen. Van deze legende,

(1) Vertaling van de naam.

die blijkens het Mahāprajñāpāramitāsāstra ⁽¹⁾ een vooraanstaande plaats in de Sarvāstivādin-literatuur inneemt, zijn enkele, gedeeltelijk op elkaar volgende fragmenten bewaard :

(nr. 99) Koning (Subhāṣitagave)ś(in) was uiterst bedroefd. Zijn gelaatskleur was verdwenen. Vervolgens trad de koning aanstonds [zijn] slaapkamer binnen en tro(k) een bevlekt gewaad aan. Men dient te weten, dat (dit) gesprek (n)u [plaats heeft] in de hemel der drieëndertig. Daarop bem(er)kte Indra koning Subhāṣitagaveśin in de mensenwereld Tot (Vibhūṣa)ṇaprabha spreekt (Indra) : « Mijn waarde, zie deze koning Subhāṣitagaveśin, die een steunsel voor alle drie werelden zal worden. De wet heeft hij weggezet. » Vibhūṣaṇaprabha spreekt : « O heer der goden, wie toch geeft hem de wet te horen. » In(dra) ik zal hem opzoeken Ken ik zijn gezindheid, dan geef ik hem één stroof te horen. » Daarop na(m) Indra yakṣa-gedaante aan stond voor koning (Subhāṣi)tagaveśin en (spr)ak met erbetuiging (tot) de ko(ning) : « O grote koning, om welke reden dit verdriet Zoals wordt gezien. » Vervolgens spreekt de koning met saamgevouwen handen (to)t (de yakṣa) : « Luister, mijn waarde. » Vervolgens spreekt hij : « (De boeddhawaardigheid) verdrijft spoorloos de duisternis der (onwetendheid). Zij is oorzaak en begin van achtereenvolgens alle deugden. De boeddhawe(t) Deze ontbeert ik thans. Ken hieraan mijn moedeloosheid. » 1. De yakṣa spreekt : « Wat is de prijs daarvoor, wanneer iemand (u de wet) te h(or)en (geeft)? » De blik vol verwachting en met open gelaat de yakṣa aankijkend, spreekt alsdan de koning : « Luister zonder (Ver)volgens spreekt (de koning) : || in de maat *paṇḍurāṅkāñṇe* || Geen ding wordt ooit bereikt. Verneem, o edele, dat ik terwille van de wet geen ogenbl(ik) [meer] aan het eigen leven moge (vasthouden), maar hetzelfde moge prijsgeven. » De yakṣa spreekt : « Om welk verlangen begeert ge zozeer de wet te horen? » De koning spreekt : « Onovertroffen is de boeddhawaardigheid) »

(nr. 100) ». (De yakṣa) spreekt « De prijs, die ik van u verlang, kunt ge toch niet betalen ⁽²⁾. Mocht ge in staat zijn hem te betalen ⁽²⁾, dan geef ik u (de wet) te (ho)ren. » De koning spreekt : « Het is beter een zaak, waaromtrent twijfel bestaat, ³ te zien. » De yakṣa spreekt : (Gelast) een (g)rote hut uit hout (in) de om-

(1) Vertaald door E. Lamotte, *Le traité de la grande vertu de sagesse*, 688-691.

(2) Letterl. « prijsgeven ».

v(ang) van de avīci te bouwen ⁽¹⁾. Gesteld dat ge (in staat) zijt (in) deze (hut), die één vlam[menzee] is geworden, in deze geweldige, van de wereld afkerig makende vuurhut (in te gaan), dan pas zal ik u de boeddhastroof verkondigen (De koning) spreekt : « O leraar, zonder schroom treed ik de vuurhut binnen (Wat), indien ik eerst in het vuur treed en de wens (naar) de boeddhawaar(digheid) mij niet wordt vervuld? de lieve wet te horen. Geef mij de wet eerst te horen De yakṣa spreekt : « O grote koning. Het is allermoeilijkst . . . in het vuur te treden. Bedrieg mij toch niet ! » Lachend spreekt de koning : || in de maat *taruṇadivākara* || « (Veeleer) is de voortreffelijke koning der bergen een mos(terdzaadje) gelijk , (veeleer) moge uit vuur koude te voorschijn komen en het water zijn *karītsīe* verliezen , dan dat ik van [mijn] voornemen zou afzien. Daarom toch (geef) mij deze voortreffelijke boeddhastroof te horen Of aldus de mensen der stad uit verlangen naar de koning naar de [hemel]richtingen kij(kend) zich vanzelf op de grond gelijk wentelen (?) aldus met veelvuldige en ontelbare woorden van smart In (yakṣa-)gedaante spreekt Indra tot de koning : « O grote koning, maak u gereed om het juweel der wet te horen ! » Daarop legde (de koning), om de wet zijn verering te betuigen, de koninklijke sieraden, trots en hoogmoed af. Met saamgevouwen handen, »

(nr. 101) « met allerliefste, tere, van hoop vervulde blik, zonder met de ogen te knippen de yakṣa aankijken(d) In yakṣa-gedaante spreekt Indra de stroof : « *dharmam caret sucaritam* 'overeenkomstig de wet moge hij handelen moge hij handelen', *dharmacāri sukham śete* 'wie overeenkomstig de wet handelt, slaapt gelukkig', *asmim (loke paratra ca)* Bij het horen van de boeddhastroof was de koning uitermate verheugd en (vroeg) hierop naar de be(tekenis) van de stroof. »

De bewaarde fragmenten der Boeddhalegende vormen geen aaneengeschenkeld levensverhaal van Śākyamuni, doch slechts een reeks tafereelen, behorend tot de belangrijkste gebeurtenissen van Boeddhā's laatste omwandeling op aarde. Na de reeds vermelde laatste spijsje en de bekering der Kāśyapa's verdient in deze rubriek het verhaal van de arme wever Vardhana (nr. 375) onze aandacht :

« || in de maat *ṛṣap devadatta* || In de stad Śrāvasti (was) een Vardhana genaamde, ellendige, arme, ongelukkige en beklagenswaardige wever (,die) geen vermogen (bezat), waardoor hij verdienste, die met gave verband houdt, had kunnen vergaren. Voor zijn gemoed was dit

(1) Letterl. « maken ».

een groot verdriet Tegenover woonde ⁽¹⁾ een koopman, Priyadeva met name, zeer rijk en vermogend, maar uitermate gierig. Vervolgens (dacht) de wever Vardhana « Bij de koopman ga ik schuld maken. Gedraag ik mij korrekt tegenover de vier grote mahāśra(ṃaṇa's), dan zal ik aan deze ellende ontkomen. » Aldus overleegd hebbend, Priyadeva Begon (et)en en drinken te bereiden. Terston(d) bevroedde de (Boe)ddhaleraar deze zaak. De eerwaarde ma(hāśramaṇa's) Śāriputra en Maudgalyāyana deelde hij de (opdr)acht mee en sprak tot hen : « Stelt u de wever Vardhana voor de geest. Zijn leven is reeds de levensavond ingetreden. Ster(ft hij) nu dadelijk zonder verdienste , dan wordt hij aldus herboren » || in de maat *veṃacitra* || Alstoen re-gende het. Vervolgens voerden deze eerwaarden de opdracht van de tienkrachtige uit » (Tre)edt in de woningen ! » Toen Vardhana plots deze grote eerwaarden zag, trilde zijn hart als het ware van vreugde. Hij vereerde ze (was) bereid. Samen met [zijn] vrouw bereidde hij goede spijsen, gebak inbegrepen. Korrekt tegenover deze (eerw)aarden »

Zoals later Christus heeft ook Boeddha vaak in gelijkenissen gesproken. De bekende gelijkenis van de schildpad is bewaard in nr. 407 :

« De alwetende maakt een gelijkenis. Alles wist de Boeddha-leraar. Gesteld dat de aarde zonder eiland is, geleidelijk geheel met water gevuld. Een blinde schildpad is daar, een lang levende. In dit water is een fuik met [slechts] één opening, licht en niet vast liggend 24. In de loop van honderd jaar heft deze schildpad het hoofd. Snel buigt zich haar hoofd naar deze opening en wordt opwaarts gezogen. Nog moeilijker dan dit is het voor levende wezens van uit de dieren onder de mensen te worden geboren. Elkaar onderling verslindend, voltooien ze de kringloop der drie [slechte] geboorten 25. Moeilijker dan de menselijke bestaansvorm [zijn] hier de zinnen. Daarom is de geboorte [steeds] op deze[lfde] plaats. Moeilijker is het (voo)r de mens de begeerte naar goede dingen te (verwekk)en, moeilijker voor een (boe)ddha om op te staan. »

De verhalende fragmenten ontsluiten ons de betoverende lusthof van het boeddhistische sprookje : wijdlopipe, vaak fantastische verhalen van hartelijke mensen- en dierenliefde, die men vaak met verbazing, maar zeker ook met eerbied benadert. Doorblakerd van het warme licht der boeddhistische caritas en gedoopt in het mysterie der oosterse ziel ontroert deze schone lentegaarde van wonderbare verhalen eenieder,

(1) Letterl. « was ».

die openstaat voor de bekoring van het Indische sprookje. Aan onze ogen trekt het roemrijke heir der ontelbare bodhisattva's of wordende boeddha's voorbij, die hun eigen nirvāṇa uitstellend, in de heldhaftige beoefening van de hoogste naastenliefde hun roeping vinden en de eeuwenoude traditie van ontelbare boeddha's voortzetten. Fabelachtig rijke koningen tronen in sprookjespaleizen, straatarme stakkers verkommeren in armoe en ellende. Uit de donkerten der aardse benauwenissen stijgt de verlostte op naar de lichtende toekomst van het nirvāṇa. Nr. 365-6 hebben betrekking op het uit het Divyāvadāna bekende verhaal van Sumati, die zijn haar voor de voeten van de boeddha Dīpaṅkara uitspreidt: (nr. 365) « de uit een (goe)de geest [ontstane] verering is (voor) de mensen een (rij)ke vrucht 89. Gehoord wordt in het ava(dāna): Voorheen, onder de boeddha Dī(pa)ṅkara, (wierp) Sumati [vol] liefde zeven lotu(ssen). (Ge)lijk een scherm (stond)en al deze lotussen op het hoofd (van) Boeddha, zoals een (bergt)op in het luchtruim. Daarover ve(rheu)gd vloog hij opwaarts. Met gebogen lichaam (veree)rde hij toen in het luchtruim de ti(enkrachtige). Hij daalde neer op de aarde en strekte zijn haar [op de grond] uit om door Boeddha te worden betreden. Verheugd (bl)ikte Suma(ti 90.) [vol] (li(efde) opwaarts. Verheugd begeerde hij toen van Boeddha het monnikschap en (sch)oor zich het hoofd. »

In een hoogdravende stijl gehouden betekenen de buddhastotra's (waartoe het bovenvermelde Araṇemistotra behoort) en soortgelijke lofdichten ter ere van boeddha's en bodhisattva's geen literair genot. Hun inhoud, die getuigt van een sterk geloof in de liefdevolle heiland, zijn louterend en verlossend offer, wettigt alleszins onze belangstelling. Enkele stotra-fragmenten luiden in vertaling als volgt:

(nr. 212) « O gij Brahman der alwetendheid, die het brahman kent 78. In [uw] smṛti-hand houdt ge de vaas van het medelijden, die met het water der maitrī geheel is gevuld. Uit de achttienvoudige verschrikkelijke kleśa's hebt gij de aarde in de reine stad van het nirvāṇa geleid 79. Deze wereld, die in het woud van de saṃsāra is verdwaald en door de kleśa('s) naar wordt gevoerd, hebt gij, o god, doen neerdalen op het pad (des heils). Gij zijt (de weg) naar de nirvāṇa-stad 80. Door de ziekten der achttienvoudige kleśa's was de wereld sinds lang ziek en zonder arts. In de zevenendertig geneesmiddelen (1) hebt gij het liefelijke, voortreffelijke amṛta-geneesmiddel der wet gemengd 81. Wie gij dit amṛta-geneesmiddel der wet te drinken

(1) Bedoeld zijn de bodhyaṅga's.

geeft, [voor hen] verdwijnen de ziekten; evenmin zullen ze sterven. O gij, die alle kleśa-ziekten tot staan brengt, gij, arts der alwetendheid, die het śāstra kent **82.** »

(nr. 207) « (Zoals de zon) zijt ge opgegaan, lichtend (door) de boeddhawaardigheid **10.** Staande op de kruin van het verlangen, hebt ge u(w verwanten) gezien Verzadigd is de oceaan van uw hart, die met het water der maitrī is gevuld Voor u is de tijd gekomen. Met de trommel der wet hebt gij de wezens der vijf geboorteklassen naar de nirvāna-stad genodigd **11.** O medelijd(ende), tachtigduizend stralen van woord[en] zijn uit uw mond gevloeid. De duisternis der (onwet)endheid hebt gij, zoals een andere boeddha, streek na streek verjaagd ⁽¹⁾. Sinds lan(g) is de wereld door de staar der onjuiste voorstelling verblind Zoals een koning hebt gij uw ogen aan de (gef)olterden gegeven, opdat ze het onsterfelijk oord mogen aanschouwen **12.** (De tweendertig lakṣana's) worden aan uw lichaam gezien, o god. De goudkleurige stralen der maitrī hebt gij naar alle hemelrichtingen uitgezonden »

(nr. 220) « Gedurende drie asaṃkhyeya's verdroeg hij ontzettende smarten. Hij had het voornemen [zijn] ogen om voor zichzelf en anderen de duisternis der (onwetendheid) te verdrijven. « Een boeddha wil ik worden ! » Zo brulde hij het grote gebrul van een leeuw (Aldus) overlegde hij : « Alle levende wezens waren in vroegere geboorten mijn vaders, mijn zonen, mijn dochters en ook mijn verwanten Talloze malen ook gaf ik hun met geloof [mijn] bloed te drinken. Om mijnentwil gaven ze het leven prijs, het lieve leven En hij zag, hoe deze wereld door alle smarten op het hoofd wordt geslagen. Beneden de avīci en boven de bhavāgra deze vijf geboorteklassen. Honger en dorst voor de preta's, de ontzettende foltering van het vuur in de hel, de pijn van de dieren, het afdalen der (goden) **3.** « Wanneer ik beproef mezelf uit deze smarten te verlossen, waar zal ik dan blijven met hen, die mij (hun bijstand) hebben verleend ? » ten aanzien van deze wezens der vijf geboorteklassen. Vervolgens maakte hij het vaste voornemen in zijn geest : « Alle levens, alle li(chamen) voor het heil der levende wezens **4.** Mogen de wezens mijn beenderen zoals stuifmeel helemaal fijn hebben gestampt, of mochten ze mijn lichaam klein hebben gehakt , of wanneer (hel)se pijnen moeten geleden ⁽²⁾ worden, of wanneer ik om een klei-

(1) Letterl. « ver(mi)nkt ».

(2) Letterl. « gezien ».

nigheid hels leed mocht ondervinden, nooit moge mijn (geest) verflauwen »

Men vergelijkte hiermee de beschrijving van Boeddha's offergang in nr. 231 a3-b1 :

« Zonder medelijden zijn de levende wezens, zich niet afkerend van het kwaad. U, 's werelds steun en toeverlaat, hebben ze herhaaldelijk bitter leed aangedaan. Uw handen en voeten hebben ze afgehakt, waar ook uw ogen uitgestoken, uw met diademen gesierde hoofden onbedachtzaam afgehakt 3., u gefolterd en gekookt, uw beenderen fijn gestampt, uw huid van het lichaam gerukt, uw vlees helemaal aan flarden gesneden. Gij waart niet verbitterd op hen, noch ook verflauwde uw geest. »

Boeddhistische verlossingsleer en etiek staan in het middelpunt van de leerdichten en de gesprekken van Boeddha. Boeddha is de helpende arts voor de ontredderde wereld, de « ervaren bootsman op de Ganges, ervaren op het meer van de samsāra », die « met zijn hulk de Gangesstroom doorklieft en [de mensheid] uit het meer van de samsāra bevrijdt ».

De hoeksteen der boeddhistische etiek is de leer van het lijden, zijn oorsprong uit onbevredigd verlangen en opheffing door uitroeijing van dit verlangen. Nr. 284 leert :

« Zonder twijfel ontstaat hier voor de levende wezens alle (leed), welk ook ter wereld, op grond van de geboorten 2. Voor allen, die geboren zijn, is pijn van honger en dorst. Wie ook geboren wordt, beslist sterft hij achteraf. Ziekte en ouderdom ontstaan op grond van de geboorte. Wie een lichaam heeft (1), ondervindt deze pijnen 3. : scheiding van de geliefde, samenkomst met de niet-geliefde, het achteraf toch niet verwerven van het nagestreefde voorwerp. De [eens] verworven dingen gaan later beslist verloren. Deze smarten ontstaan hier op grond van de geboorten 4. Kommer en bedruktheid (?), verwarring ook van de geest, ergernis en ook gejammer (Der)gelijke geestelijke smarten ondervinden hier alle levende wezens op grond van de geboorte 5. Het boeien van (met) r(ingen) [versierde] (handen en ar)men. Het stuk slaan der been[deren] (met) zwaard en stok. Het afhakken van hoofd en ha(nden) Dergelijke lichamelijke smarten 6., de smarten in de hel, onder de preta's en ook onder de dieren, welke [smarten] ook in de wereld van goden en mensen [zijn], welke smarten ook voorbij, tegenwoordig of toekomstig : op grond van de geboorten

(1) Letterl. « draagt ».

ondervinden de levende wezens al [dit] 7. Gesteld dat de levende wezens in de wereld geen lichamen hadden, dan zouden ze ook geen lichamelijke smarten ondervinden. Hadden ze geen geest, dan zouden er evenmin geestelijke smarten in de wereld zijn 8. Daarom heb ik de wortel van alle smarten genoemd : beslist is het de geboorte. Een andere [oorzaak] bestaat er niet. Weet dit, o waardigen, en vernietigt (de geboorten) »

Nr. 274 prijst de deugdzaamheid als wegbereidster tot Maitreya, de boeddhistische Messias :

« Welke gaven ik verkondigde om naar (Mai)treya te gaan, van al deze (vormt) deugdzaamheid de gr(ondslag) Zonder de aarde zouden er geen bergen, bomen en levende wezens bestaan. Wat zou er zonder deugdzaamheid van ga(ven en daden) [terecht komen] (35). Wie deze dingen doet, ook al is hij nog zo minderwaardig, (hij) zal Maitreya, de god van mensen en goden aanschouwen Hoe zou iemand behalve door deze dingen (hem) bij zijn onwetendheid (aanschou)wen? Goden, koningen en vermogenden, zij (zullen hem niet aanschouwen) bij [al hun] (a)del 36. Is de deugdzaamheid slechts aanwezig, ontsteekt iemand slechts één lamp uit liefde voor mij, o Śāri(putra, beslist zal hij Maitrey)a (aanschouwen). Ook wie gouden bloemen strooit om mij te v(e)re(ren) Door [dergelijke] (men)sen (kan) hij (niet) worden aanschouwd. Noch kan hij door macht of dapperheid worden bereikt, noch door zekerheidsgevoel, noch door koninklijke waardigheid, noch ook door het aanleren van kunstvaardigheden, noch ook door heldenkracht. [Uitsluitend] op grond van goede daa(d en gave) zijn de mensen bij (mach)te om naar Maitreya te gaan 38. Met de goede, getemde spannen der deugdzaamheid, met de vrienden van gave en wijsheid zullen de mensen gaan naar Maitreya, (steun en toeverlaat) van de gehele wereld. Wie het amṛta-geneesmiddel drinkt, zal uit de saṃsāra-gevangenis uitgaan » 39. Aldus beval Boeddha aan Śāriputra. (Zesvo)udig beefde (de aarde), in de gehele drieduizendwereld braken de Sumeru's (bij) koṭi's door. Alles bewoog) »

De wijze Bodha leraart :

(nr. 128) « Nooit moge hij een slechte d(aa)d doen Een vriend (zij hem) meer waard. dan het [eigen] leven 6. Tien dingen nu zijn er, die gelu(k verschaffen) : de bezittingen van [zijn] vader o(f) die van elders (verworven, een goede vriend), goede kennis, een deugdzame zoon, een dienaar die overeenkomstig [uw] woord handelt, een vrouw die ge(en) vreemde steun (behoeft), samenkomst met (goede)n,

verlost worden van dwazen [en] het verwerven van de koninklijke waardigheid als tiende. Van deze gelukszaken (nu) erken het geluk der kennis als het (al)ler(beste) 7. Verkeerd inzicht Heb het juiste inzicht lief. (De vrucht daarva)n verwerft ge). Als ge een slechte daad doet, dan (moet ge) de vrucht daar(va)n (ondervinden) Voorwaar, dit verkondig ik (u) ondervindt ge niet. Deze wet is onafwendbaar Als ge iets wederrechtelijks doet, dan zal men het geluk elders zien no(ch) bezit, noch rijk, noch ko(ninklijke waardigheid) 9. Wanneer gij, o grote koning, overeenkomstig mijn woord handelt, dan zult ge onder go(den) en ook onder mensen de koninklijke waardigheid verwerven gaat ge (?) naar een slechte bestaansvorm. Met toegenegen geest verklaar ik u: « Vergeet dit toch niet de koninklijke majesteit kunt gij niet duurzaam maken. Wie (he)er zou zijn, wordt knecht; wie knecht (zou zijn), wordt (he)er »

Een der grondpijlers, waarop de boeddhistische levensbeschouwing rust, is de leer van het karman, de daad, onafwendbaar door de vergelding gevolgd. Hierop heeft nr. 522 betrekking:

« (a2-4) Wie zelfs^aten opzichte van één monnik of non of zelfs van een niet-deugdzaame (een hinderpaa)l (legt) voor het (ver)werven van de (boeddh)awaardigheid [vijandig] aanraakt of daar eet, deze zal (met) de preta('s) urine, faecaliën en braaksel eten als (z)ieke zal men hem rekenen of uit handen menstrueel bloed, urine, faecaliën (en braaksel zal hij met de preta's eten) Zonder eten noch drinken zijn) de preta's »

De wijsgerige teksten, in hoofdzaak abhidharma- en pratīyasamutpāda-fragmenten, voeren ons regelrecht naar de spekulatieve hoogten, waartoe de boeddhistische gedachte is gerezen. Door hun gedrongen stijl, vol wijsgerige vaktermen, hebben ze het nadeel voor de niet wijsgerig geschoolde lezer niet steeds onmiddellijk verstaanbaar te zijn. Is niet het boeddhisme zoals de zee, steeds dieper naarmate men er verder ingaat?

Het abhidharma-fragment nr. 192 luidt in vertaling:

« Wie in meditatie is verdiept (1), dient ernaar te streven de achttien dhātu's, de twaalf āyatana's, de vijf skandha's en de vier smṛtyupasthāna's te kennen. Welke de achttien dhātu's zijn, deze namelijk zijn tien materiële āyatana's en samenvattend zeven manas. Deze alleen heet mana-āyatana. Welke dharmadhātu [is], deze heet dharmāyatana.

(1) Letterl. « zit ».

Van de achttien zijn deze twaalf āyatana's. Thans zijn de twaalf āyatana's te en bij de vijf skandha's onder te brengen. Aangezien de tien materiële āyatana's door handelen worden verkregen, wordt deze rūpaskandha genoemd. Wat is rūpa (materie)? De vier grote elementen en de uit de vier grote elementen ontstane tien āyatana's, avijñapti en materie. Dit alles wordt zover materie genoemd. Materie is vijftienvoudig. Ruwe en fijne materie. Bergen, bomen, de Sumeru-berg enz. zijn ruwe materie. Één klein atoom is fijne materie. In de oceaan zijn dieren. Duizend mijl lang is hun lichaam. Dat (is) ruwe (materie). »

Nr. 149 houdt verband met de pratīyasamutpāda, de bekende keten van oorzaak en gevolg :

« (a4-b1) De aan (alle tij)den (deelachtige) vijf skandha's [zijn] in de vier werelddelen en de vijf geboorte(n) aanwezig) ontstaat saṃsāra. Op (grond) van de onwetendheid [ontstaan] de vormende elementen. (Op grond) van de vormende elementen [ontstaat] (bewustwording. Op grond van de bewustwording [ontstaan] naam en vorm). Op grond van (naa)m en v(or)m [ontstaan] de zes zintuigen. Op grond van de zes z(intuigen) [ontstaat] aanraking. (Op) gr(ond) van de aanraking [ontstaat] gewaarwording. (Op grond van) de gewaar(wording) [ontstaat] dorst). Op grond van de dorst) [ontstaat] streven Op grond van het streven [ontstaat] wording. Op grond der (word)ing [ontstaat] geboorte. Op (grond de)r geboorte [ontstaan] ouderdom en zie(kte). De (bhavā)ṅga's heeft hij slechts in het kort genoemd. (Nu) zal ik de bhavāṅga's afzonderlijk indelen »

De vaak ingewikkelde voorschriften van de boeddhistische kloosterregel worden uitvoerig behandeld in een aantal prātimokṣa- en pāyiti-fragmenten (1). Nr. 337, waarmee het Parijse fragment PK 18. 1 gedeeltelijk overeenstemt, bevat een opsomming van niḥsargika-overtreddingen, waarop als straf staat de verbeurdverklaring van het corpus delicti.

« De (Śākya)-monniken nemen zelf juwelen. » Boeddha vernam en laakte het : « Welke monnik eigenhandig een juwe(el ne)emt of beveelt aan hem te geven, moet het juwe(el) terugg(ev)en. » Ni(ḥsargika) 18. Boeddha vertoefde te Rājagṛha. De monniken van de groep van zes dreven koopmanschap en ruilhandel, [terwijl] de handelonderneming der gṛhastha's mislukte. Hierover waren de gṛhastha's gebelgd en ze

(1) Toch. A en B pāyiti vertaalt pāli pācittiya-, skr. pātayantika-, overtreding waarvoor dient geboet te worden.

laakten [de monniken]. Boeddha vernam en laakte het : « Welke monnik in gedachte aan voordeel een juweel tegen een juweel ruilt, moet het juweel teruggeven. » Ni(hsargika) 19. Boeddha vertoefde te Śrāvasti. Een ājīvika kwam bij Upananda. Hij was in een rode kambala gekleed. Upananda vroeg hem zijn kambala. Hij gaf [hem] niet aan hem. Vervolgens ruilde hij met hem tegen een slechte. Men vroeg hem : « Waar hebt ge de kambala gedaan ? » Hij antwoordde : « Ik heb met Upananda geruild. » Daarop laakten en scholden hem zijn huisgenoten. « Indien ge de kambala niet terugbrengt, jagen we u dadelijk weg. » Vervolgens verlangde hij van Upananda de kambala terug. Upananda gaf [hem] niet en zegde dit tot hem : « Gij hebt met mij geruild. Ik geef [hem] u niet ! » Hij ging naar de vergadering en verhaalde het geval aan allen, gelovigen en niet-gelovigen. Upananda laakte men zeer. Boeddha vernam en laakte het : « Welke monnik handel drijft, gunstig koopt en uit winstbejag voordelig (?) verkoopt, door hem moet het worden teruggegeven. » Ni(h)sargi(ka) 20. Boeddha vertoefde te Rājagṛha. De monniken van de groep van zes verzamelden druk bedelnappen. Zij legden [die] opzij en maakten er geen gebruik van. Overal (?) bedierf (?) [het]. De monniken merkten en laakten het. Boeddha vernam en laakte het : « Ten hoogste voor tien dagen (mag) een monnik een bedelnap aannemen. Neemt hij (m)eer dan dat aan, dan moet de (n)a(p worden) te(ruggegeven). »

Saṅghāvaśeṣa- en thūlaccaya-overtredingen komen ter sprake in nr. 325 :

« Wanneer een vrouw de stoel van een monnik grijpt of met beide aldus Wanneer de dochter op zijn knieën zit, wanneer een vrouw struikelt en over een monnik va(lt) (Saṅghā)vaśeṣa is ten einde. Wanneer hij met een vrouw een kwaad gesprek vo(ert), dat betrekking heeft op geslachtelijke vereniging, dan is [dit] voor hem een thūlaccaya[overtreding]. Wanneer hij in met de lettergreep *trā* aldus (1) spreekt : « Niet weg of onder een (ande)r voorwendsel tot haar spreekt 5. Wanneer hij haar [zijn] verlangen kenbaar maakt 6. of haar [zijn] liefde betuigt (?) 7. Of wanneer de vrouw op deze acht manieren kwaad spreekt en de monnik (wo)rdt. Wanneer hij (zij) een vreemde taal tot haar (hem) spreekt, ook al is het kwaad voor haar (hem), dan (is) het geen overt(reding) De op de indeling betrekking hebbende voornemens zijn ten einde »

(1) Of « zelf » (makte i. p. v. mante).

Van de bewaarde kloosterrekeningen, die een intieme kijk op het dagelijks leven in een boeddhistische kloostergemeente geven, werden de belangrijkste uitgegeven en vertaald door Sieg in *Miscellanea academica berolinensia*, 208-223. Voor de Parijse gelijkaardige kloosterboekhouding, die schrijver dezes in bewerking heeft, raadplege men onze bijdrage in de *Handelingen van het 20ste Vlaams Filologencongres*, 89-96, die inmiddels door de ontdekking van ruim honderdveertig nieuwe fragmenten en houten tabletten (passen en handelsteksten) in de rijke schatkamers van de Bibliothèque Nationale te Parijs gedeeltelijk is voorbijgestreefd.

Het grammatisch fragment nr. 551 verstrekt bijzonderheden omtrent de verbuiging van het bedrijvend tegenwoordig deelwoord in het Sanskriet :

« (*bahavaḥ*) *tiṣṭhanta* ⁽¹⁾ *asmin deśe so yaṃ deśo bahutiṣṭhaṃ*. (*ba*)[*hu*]*tiṣṭhan ko* [*v.*] (*ti*)*ṣṭhati* is een werkwoord. Beide zijn de wortel *sthā*. *yathā* ⁽²⁾ *tiṣṭhans tathā vranjanam* ⁽³⁾ Bij het woord (*vi*)*bhrat* ⁽⁴⁾ [horen] de uitgangen *su* (sg. nom.) enz. *tatrā(sya)* [*sa*]*kārasya lopa* ⁽⁵⁾ zal zijn. Voor *n* ⁽⁶⁾ is *d* de plaatsvervanger in dit sūtra. (Opdat) *n* niet aanwezig zij, wordt de bewerking verricht en (het woord) *vibhrāt* (ontstaat) (*ja*)*s* (pl. nom.). *j* is te schrappen. Men voegt *a* met visarga bij *t*. Het woord *vibhrata* ont(staat). *ṭā* (sg. instr.). *ṭ* is te schrappen. *ā* k(omt) ⁽⁷⁾ bij *t*. (Het woord *vibhratā* ontstaat) *vibhradbhyām*. Het woord *vibhradbhi* ontstaat. *ñe* (sg. dat.). (*ñ*) is te (schrappen). *e* komt bij *t*. (Het woord *vi*[*bhra*](*te*) ontstaat. *ñasī* (sg. abl.). *ñ* is te schrappen. *i* is te schrappen. Men voegt *a* bij *t*. Het woord (*vibhrata*) ontstaat. *ñas* (sg. gen.). *ñ* is te schrappen. Men voegt *a* met visarga bij *t*. (Het woord) *vibhr(ata* ontstaat). »

Het historisch fragment nr. 416 vermeldt schenkingen door koning Suvarṇapuṣpa, wiens naam « Gouden Bloem » in het Koetsjisch vertaald *Ysāṣṣa Pyāpyo* luidt :

« uit liefde voor de alwetende, uit verlangen naar de boeddha-waardigheid (schonk hij) o(n)telbare kledingstuk(ken) goede. Koning Suvarṇapuṣpa de jongeren, alle »

(1) Voor *tiṣṭhanti*.

(2) Voor *yathā*.

(3) Voor *vrajan*.

(4) Voor *bībhrat*.

(5) « Hier heeft wegval van de *s*-klank plaats ».

(6) *nantse* i. p. v. *tantse*.

(7) Letterl. « bevindt zich ».

..... kloosters en stūpa's richtte hij op in dergelijke voortreffelijke landen, richtte hij (ve)le klooste(rs) op luistert ook hiernaar met liefde. In dit kl(oo)ster

Op de smalle papierstrook nr. 421. 1 leest men :

« de tongrelikwie legde hij in deze stūpa Meer dan (t)achtigduizend bereikten het nirvāna ⁽¹⁾ in een dergelijk voortreffelijk klooster

De Berlijnse verzameling bevat verder een aantal medische fragmenten, waarvan het omvangrijkste, nr. 497, gedeeltelijk ook in het Parijse fragment PK 9 b is bewaard.

« (a4) 16 trau honig dient men druppelsgewijze erin te gieten. Deze olie is het samasaktu genaamde geneesmiddel voor (p)ijnlijke (?), smartelijke (?), bloedige *kosi*, voor uitp(utting) voor ziekte, voor het hart, voor geblust vuur, vo(or) alle wind- en flegma(zi)ekten water : 64 trau. Is het met tarama verbonden geneesmiddel voor *kosi*, uitputting,, pijn. Mosterdzaad : 10 trau ; (o)lie : 32 trau ; water : (12)8 trau. O(lie) met melasse verbonden is het geneesmiddel voor gal, bloedvloeïng, galziekte bij vrouwen. Vatsakabija, *skwaško*, peper, gember (De)ze (o)lie moet op de manier van peper gekookt worden en is een geneesmiddel voor ontsteking, die het gevolg is van het samentreffen van ziekten. Een mengsel, rijstebrij (?), 1 dhanyamāṣa is het afkooksel bij uitslag

(b2) moet in afkooksel van brandewijn tot zalf gekookt worden en is een (geneesmiddel) voor ge(zwe)l. Ricinusolie moet men in melk tot zalf koken en is een geneesmiddel voor een windgezwel. In zout en urine van een koe gekookte sesamolie is een geneesmiddel voor menstruatie en gezwel.

De magische tekst nr. 511 levert de verklaring van een aantal droomgezichten :

« Een olifant met een mol (wij)st noodzakelijk ⁽²⁾ op een denken aan koren. Een olifant met een ezel wijst noodzakelijk op een de(nk)en, waarvan het uitgangspunt vrees is. Een olifant met een kat wij(st noodzakelijk) op een denken, dat zijn aanleiding vindt in andermans vrouw [of] het bezit en vermogen van een ander. Wanneer eerst een jakhals en vervolgens een kraai aanwezig is, wijst dit noodzakelijk op een denken aan het samenkomen met geliefden wijst noodzakelijk op een denken, waarvan het uitgangspunt een -aangelegen-

(1) Letterl. « doofden uit ».

(2) Letterl. « moge wijzen ».

heid, ruzie of aanraking is Een jakhals met een uil wijst noodzakelijk op (zie)kte, last, ruzie, (v)er(lies) van vermogen en (le)vensgevaar. Een jakhals met een leeuw wijst noodzakelijk op een aangelegenheid van mannen of op een aangelegenheid, die verband houdt met de (ve)ertiende ⁽¹⁾. Een jakhals met een slang wijst noodzakelijk op een denken aan een weg of aan een aanraking. Een jakhals met een paard wijst noodzakelijk op een denken aan een samenkomst met een gescheidene. Een ja(kh)als met een ichneumon (wijst noodzakelijk op een denken), waarvan het uitgangspunt is een vrouw of een aanraking. Een jakhals met een stier wijst noodzakelijk op een denken, waarvan het uitgangspunt is een kledingstuk of de verwijdering ⁽²⁾ van een goede vriend. »

Bovenstaande vertalingen, die zoveel doenlijk de oorspronkelijke stijl en vorm handhaven, mogen de Nederlandse lezer een benaderend inzicht verschaffen in de Koetsjische literatuur, welker inhoud onze belangstelling overwaard is.

Sieg en Sieglings ontcijfering van deze teksten ontsluit een overvloed van gegevens, waar de wetenschappelijke beoefenaar van het boeddhisme niet achteloos kan aan voorbijgaan. Uit de Koetsjische fragmenten, die meer dan dertien eeuwen in het woestijnzand hebben gesluimerd, spreekt tot ons Boeddha's eerbiedwaardige godsdienst met zijn oorspronkelijke wijsbegeerte, zijn hoog ontwikkelde etiek en zijn indrukwekkende boodschap van liefde en vrede, die deze aloude religie tot een der edelste monumenten van de menselijke gedachte stempelen.

(1) Als vervalddag van betalingen.

(2) Letterl. « kloof ».

WERKZAAMHEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ

De Maatschappij hield haar gewone vergaderingen op Zondag 30 mei en op Zondag 24 oktober.

Vergadering van 30 Mei 1954.

De vergadering werd gehouden in de zalen van het Koloniaal Museum te Tervuren, op vriendelijke uitnodiging van Prof. Dr. Fr. Olbrechts, lid van de Maatschappij, Directeur van het Museum. Een dertigtal leden waren aanwezig.

Hadden zich laten verontschuldigen de leden: E.P. de Strijcker, E.Pr. Andriessen, Prof. Van Werveke, Ondervoorzitter, Dr. G. Gysels, Ger Schmook, Prof. Blancquaert, Dr. J. Lindemans, Prof. Dr. Stefens, Dr. J. Dupont, Prof. Van Puyvelde, Prof. Rombauts, E.H. Adriaens, E.H. Sterck en Prof. Lambrechts.

Onder de leiding van Prof. OLBRECHTS werd 's morgens om 11 uur een bezoek gebracht aan het Museum en zijn studiesectie.

Na de lunch had om 15 uur een korte plenaire vergadering plaats in de Conferentiezaal.

De heer Voorzitter, Prof. PEREMANS, feliciteerde Dr. Theo Luykx met zijn benoeming tot docent aan de Rijksuniversiteit te Gent, en bracht daarna een hartelijke hulde aan de secretaris ter gelegenheid van zijn 70^e verjaardag. De secretaris dankte de voorzitter voor zijn vriendelijk woord en de aanwezigen voor hun blijken van sympathie.

De notulen van de vergadering van 30 Mei, alsmede het verslag van de penningmeester over de toestand der kas werden goedgekeurd. De secretaris wees er op, dat het wenselijk zou zijn, van 1955 af de jl. contributie op 100 fr. te brengen, wil de Mij het publiceren van de Handelingen ook in de toekomst mogelijk maken. *Dit voorstel werd zonder oppositie aangenomen.*

Als nieuwe leden werden opgekozen de heren:

Dr. Ger. Van Acker, Lic. W. de Geest, E.Pr. Arduijn Opbrouck, Dr. G. Beterams, Dr. L. Danhieux, Dr. A. Schillings, Dr. J. de Brouwere en Mevrouw A. Morlion.

Na afloop van de vergadering werd, onder de leiding van Dr. LUWEL, een bezoek gebracht aan de Stanleytentoonstelling.

Tot slot van deze mooie, hoewel regenachtige dag, werd aan de deelnemers door Mevrouw en Prof. Dr. Olbrechts de thee aangeboden.

Vergadering van 24 October 1954.

PLENO-VERGADERING

1. Even vóór 15 u. wordt de vergadering geopend door de voorzitter, Prof. Dr. PEREMANS. Een 45-tal leden zijn aanwezig.
2. De secretaris brengt verslag uit over de lentevergadering, die op uitnodiging van Prof. Olbrechts in het Koloniaal Museum te Tervuren werd gehouden.
3. Gezien de beperkte tijd wordt er geen verslag uitgebracht over de groepsvergaderingen.
4. Het mandaat van de heren Dr. COSEMANS en Dr. LUYKX als vertegenwoordigers van de Zuidnederlandse in het Nationaal Belgisch Comité voor Geschiedkundige Wetenschappen wordt hernieuwd.

Prof. CARNOY stemt er in toe onze vereniging te vertegenwoordigen op het 5e Internationaal Congres voor Onomastische wetenschappen te Salamanca, op 12-15 April 1955.

Worden *als nieuwe leden* voorgesteld en aanvaard: Lic. R. HAESERIJN (Gent), Dr. H. GIJSSELS (Brussel), E.H. Prof. Dr. J. ARTS (Leuven), Lic. R. HUYSMAN (Gent), Dr. E. VAN 'T DACK (Heverlee), Dr. O. LEYS (Leuven), Lic. A. DEMAN (Brussel), E.Br. Dr. PEENE (Kortrijk).

5. Daar de hr. LODE BAEKELMANS op de huldiging zelf van Dr. C. De Baere niet kan aanwezig zijn, wordt door hem, in naam van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, aan de jubilaris, die tevens Adjunct-Secretaris is van deze hoge instelling, een warme en dankbare hulde gebracht voor zijn werk in de Zuidnederlandse en in de Academie. Hij heeft het over de hoogstaande en ruimdenkende mens, die de gevierde is, de voorbeeldige secretaris met de jarenlange ervaring, die wel de « Handleiding van de volmaakte Secretaris » zou kunnen schrijven.

Na een hartelijk dankwoord van Dr. De Baere werd het woord verleend aan Mr B. VAN 'T HOFF, archivaris te Den Haag, die een gedocumenteerde uiteenzetting gaf over *Stedenatlassen der Nederlanden van Jacob Deventer en Johan Blaeu*. Spreker illustreerde zijn voordracht met een rijke keuze van lichtprenten en besprak meer in het bijzonder enkele kaarten van deze twee bekende kartografen. Uit dit alles bleek welke voorname plaats de Nederlanders innamen in de XVIIe-eeuwse kartografie.

Omstreeks 16 u. werd de vergadering opgeheven.

Daarna had in L'Horloge, in bijzijn van talrijke leden, het *intieme feest plaats, naar aanleiding van Dr. De Baere's 70^e verjaardag*, en het feit dat hij sedert 1922 het ambt van secretaris der Zuidnederlandse waarneemt. De voorzitter maakte de lof van de grote hoedanigheden van de secretaris, zijn dienstvaardigheid en nauwgezetheid. Aan Mevrouw De Baere werden bloemen aangeboden. Dr. R. STERKENS gaf een overzicht van het leven en werk van Dr. De Baere, van zijn culturele, paedagogische en wetenschappelijke arbeid. Prof. E. ROMBAUTS bracht de groet van de Leuvense Alma Mater en van de Leuvense Germanistenbond, waarvan Dr. De Baere steeds een werkzaam lid is geweest.

Tenslotte werd door de voorzitter aan Dr. De Baere zijn prachtig geslaagd portret aangeboden, dat door de bekende kunstenaar Gerard Baksteen, met fijne toets, werd getekend. Ontroerd dankte Dr. C. De Baere. Hij beschouwt deze hulde, het portret, de bloemen aan zijn echtgenote, als geschenken der ware vriendschap. Bestuur en leden der Zuidnederlandse hebben hem in zijn taak steeds flink bijgestaan. Hij dankt in het bijzonder G. Baksteen en de inrichters van deze huldiging.

In deze zeer gezellige sfeer kwamen nog aan het woord : Ernest CLAES die over zijn vroegere studiemakker, Dr. De Baere, en dezes portret op humoristische wijze wist te spreken, terwijl Prof. MULS het portret beschreef en Prof. FONCKE zijn hoge waardering uitsprak voor het werk van Dr. De Baere op het gebied van de folklore. Lezing werd gegeven van talrijke telegrammen en brieven, gelukwensen en verontschuldigen van de velen die alleen in de geest aan deze hulde konden deelnemen.

In de annalen der Zuidnederlandse en in het leven van hem, die haar, sedert jaren, op zulke voorname wijze belichaamt, zal dit een zeer schone dag blijven !

De 2e secretaris,
G. DEGROOTE

GROEPSVERGADERINGEN

1. Algemene Geschiedenis. — De vergadering werd voorgezeten door Dr. A. COSEMANS ter vervanging van Prof. Dr. H. VAN WERVEKE, die zich had laten versontschuldigen.

In zijn spreekbeurt over *De Stamboeken van de Universiteit van Leuven* deelde de heer Dr. A. SCHILLINGS belangwekkende bijzonderheden mede over de publicatie van deze zeer voorname

documentatie. Zeven delen zullen eerlang het door Reusens aangevatte werk voltooien.

De bespreking, waaraan haast alle aanwezigen deelnamen, bood aan spreker de gelegenheid op sommige détails nog verder in te gaan.

Als tweede spreker kwam Eerw. Pr. Prof. Dr. M. DIERICKX S.J. aan het woord over *Europese geest in het geschiedenisonderwijs*.

Hij schetste de historische achtergrond van de besprekingen, die in Augustus j.l. tussen Duitse en Belgische historici werden gehouden.

Over de besprekingen zelf handelde dan Dr. J. CRAEYBECKX, die van de Belgische delegatie deel heeft uitgemaakt. Hij overliep de verschillende punten der getroffen besluiten en toonde aan, dat in niets aan de historische objectiviteit afbreuk was gedaan.

Ook op deze spreekbeurt volgde een belangrijk debat, waaraan o.m. Prof. Dr. Luykx, E.Pr. Prof. Dr. Dierickx en de heer L. Baelkmans deelnamen.

2. Klassieke Filologie en Geschiedenis. — Prof. Dr. W. PEREMANS zat de vergadering voor. Aanwezig: E.Pr. Dr. de Strijcker, en de heren Janssen, Van Looy, Stacino, Deman en Leclercq.

Op de agenda: een lezing van Drs. F. STACINO over *Euhemerus in de christelijke Latijnse literatuur*.

Een samenvatting van deze spreekbeurt moge hier volgen:

« De invloed van Euhemerus op de Christelijke latijnse schrijvers is veel geringer dan de Labriolle e.a. menen. Slechts Minucius Felix, Arnobius, Lactantius en Augustinus citeren zijn naam; Minucius Felix en Augustinus kennen slechts de kerngedachten van zijn werk; alleen Lactantius kent het grondiger en dan nog via de Latijnse vertaling van Ennius.

Wanneer de christelijke schrijvers de heidense goden tot mensen herleiden moet niet noodzakelijk aan Euhemerus gedacht worden: de voor- en euhemeristische godencritiek, de mythologie en de stoïcijnse daemonenleer leverden de christelijke apologeten voldoende materiaal. »

Op deze mededeling volgde een gedachtenwisseling, waaraan alle aanwezigen deelnamen.

3. Moderne Filologie en Letterkunde. — De vergadering werd voorgezeten door Prof. Dr. P. DE KEYSER.

Op de agenda kwam een lezing voor van Drs. W. DE GEEST over *Fr. Bouterwek en Willem de Clercq*, twee verdienstelijke 19^e-eeuwse komparatisten.

Spreker vatte zijn lezing als volgt samen:

« Er wordt eerst gewezen op een tekort van de *Bibliography of Comparative Literature*, Chap. 1950, waar in de inleiding tot het « *Zeitschrift für vergleichende Litteraturgeschichte* » van M. Koch foutief 1877 gedateerd wordt. Het moet 1886 zijn.

Verder wordt betoogd dat de naam Fr. Bouterwek naast die van J.C. Eichhorn moet voorkomen in de *Bibliogr.* met de werken: *Geschichte der Poesie und Beretsamkeit seit dem Ende der dreizehnten Jahrhunderts*, Göttingen 1801-1819 - 12 dln, en *Aesthetik* Göttingen 1806¹, 1815², 1824³.

In beide werken blijkt de auteur vaak een vergelijkend standpunt in te nemen, wat zijn werk belangrijk maakt in verband met de evolutie van het komparatisme.

Tenslotte wordt nog gewezen op de « *Verhandeling* » van W. de Clercq 1824¹, 1826², waarin we het vroegste Europese verdienstelijk en degelijk komparatistisch werk moeten begroeten. Ook deze bibliographische verwijzing missen we in de *Bigliography*.

Aan de bespreking namen deel: de heren Prof. De Keyser, Dr. Lissens en Dr. Degroote.

4. Taalkunde. — De vergadering werd druk bijgewoond. Op de agenda kwamen twee lezingen voor.

Prof. Dr. W. COUVREUR handelde over *Koetsjische literaire fragmenten uit de Berlijnse Verzameling*.

Dr. G. DESMET sprak over *Kiliaan en Hadriaan Junius*.

De tekst van beide lezingen is in deze bundel *Handelingen* opgenomen. Verschillende leden namen deel aan de bespreking, die op elke lezing volgde.

IN MEMORIAM

Z.E.H. Prof. Dr. Paul SOBRY. Hoogleraar aan de Universiteit te Leuven. Geboren te Ieper, de 16 juni 1895; overleed te Heverlee te 25 januari 1954.

Dr. Karel DEBAIVE. Eerstaanwezend bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek te Gent. Geboren te Elsene op 21 december 1897; overleden te Gent op 17 oktober 1954.

Z. Eerw. Heer Dr. Floris PRIMS. Ere-archivaris van de stad Antwerpen. Geboren de 3 maart 1882 te Antwerpen; aldaar overleden de 26 oktober 1954.

Dr. Leo GOEMANS. Ere-Inspecteur-Generaal M. en N. O. Bestendige Secretaris van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. Werd lid van de Zuidnederlandse Mij in 1904. Geboren te Leuven de 5 februari 1869, overleden te Ukkel de 2 januari 1955.

LEDENLIJST

- 1 E.H. Lic. Florent G. ADRIAENS, Collegestraat 11, Geraardsbergen.
E.H. Prof. Dr. J. AERTS (A. Westerlinck), Frederik Lintsstraat 129, Leuven.
E.Pr. ALCANTARA MENS, Klooster P.P. Capucijnen, Bankstr. 75, Leuven.
Mej. St. ALDERWEIRELT, Maaltebrugstraat 200, Gent.
- 5 E. AMTER, Tiensestw. 261, Korbeek-Lo.
Eerw. Pr. Dr. J. ANDRIESEN S.J., Oude Abdij, Drongen (Gent).
Dr. R. ANTONISSEN, Rhodes-Universiteit, Grahamstad (Suid-Afrika).
Dr. R. Fr. APERS, Ieperstraat 39, Gent.
E.H. Prof. Dr. J. ARTS S.J. Minderbroedersstraat 11, Leuven.
- 10 Eerw. Pr. Dr. Stefanus AXTERS, Klooster der E.P. Dominikanen, Justus Lipsiusstraat 22, Leuven.
L. BAEKELMANS, Beeldhouwersstraat 50, Antwerpen.
H. BAILLIEN, Stationlaan 27, Tongeren.
Prof. Dr. Fr. BAUR, Vrijheidslaan 23, Gent.
Dr. R. BEEUSAERT, Frère-Orbanlaan 66, Gent.
- 15 Dr. G. BETERAMS, Hoveniersstraat 42, Mechelen.
Prof. Dr. E. BLANQUAERT, Nevelsestraat 54, Mariakerke-Gent.
Prof. Dr. F. BLOCKMANS, Am. Stockmanslei 81, Mortsel (Antwerpen).
Dr. P. BOGAERT, Leopoldstraat 45, Leuven.
Th. BOGAERTS, De Smet de Naeyerlaan 613, Brussel II.
- 20 Dr. Th. BOGAERTS jr., Jan Palfijnlaan 16, Brussel.
Dr. A. BOILEAU, Avenue d'Esneux 45, Mery-Tilff (Liège).
Dr. A. BOLCKMANS, Diksmuidelaan 50, Berchem-Antwerpen.
Prof. Dr. H. BOUCHERY, Causdreef 25, St.-Amandsberg.
Lic. R. BOUMANS, Lange Herentalsestraat 69, Antwerpen.
- 25 Dr. A. BOUSSE, Hertogenweg 22, Tervuren.
Dr. J. BROECKX, Provinciestraat 11, Antwerpen.
Mgr. P. BROECKX, Lombaardstraat, Hasselt.
Dr. J. BUNTINCK, Heiveldstraat 134, St.-Amandsberg (Gent).
Prof. Dr. A. BURSENS, Veldstraat 29, Mariakerke (Oost-Vl.).
- 30 G. BURSENS, Scheldelaan 56, Antwerpen-West.
Z.E.Pr. CALBRECHT, Vlamingenstraat 13, Leuven.
Prof. Dr. A. CARNOY, Brusselsestraat 121a, Leuven.
Prof. Dr. Vital CELEN, Italiëlei 56, Antwerpen.
Dr. E. CLAES, Stallestraat 90, Ukkel.
- 35 Mevr. Dr. E. CLAES, Stallestraat 90, Ukkel.
Prof. Dr. F. CLOSSET, Nerviërslaan 63, Brussel 4.
Z.E.H. Prof. Dr. J. COPPENS, Hogeschoolplaats 3, Leuven.
Dr. M. CORDEMANS, Zurendries, Nieuwerkerken (Aalst).
Prof. Dr. A. CORIN, rue Bois de l'Évêque 27, Liège.
- 40 Dr. A. COSEMANS, Vinkenlaan 11, St.-Pieters-Woluwe.
E.H. C. COUPÉ (A. Van Wilderode), Klein Seminarie, St.-Niklaas (Waas).
Prof. Dr. W. COUVREUR, Lange Leemstraat 200, Antwerpen.
Lic. J. CRAEYBECKX, Vredelaan 55, Koekelberg.
L. CRICK, Dageraadstraat 18, Brussel.
- 45 Dr. Cl. DAENEN, E. Ruelensvest 99, Leuven.
Lic. L. DANHIEUX, Onafhankelijkheidsstraat 1, Gent.
Dr. L. DEBAENE, Hof ter Schrieklaan 60, Berchem-Antwerpen.
Dr. C. DE BAERE, Leopold I-straat 327, St.-Pieters-Jette.
E. DE BOCK, Larmonièrestraat 116, Antwerpen.
- 50 Mw. Dr. R. DE BOCK-DOEHAERD, Neufchâtelstraat 64, Brussel.
Dr. J. DE BROUWERE, Openveldstraat 69, St.-Agatha-Berchem.
Dr. R. DE CONINCK, Prudent Bolsiaan 157, Brussel II.
Lic. W. DE GEEST, Patiëntjestraat 34, Gent.
Dr. G. DEGROOTE, Koning Albertlaan 67, St.-Agatha-Berchem.

- 55 Mej. Lic. S. DE JONGHE, Veldstraat 30, Mariakerke (Gent).
 Prof. Dr. P. DE KEYSER, Egmontstraat 14, Gent.
 Prof. Dr. S.J. DE LAET, Soenenslaan 2, St.-Denijs-Westrem.
 Prof. Dr. R. DE LANGHE, Hogeschoolplaats 3, Leuven.
 Lic. K. DELEU, Vrijheidslaan 24, Gent.
- 60 Dr. J. DELHEZ, 23 rue de Jehanster, Verviers.
 Mej. Dr. R. DELRUE, Halfmaartstraat 12, Leuven.
 E.H. Al. DE MAYER, Dirk Maertensstraat 13, Aalst.
 Dr. A. DE MAN, Devrièrestraat 15, Brussel II.
 Dr. L. DE MAN, de Limburg Stirumlaan 310, Wommel.
- 65 A. DEMEDTS, Condédreef 21, Kortrijk.
 Lic. Fr. DEMEY, « Torenhuis », Lindendreef 3, Veurne.
 M. DE MEYER, Elsdoncklaan 7, Wilrijk.
 Dr. Dés. DENYS, rue des Bourlers 5, Chimay.
 Dr. R. DEROLEZ, Frère Orbanlaan 50, Gent.
- 70 Lic. R. DEROO, Fortuinstraat 15, Mechelen.
 Dr. G. DE SMET, Kattestraat 29, Oudenaarde.
 Z.E. Pr. Dr. Em. DE STRIJCKER S.J., Oude Abdij, Drongen (Gent).
 E.H. A. DE SWAEF, Meersstraat 7, Heusden (Gent).
 Dr. J. DE VLEESCHOUWER, Molièrelaan 52, Brussel.
- 75 Dr. Fr. DE VRIEZE, Najadenlaan 12, Watermaal.
 Prof. Dr. J. DHONDT, Universiteitsstraat 16, Gent.
 Prof. Dr. M. DIERICKX S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven
 E.H. D. DILLE, Minderbroedersstraat 2, Antwerpen.
 Mej. Dr. Bl. DOUCET, Vanderkinderestraat 40, Ukkel.
- 80 Prof. Dr. H. DRAYE, Winkelsesteenweg 60, Herent-Leuven.
 Dr. J. DUPONT, Koningslaan 99, Vorst-Brussel.
 Prof. Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 88, St.-Amandsberg-Gent.
 Dr. H. J. E. ENDEPOLS, St. Hubertuslaan 11, Maastricht.
 Dr. J. FLORQUIN, Tiensesteenweg 92, Leuven.
- 85 Prof. Dr. R. FONCKE, Prudent Bolslaan 126, Brussel II.
 Prof. Dr. F. L. GANSHOF, Jacob Jordaensstraat 12, Brussel.
 Dr. K. GEERTS, Oosterveldlaan 22, Wilrijk.
 Mevr. Dr. GEPS-BUYSAERT, Sanderusstraat 21, Antwerpen.
 Prof. Dr. A. GERLO, Meerlenlaan 33, St.-Pieters-Woluwe.
- 90 Mw. GEIJS-WALSCHAERTS, Leopoldstraat 99, Mechelen.
 Dr. G. GIJSELS, Belgische Onafhankelijkheidslaan 70, Koekelberg.
 Dr. J. GOOSSENAERTS, Schuurstraat 62, St.-Amandsberg-Gent.
 Dr. P. GORISSEN, 21 Chemin du Petit Paradis, Nivelles.
 Prof. Dr. L. GROOTAERS, Naamsesw. 162, Heverlee-Leuven.
- 95 Dr. M. GYSSELING, Heyveldstraat 137, St.-Amandsberg (Gent).
 Dr. H. GIJSELS, Lambeaulaan 90, St.-Lambrechts-Woluwe.
 Dr. R. HAESERIJN, Weldadigheidstraat 35, St.-Amandsberg (Gent).
 Dr. F. HALLEUX, 9 rue des Semailles, Grivegnée.
 Drs. W. E. HEGMAN, Galglaan 16, Gent.
- 100 Dr. J. HELSEN, Guillaume Lekeustraat 3, Anderlecht-Brussel.
 Dr. L. INDESTEGE, Ninoofsestw. 5, Dilbeek.
 Dr. P. IVENS, Dagobertstraat 41, Leuven.
 Mej. M.A. JACOBS, Kardinaal Mercierplaats 2, Leuven.
 Z.E. Pr. E. JANSSEN S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven.
- 105 Dr. Arm. JANSSENS, Geldenaakse Vest 20, Leuven.
 Dr. G. JANSSENS, Bist, Mariaburg (Antwerpen).
 Dr. H. JOOSEN, Koningin Astridlaan 137, Mechelen.
 Dr. A.A. KEERSMAEKERS, Huize Groenendael, Beerse (Tunrhout).
 M. KEMP, Parallelweg 50, Maastricht.
- 110 Z.E.H. KESTERS, rue de l'Évêché 12, Luik.
 Mw. Dr. M. KOENEN, « Vroenhof », Houthem-Sint-Gerlach (Ned. Limburg).
 Eerw. Pr. M. KOYEN, Archivaris, Abdij, Tongerlo.
 J. KUYPERS, Zevenbunderslaan 172, Vorst (Brussel).

- Prof. Dr. P. LAMBRECHTS Gaverlandstr. 19, Baarle-Drongen.
- 115 Z.E.H. J. LAUWERYS, Pastoor-Deken, Hoogstraten.
Dr. P. LEBEAU, Verzoeningstr. 32, Borgerhout-Antwerpen.
Lic. H. LECLERCQ, Constantin Meunierstraat 134, Leuven.
Dr. J. LEENEN, Maria-Theresiastraat 10, Brussel IV.
Dr. O. LEYS, Tervuurse Vest 80, Leuven.
- 120 Dr. R. LIEVENS, Teylingerhorstlaan 14, Wassenaar (Ndl.).
E.H. C. LINDEMANS, Pastoor, Bornem.
Dr. J. LINDEMANS, Jan Sobieskilaan 62, Brussel II.
P. LINDEMANS, ingenieur, Opwijk.
Dr. R.F. LISSENS, Gebladertelaan 2, Ukkel.
- 125 Prof. Dr. E. LOUSSE, Blainestraat 10, Blanden (Leuven).
Dr. M. LUWEL, R. Vandendriesschelaan 9, St.-Pieters-Woluwe.
Prof. Dr. Th. LUYKX, Laneaustraat 12, Brussel II.
Mevr. Dr. Th. LUYKX-FONCKE, Laneaustraat 12, Brussel II.
Mr. Dr. L. Th. MAES, Ridder Dessainlaan 57, Mechelen.
- 130 Dr. A. MAESEN, Grensstraat 42, Tervuren.
Dr. P.J. MEERTENS, Nieuwe Hoogstraat 17, Amsterdam.
Dr. L. MEERTS, Nieuwstraat 6, Geel.
Eerw. Pr. L. MEES O.F.M., H. Hartcollege, Heusden (Limburg).
Dr. A.E. MEEUSSEN, Bergstraat 7, Tervuren.
- 135 Dr. J. MERTENS, H. Brounsstraat 4, Machelen (Vilvoorde).
L. MONTEYNE, De Moystraat 9, Antwerpen.
Dr. J. MOORS, 36, rue de la Faille, Liège.
A. MOORTGAT, Tiegem (W.Vl.).
Mej. A. MORLION, Em. Bockstaellaan 97, Brussel II.
- 140 Prof. Dr. J. MULS, « De Marentak », Kapellen (Antwerpen).
Dr. Ch. NAILIS, Chamberlainlaan 2, Hasselt.
Dr. M.A. NAUWELAERTS, Groenstraat 24, Mechelen.
Dr. Em. NEVEN, Bd. Leopold II, 10, Leopoldstad (Belgisch Congo).
E. Pr. Dr. J. NOË, S.J., Minderbroedersstraat 11, Leuven.
- 145 Litt. Drs. J. NOTERMANS, Grote Looiersstraat 26, Maastricht.
Dr. P. NOYEN, Maarschalk Plumerlaan 39, Ieper.
Prof. Dr. Fr. OLBRECHTS, Bestuurder v.h. Museum v. Belg. Kongo, Tervuren.
E.Pr. Arduijn OPBROUCK, St.-Antoniuscollege, Lokeren.
Dr. P.C. PAARDEKOOPEL, Merelstraat 48, Leiden.
- 150 J. PARASIES, Hovesesteeweg 34, Boechout.
Prof. Dr. J.L. PAUWELS, Naamse Vest 48, Leuven.
Prof. Dr. W. PEE, Vuurkeienstraat 3, Bosvoorde (Brussel).
E.Br. Dr. PEENE, St.-Jozefsinstituut, Kortrijk.
Dr. K. PEETERS, Tentoonstellingslaan 37, Antwerpen.
- 155 Prof. Dr. W. PEREMANS,, Kardinaal Mercierlaan 83, Heverlee (Leuven).
Mevr. Y. PINTELON-VAN LOO, Belliardstraat 23a, Brussel.
Prof. Dr. R.L. PLANCKE, Verwersdijk 24, Brugge.
Dr. E. POLOME, Stw. op Jette, Koekelberg (Brussel).
Dr. G. RENSON, E. Bralionsstraat 17, Halle.
- 160 Prof. Dr. K. ROELANDTS, Sergeysstraat 3, Herent.
Dr. R. ROEMANS, Stadionstraat 9, Vorst-Brussel.
Prof. Dr. D. ROGGEN, Adolf Buyllaan 105, Elsene-Brussel.
Prof. Dr. E. ROMBAUTS, Leo Schreursvest 43, Leuven.
Dr. L. ROOSE, Lange Schipstraat 22, Mechelen.
- 165 Prof. Dr. M. RUTTEN, Quai de l'Ourthe 15, Luik.
Z.E.H. Prof. Dr. SCHEURWEGHS, Blijde-Inkomststr. 51, Leuven.
Dr. A. SCHILLINGS, Tiense Vest 138, Leuven.
G. SCHMOOK, Volhardingstraat 70, Antwerpen.
Dr. J. SERVOTTE, Heldenmoedstraat 8, Jette-Brussel.
- 170 Drs. F. SMEKENS, L. Ontropstraat 6, Antwerpen.
Dr. J. SMETS, de Merodelei 249, Turnhout.
Fr. SMITS, St. Vincentiusstraat 22, Antwerpen.

- Dr. J. SOETE, Van Maerlantstraat 1, Kortrijk.
 Dr. J. SOUVERIJNS, Kon. Albertvest 52, Tienen.
- 175 Prof. Dr. H. SPELEERS, Marie-Josélaan 159, Woluwe (Brussel).
 Lic. F. STACINO, Frankenstraat 20, Brussel.
 Prof. Dr. A. STEFENS, Grote Steenweg 565, Berchem-Antwerpen.
 E.H. Dr. J. STERCK, St. Catharinacollege, Collegestraat 11, Geraardsbergen.
- 180 Dr. R. STERKENS, Helenalei 18, Antwerpen.
 Drs. A. STEVENS, Moerenstraat 13, Tongeren.
 Dr. G. Jo STEENBERGEN, Dolfijnstraat 74, Antwerpen.
 Ir. E.J. STRUBBE, St. Gilliskerkstraat 10, Brugge.
 Dr. J. TAEELS, Venneborglaan 90, Deurne-Antwerpen.
 Mevr. Dr. C. TAVERNIER-VEREecken, Rijsschenbergstraat 89, Gent.
- 185 E.H. Dr. J. THEYS, de Lignestraat 4, Heverlee-Leuven.
 Dr. Ch. THEWISSEN, Heylerhofflaan 14, Maastricht.
 Dr. W. THYS, Troyentenhoflaan 83, Berchem-Antwerpen.
 Dr. G. THIRY, de Visscherestraat 19, Aalst.
 Dr. L. ULENS, de Pintelaan 245, Gent.
- 190 Dr. J. UYTTERHOEVEN, Drabstraat 85, Oude-God (Antw.)
 Prof. Dr. H. UYTTERSprot, Voskenslaan 260, Gent.
 Dr. G. VAN ACKER, bibliothecaris Universiteit, Rozier, Gent.
 Lic. J. VAN BERGEN, Brusselstraat 2, Oostende.
 Z.E.H. VAN BRABANT, Pastoor-Deken, H. Hartstr. 11, Berchem-Antw.
- 195 Prof. Dr. E. VAN CAUWENBERGH, Lovenjoul (Korbeek-Lo).
 Lic. J. VAN CLEEMPUT, Parklei 20, Brasschaat.
 Fr. VAN GOETSEM, Crocusstraat 41, Wassenaar (Nederland).
 Mevr. Dr. E. VAN CROMBRUGGE, Willem Tellstraat 13, Gent.
 E.H. Dr. R. VANDEMOORTEl, Koning Albertstraat 88, Eeklo.
- 200 Drs. L. VAN DEN BRANDEN, Stw. op Gent 155, Aalst.
 Eerw. Pr. Dr. R. VAN DEN BUSSCHE, Klooster der EE.PP. Dominikanen,
 Oostende.
 Z.E.H. Kan. VAN DEN DRIES, de Stassartstraat 2, Mechelen.
 Prof. Dr. P.J.L. VANDENHOUTE, Kleemstraat 36, Oostakker.
 Dr. O. VAN DER HALLEN, Cogelslei 10, Mortsel (Antwerpen).
- 205 Prof. Dr. J.F. VANDERHEYDEN, Dagobertstraat 39, Leuven.
 Dr. M. VAN DER MIJNSBRUGGE, Astridlaan 62, Veurne.
 Dr. M. VANDER MUIREN, Capucienenvoer 50, Leuven.
 Prof. Dr. G. VAN DE VEEGAETE, Brugmanlaan 513, Ukkel.
 Prof. Dr. J. VAN DE WIJER, Leo Schreursvest 29, Leuven.
- 210 Prof. Dr. C. VAN DEYCK, Elisabethlaan 112, Berchem.
 Dr. M. VANDOREN, Kortrijksepoortstraat 10, Gent.
 Dr. A. VAN ELSLANDER, Spitaalpoortstraat 46, Gent.
 Dr. H. VANGASSEN, Stw. op Denderhoutem, Ninove.
 E.H. K. VAN GENECHTEN, Brusselstw. 10, Londerzeel.
- 215 Em. VAN HEMELDONCK, Vosselaar (Turnhout).
 Z.E.H. Dr. J. VAN HERCK, Pastoor-Deken, Kontich.
 Dr. A. VAN HOOFF, Schepterstraat 45, Elsene (Brussel).
 Prof. D.A.J. VAN HOUTTE, Huize Blanchefloer, Egenhoven (Leuven).
 Dr. J. VAN HOVE, Wolvertem.
- 220 Prof. Dr. A. VAN LOEY, Gust. Demeylaan 140, Oudergem-Brussel.
 Lic. H. VAN LOOY, Papegaaistraat 67, Gent.
 Lic. Ph. U. VAN MAELE, Eug. Demolderlaan 123, Schaarbeek (Brussel 3).
 Z.E.Pr. Dr. J. VAN MIERLO S.J., Frankrijklei 91, Antwerpen.
 Dr. O. VAN MULDERs, André Fauchillestr. 14, St.-Pieters-Woluwe (Brussel).
- 225 Prof. Dr. R. VAN POTTIELBERGH, V. Braeckmanl. 71, St.-Amandsberg-Gent.
 Prof. Dr. L. VAN PUYVELDE, Kamerdellelaan 15, Ukkel-Brussel.
 Lic. J. VAN ROEY, Jan de Voslei 31, Antwerpen.
 Dr. E. VAN 'T DACK, Prosper Pouletlaan 20, Heverlee (Leuven).
 Prof. Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem (Gent).
- 230 Prof. Dr. A. VAN WINDEKENS, Tiense stw. 154, Heverlee.

- Dr. G. VERBOVEN, Wetstraat 52, Antwerpen.
 Dr. J. VERBOVEN, Schrijnmakersstraat 9, Leuven.
 Prof. Dr. J. VERGOTE, Beukenlaan 7, Heverlee (Leuven).
 Prof. Dr. Ch. VERLINDEN, Arm. Huysmanslaan 44, Brussel.
 235 Z.E. Pr. Dr. Ved. VERSTEGEN O.F.M., Luikstraat 40, Lokeren.
 Mej. I. VERTESEN, Kreeftstraat 5, Antwerpen.
 Dr. M. WERQUIN, Clayslaan 31, Brussel III.
 Dr. J. WEYNS, Ter Speelbergen, Beerzel (Mechelen).
 Z.E. Pater Dr. WILLAERT S.J., 59, rue de Bruxelles, Namur.
 240 Lic. E. WILLEKENS, Minderbroedersrui 27a, Antwerpen.
 Lic. C. WYFFELS, Gebr. Vandeveldestr. 17, Gent.
 E.H. Dr. A. ZWAENEPOEL, Klein Seminarie, Collegestr. 23, St.-Niklaas-W.
 Mej. M. ZWAENEPOEL, Goudsbloemenstraat, Brussel II.

BESTUUR

1952-55

- Erevoorzitter* : Prof. Dr. A. CARNOY,
Voorzitter : Prof. Dr. W. PEREMANS,
Ondervoorzitters : Prof. Dr. H. VAN WERVEKE, Dr. J. DUPONT,
 Prof. Dr. S.J. DE LAET,
Eerste secretaris : Dr. C. DE BAERE,
Tweede secretaris : Dr. G. DEGROOTE,
Penningmeester : Dr. R. STERKENS.

